

UDK 343 : ISSN 2217-219X

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

BEOGRAD 2021 / BROJ 1 / GODINA XII

AUTHOR GUIDELINES

1. The contributions must be original, they may not be published or submitted elsewhere in full or in part. Articles should preferably have an overall length of one author's sheet (not more than 45 000 characters including spaces). Text to be in electronic form in latin in Word for Windows, font Times New Roman, font size 12, double spacing including footnotes.
2. Texts for the section Articles must have: abstract of not more than 20 lines and five key words; summary of not more than 40 lines and with key words (both in English) and list of literature at the end of the article. Considering the fact that in this journal contributions in foreign languages will also be published, authors of these texts should submit abstract, summary, key words in the language of the foreign text and the Redaction of the journal will provide their translation in Serbian. All submitted articles are subjected further to editing by the journal editorial staff.
3. Apart from the printed text – page format A4, only one side of each sheet of paper used, with margins on top and on both sides of at least 3cm – text should also be sent on CD or on e-mail address of the Redaction.
4. Submit footnotes on separate pages at the end of the text, do not restart footnote numbering on each page, but number them consecutively.
5. References should contain following details:
  - 5.1. References to Books:
    - General
      - J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100
      - Collections of papers
        - M. Sorensen (ed.) /1989/, *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15
      - Repeated references
        - J. Fawcett, *op. cit.*, p. 40.
        - Subsequent references
          - J. Fawcett, *ibid.*, p. 40.
    - 5.2. References to texts in Journals and Collections of papers
      - Articles in Journals
        - D. Connell /1988/, Jurisdiction, *British Journal of International Law*, no 4, pp. 2–18.
      - Contributions in Collections of papers
        - N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.
    - 5.3. References to Legislation and Juridical Decisions
      - A method of citation according to the national method is recommended
    - 5.4. Citation of Internet sources
      - Beside the Internet address, date of access to the document should also be written
      - http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.
  6. A space should be left between the headings and the text. The order of division should be indicated as clearly as possible: main division, first sub-division, second sub-division etc. The chapter division to be adopted is that based on the 1.1.1. system, which leaves the (a), (b), (c) system for use within the text. Paragraph numbering should be avoided.
    1. FIRST SUB-DIVISION IN MEDIUM CAPITAL
      - 1.1. **Second sub-division in bold lower case**
        - 1.1.1. *Third sub-division in italics or underlined*
          - 1.1.1.1. The remaining sub-divisions in medium lower case

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XII) 1/2021 str. 1–110

SADRŽAJ

ČLANCI

- Milana Ljubičić, Analiza (ne)zvaničnih diskursa
o upotrebi droga u Srbiji 3
- Dragana Čvorović, Vince Vári, Police in
the Hungarian Criminal Proceedings 23
- Svetlana Nenadić, Pretpostavka nevinosti u pravu EU
– korak napred, dva koraka nazad. 38

PREGLEDNI ČLANCI

- Ivana Leposavić, Jasna Veljković, Forenzička neuropsihologija:
uloga i značaj u pravosudnom sistemu 53
- Aleksandar Matković, Krivično delo povrede groba u praksi sudova na
teritoriji AP Vojvodine 65
- Irena Čučilović, Udruženi zločinački poduhvat u praksi Međunarodnog
krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju 81

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- Теодор Тарановски, Казна лишења слободе 100

PRIKAZI

- Claus Roxin, Täterschaft und Tatherschaft (I. Đokić) 104

IN MEMORIAM

- Prof. dr Momir Milojević 108

CIP – Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд
343

CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik
Zoran Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . –
Beograd : Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet,
2010– (Zemun : Birograf). – 24 cm
Tri puta godišnje.
ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)
COBISS.SR-ID 174945036

Izdavanje ovog časopisa omogućeno je zahvaljujući sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Milana Ljubičić*

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

ANALIZA (NE)ZVANIČNIH DISKURSA O UPOTREBI DROGA U SRBIJI

Apstrakt: U radu se bavimo analizom diskursa o upotrebi droga u Srbiji danas. Vladajući zvanični diskurs o drogama može se podvesti pod definiciju moralne panike u čijem stvaranju, podjednako kao i u diseminaciji, važnu ulogu imaju mediji. Njihova taktika: upotreba specifičnog vokabulara, i poruke kojim se upozorava na nadolazeću društvenu katastrofu, je djelotvorna: primaoci medijskog sadržaja postaju anksiozni i uplašeni zbog propasti društva koja ih čeka u skorijoj budućnosti, te se logično preobraćaju u podržavaoce zvaničnih diskursa o nekoj temi. Ovaj proces doveden do kraja ima moć da nakratko spoji pokidano društveno tkivo, ali i da proizvede specifičnu neslobodu građana. Da bismo istražili da li moralne panike vezane za droge i u našoj zemlji mogu imati takve implikacije, u ovom radu smo se bavili analizom zvaničnog diskursa koji je oličan u politikama borbe protiv droga, te onog javnog, koji nam nude recipijenti medijskog sadržaja. Našli smo da kreatori politika pozivaju na objavu rata drogama, i imenuju kao najuspješnije strategije borbe prevenciju i kriminalizaciju. Sa njima su u tom pogledu saglasni i primaoci medijskog sadržaja. Nadalje, nema nikakve sumnje oko toga da ovakav diskurs podstiče širenje moralne panike, ali i stvaranje društvenog konsenzusa po pitanju droga. Iako apstraktno definisan, neprijatelj – droga, ima moć da ujedini. No, on može i da oduzme slobodu. Mi smo prepoznali da je taj, moralnom panikom kreiran prostor neslobode omeđen nadolazećom katastrofom, osjećanjem lične nemoći i pozivom višim instancama da djeluju u ime društvene budućnosti.

Ključne riječi: diskurs, droge, moralna panika, konsenzus, analiza sadržaja.

UVOD

Moralna panika je neizostavni element savremenih društava. Nezavisno od toga šta je u njenom fokusu – upotreba droga i alkohola među mladima, huliganizam fudbalskih navijača, roditeljska „samovolja“ i/ili nasilje u porodici, da navedemo samo neke od njenih tema, cilj je uvijek isti. Ona treba da nas upozori na opasnost i da nas motiviše da se uključimo u odbranu društvenog reda od jednog

* Vanredni profesor, milanaljubicic@yahoo.com .

dijela članova zajednice, čije je ponašanje prepoznato kao toliko problematično da predstavlja prijetnju samom opstanku društva. To *zlo* se mora spriječiti na taj način što će se kazniti oni koji ga čine, a šteta popraviti.¹

Podsjetićemo: postmoderna društva su kontekst u kojem moralne panike lako i jednostavno narastaju.² Zapravo, savremeni je čovjek izložen permanentnoj panici koja odbija da nestane.³ U prilog ovoj tezi govore i nalazi do kojih je došao Bennett.⁴ Ovaj autor tako prepoznaje da se u vrlo kratkom vremenskom periodu od 2013–2018. godine australijsko društvo susrelo sa nizom moralnih panika. Svi događaji kojima se on bavi nose u sebi moralnu dihotomiju (dobro, loše) i među njima je vrlo jednostavno napraviti razliku između zločinaca i žrtava. Ovi *skandali* ugrožavaju australijsko društvo i postojeći poredak. Javnost bi zbog toga trebalo biti zabrinuta, ali optimizam ipak postoji. Evo i zbog čega! Moralni preduzetnici, eksperti raznih vrsta, političari, policija i zakonopisci ne samo da su vješti u dijagnostifikovanju „neprijatelja”⁵, već zabrinutom građanstvu nude i rješenja za ovakve katastrofične prijetnje. Osim toga, Bennetova⁶ procjena da se ove moralne panike međusobno preklapaju, da brzo nastaju i još brže nestaju, nije usamljena.

Nadalje, mora se uočiti da neke moralne panike tokom vremena postaju rutinizirane ili institucionalizirane. Riječ je o procesu u kojemu je moralna *zabrinutost* dobila svoj epilog u osnivanju nekog socijalnog pokreta, donošenju (ne) formalnih normi i/ili praksi sankcionisanja prestupnika⁷, kao na primjer u slučaju panika vezanih za opijanje mladih, s jedne strane. S druge, može da se desi proces konvergencije: tamo gdje prestaje jedna moralna panika, nastaje druga. Da bi to ilustrirao Bennett⁸ analizira skorašnju moralnu paniku u čijem je središtu metamfetamin. Kaže da je *ice*, kako nazivaju *met*, proglašen novim heroinom. Konačno, retorika koja prati diskurs o metu, identična je onoj koja je postojala i u slučaju heroina.

Do sada kazano nameće niz pitanja. Na dvama ćemo se zadržati. Glase: kako teče, i ko su akteri u procesu definisanja predmeta moralne panike?

-
- 1 E. Goode, N. Ben-Yehuda /2009/: *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*, Wiley-Blackwell. p. 35.
  - 2 One imaju važnu ulogu i u kreiranju identiteta građana jedne zemlje. Kako je to moguće? Odgovor je jednostavan. Budući da se ni lični ni nacionalni identitet više ne zasnivaju na reperima kakvi su porodično porijeklo, jezik, ili tradicija, jedino jezgro oko kojeg se ljudi mogu okupiti jeste strah – krucijalna karakteristika moralne panike v. M. Perović, A. Čuković /2015/: Rizično društvo, *Akademski časopis*, n° 3, pp. 27–43.
  - 3 S. Watney /1988/: ‘AIDS, Moral Panics’ Theory and Homophobia’– in *Social Aspects of AIDS*, London (P. Aggleton, H. Homans, eds), pp. 52–64, po: C. Bennett /2018/: Drugs, moral panics and the dispositive, *Journal of Sociology*, n° 4, pp. 538–556.
  - 4 C. Bennett: *Ibid.*
  - 5 E. Goode, N. Ben-Yehuda: *op. cit.*, p. 35.
  - 6 C. Bennett: *op. cit.*
  - 7 E. Goode, N. Ben-Yehuda: *op. cit.*, p. 41.
  - 8 C. Bennett: *op. cit.*

1. PREDMET DEFINISANJA I AKTERI U PROCESU

Kada je riječ o moralnoj panici, postoji konsenzus oko toga da je ona ishod procesa definisanja: 1. nekog ponašanja kao devijantnog i 2. nekih pojedinaca kao problematičnih.⁹ Međutim, po pitanju toga kako neko ponašanje ili grupa budu odabrani kao predmet moralne panike, saglasnost izostaje. Dok jedni nude tzv. objektivistički ili protekcionistički pogled na stvari, drugi ukazuju na konstruktivnu prirodu¹⁰ moralne panike. Budući da je nama potonja verzija odgovora prihvatljivija nego prva, čitaocu ćemo skrenuti pažnju na nju.

Evo ukratko o čemu se radi.

Definisanje predmeta moralne panike je u suštini politički fenomen¹¹, a to u koju će kategoriju (dobro/loše) ući neko ponašanje/grupa, rezultat je pregovora, konflikta i borbe. Postoje naime, različite verzije definicija čiji zagovornici nastoje da ubijede publiku da je upravo njihova ispravna: njihov pogled na svijet je moralno superioran i jedino prihvatljiv, legitiman i validan.¹²

No, treba znati i to, da će konačni sud o *prihvatljivom* i *neprihvatljivom*, budući da društvene grupe nisu podjednako društveno moćne, niti imaju jednak pristup sredstvima pomoću kojih se predmet moralne panike legitimizira kroz medije, zakon, sistem obrazovanja, dati oni koji zauzimaju više pozicije na stratifikacionoj ljestvici. Drugačije kazano, kada se nametne zvanična definicija da je nešto loše, to nužno ne znači da je ono prijetnja koja je objektivno prisutna ili ugrožavajuća po interese najvećeg dijela populacije. Riječ je o prije o realnosti koju konstruišu oni moćniji u društvu, kako bi zaštitili svoje lične interese.

Iz socijalno-konstruktivističke perspektive gledano, moralne panike služe isključivo interesima ekonomskih i političkih elita, koje ih uostalom i kreiraju, uz pomoć medija, dok se iza definisanog predmeta *brige* nalazi neki drugi latentni objekat i cilj.¹³ Da bi ilustrovali ovu tezu Hall i saradnici¹⁴ navode primjer moralne panike koja se 70-tih godina XX vijeka digla oko uličnog zločina. To je za rezultat imalo pooštavanje kaznene reakcije na ulični kriminalitet, a time je postignut i pravi cilj panike: upostaviti nadzor nad subordinisanim, i po društveni poredak potencijalno ugrožavajućim klasama, koje su najjače osjećale posljedice ekonomske recesije britanskog društva.

U kreiranju moralnih panika učestvuju brojni akteri. To su: mediji, koji prenose zastrašujuće vijesti – nazvaćemo ih *skandalima*, javnost, koja osjeća, verbalizira i/ili reaguje na pretpostavljenu prijetnju, političari, zakonodavci, predstavnici formalne

9 E. Goode, N. Ben-Yehuda: *op. cit.*, p. 120.,

10 U najkraćem, rečeni pristup polazi od teze da su u društvu unaprijed definisana ona ponašanja koja se smatraju devijantnima i da oko toga postoji i široki društveni konsenzus i velika društvena zabrinutost v. E. Goode, N. Ben-Yehuda: *op. cit.*, p. 119.

11 E. Schur /1980/: *Politics of Crime*, New Jersey, po: E. Goode, N. Ben-Yehuda: *Ibid.*, p. 119.

12 Konačna potvrda da je neka vizija definicije *pobijedila*, dobija se onda kada predmet moralne panike bude normativno regulisan.

13 S. Hall, C. Critcher, T. Jefferson, J. Clarke and B. Roberts /1978/: *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, London, po: E. Goode, N. Ben-Yehuda: *Ibid.*, p. 64.

14 E. Goode, N. Ben-Yehuda: *Ibid.*, p. 64.

socijalne kontrole, potom socijalni aktivisti koji organizuju, regrutuju istomišljenike, drže sastanke, demonstriraju i/ili lobiraju kako bi se potencijalna prijetnja zaustavila.

U stvaranju i promovisanju moralne panike posebno važnu ulogu imaju mediji. Njihova je uloga da nas upoznaju sa, i upozore na *scary new drug of the year*.¹⁵ Da bi nas uvjerali u to, mediji koriste oprobane taktike: potencijalnu prijetnju ilustruju upečatljivim primjerima, događaje predstavljaju kao zlokobne, koriste specifičan vokabular¹⁶, oslanjaju se na uobičajene stereotipe, povezuju međusobno nevezane, a po pravilu katastrofične *događaje* i koriste isključivo onu retoriku koja ojačava dominantnu ideologiju i vladajući pogled na svijet. Stoga ne treba da nas čudi da medijske slike o moralno problematičnim događajima i osobama uglavnom ili uopšte ne odgovaraju realnosti.¹⁷ Da bi to ilustrovao, Alexander¹⁸ navodi uobičajene medijske portrete korisnika kreka u kanadskim medijima. Krek je predstavljen kao instant adiktivna droga, koju koristi nezamislivo velik broj mladih ljudi. No, pažljivija analiza pokazuje da stvari stoje ipak malo drugačije. Iako nema sumnje da konzumacija kreka izaziva niz zdravstvenih (i ostalih) problema, o instant adiktivnosti nema ni govora. Konačno, nađeno je i da su medijske predstave o efektima i posljedicama pojedinih droga veoma slične i to globalno gledano.¹⁹ Na primjer, ima osnova za tvrdnju da nema društvenog konteksta u kojem ekstazi nije prikazan kroz političke i medijske konstrukte kao „droga ubica”.²⁰

Osim toga, čini se da je medijska slika o tipičnim konzumentima različitih droga i rasno posredovana. Tako su korisnici kreka uglavnom ljudi crne rase, u američkim medijima portretisani na način koji vodi zaključku da oni ugrožavaju moralne vrijednosti američke nacije (npr. svojim slobodnim seksualnim ponašanjem, nebriгом o potomcima, sklonošću ka kriminalu). Na sličan način kreiran je, i kroz medijske kampanje podržan od strane države, rasistički i ksenofobni diskurs o strancima – korisnicima droga u Švedskoj.²¹ S druge strane, narativ o konzumentima meta – to su siromašni bijelci koji žive u ruralnim oblastima, nosi drugačiju poruku. Kroz priče o njima, medijski tekstovi svjedoče ne samo o opadanju statusa bjelačke populacije, već i o kulturološkoj anksioznosti zbog njihove društvene pozicije.²²

- 15 C. J. Peterson, A. Gubrium, A. Fiddian-Green /2018/: Meth Mouth, White Trash, and the Pseudo-Racialization of Methamphetamine Use in the U.S., *Health Communication*, n°10, pp. 1173–1182.
- 16 Jedna od omiljenih riječi u tom rječniku je epidemija.
- 17 B. A. Alexander /1990/: *Peaceful measures; Canada's way out of the "War on drugs"*. Toronto, Buffalo, London, p. 52.
- 18 B. A. Alexander: *Ibid.*
- 19 M. K. Omori /2013/: Moral Panics and Morality Policy: The Impact of Media, Political Ideology, Drug Use, and Manufacturing on Methamphetamine Legislation in the United States, *Journal of Drug Issues*, no 4, pp. 517–534, po: C. J. Peterson, A. Gubrium, A. Fiddian-Green: *op. cit.*
- 20 K. Murji /1998/: The Agony and the Ecstasy: Drugs, Media and Morality – in *The Control of Drugs and Drug Users: Reason or Reaction?* (R. Coomber, ed.), Harwood Academic Publishers, po: J. Buchanan, L. Young, /2000/: 'The War on Drugs – A War on Drug Users', *Drugs: Education. Prevention Policy*, n° 4, p. 409–422.
- 21 v. J. Levy /2017/: *The War on People who Use Drugs. The Harms of Sweden's Aim for a Drug-free Society*, Routledge.
- 22 J. Netherland, & H. B. Hansen /2016/: The war on drugs that wasn't: wasted whiteness, "Dirty Doctors," and race in media coverage of prescription opioid misuse, *Culture, Medicine, and Psychiatry*, n° 4, pp. 664–686, po: C. J. Peterson, A. Gubrium, A. Fiddian-Green: *op. cit.*

Kakva je uloga političara u kreiranju i promociji moralnih panika?

Smatra se – od ključnog značaja.

Politička retorika o moralnoj panici obavezno uključuje opis uzroka i posljedica problema. Ona za cilj ima da od publike dobije podršku za predloženi način rješavanja nekog političkog pitanja i pravca djelovanja.²³ Ovu logiku na krajnje ilustrativan način opisuje Hawdon²⁴ analizirajući govore američkih predsjednika Regana i Buša o drogama. Podsjeća da su obojica svoju *verziju istine* o psihoaktivnim supstancama (u daljem tekstu: PAS) nadovezali na postojeći rat protiv droga koji se u SAD bez prestanka vodi više desetljeća. Obojica su se saglasila da zavisnost od droga (i dalje) predstavlja prijetnju američkoj nacionalnoj sigurnosti.²⁵ Nadalje, oba predsjednika identifikuju uzroke i posljedice problema, definišu pravce djelovanja i građanstvo motivišu na akcije tražeći od njih da budu odgovorni. Zapravo, retorika rečene dvojice se ne razlikuje od one koja je pratila objavu rata drogama 40-tih godina XX vijeka.²⁶ Tada je rat protiv droga bio važan kolosjek borbe protiv komunističke Kine koja je optužena da pomoću narkotika želi da uništi SAD.²⁷ Da je problem droga (i nadalje) politički, Buš je ubjeđivao građane SAD početkom 1990-ih. Njegova poruka je bila da je nacionalna sigurnost ugrožena, da najveća prijetnja dolazi spolja, i to iz neposrednog susjedstva: Centralne i Južne Amerike.²⁸ Ishod diseminacije ovakvog diskursa je očekivan. Kada je samo dva mjeseca nakon ovog govora uslijedila vojna invazija na Panamu: njen je manifestni cilj bio da uništi narko kartele i njihove političke prijatelje, većina Amerikanaca ju je zdušno podržala.²⁹ Nema sumnje da su u kreiranju široke podrške važnu ulogu igrali i mediji, koji su ovu intervenciju predstavili kao neophodnu i opravdanu, a sve moguće oponente ovaj ideji već unaprijed svrstali u tabor – neprijatelja.³⁰

Politička retorika se diseminira pomoću medija, ali u njenom kreiranju i/ili ojačavanju važnu ulogu imaju i naučna istraživanja. Tako je rat protiv narkotika u SAD podstaknut federalnim izvještajem *Traffic in Narcotic Drugs* iz 1919.³¹ u kojem stoji podatak da preko milion zavisnika svojim nemoralnim ponašanjem prijeti sigurnosti čitave zemlje. Iako su ovakvi stručno-naučni nalazi bili u najmanju ruku pretjerani, njihove su implikacije – ozbiljne. I savremena epidemiološka istraživanja, čak i ona koja pripadaju tzv. visokom nivou, boluju od ovakve *boljke*.³² Na primjer, to

23 E. J. Hawdon E. J. /2001/: The role of presidential rhetoric in the creation of a moral panic: Reagan, Bush, and the war on drugs, *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal*, n° 22, pp. 419–445.

24 E. J. Hawdon: *Ibid.*

25 J. Buchanan, L. Young: *op. cit.*, p. 415.

26 *Crvena* Kina je bila optužena da ima namjeru da uništi Zapad opskrbljujući ilegalno tržište heroinom – v. D. Musto /1973/: *The American disease: origins of narcotic control*, CT., po: B. A. Alexander, *op. cit.*, p. 10.

27 B. A. Alexander: *Ibid.*, p. 10.

28 E. J. Hawdon: *op. cit.*

29 E. J. Hawdon: *Ibid.*

30 Logika podjele na *mi – oni* glasi: ako se ljudi ne mogu okupiti oko bilo čega, zajedno ih može držati jedino neprijatelj – v. S. Mackey-Kallis, D. Hahn /1994/: Who's To Blame for America's Drug Problem?: The Search for Scapegoats in the "War on Drugs", *Communication Quarterly*, n° 1, pp. 1–2.

31 B. A. Alexander: *op. cit.*, p. 9

32 *The Alterantive world drug report. Counting the costs of the war on drugs*, <https://transformeddrugs.org>, 10. mart 2020.

da je *The World Drug Report* zasnovan na problematičnoj metodologiji, tvrdi i UN-DOC, no nezavisno od toga, na osnovu podataka prikupljenih u ovom dokumentu osmišljavaju se politike prema drogama.³³

Kada je neki problem definisan kao predmet moralne panike, u igru se uključuju i kreatori politika. Oni vode kampanje kako bi njihova definicija realnosti bila prihvaćena, a simbolička kategorija na koju se oslanjaju jeste pojam *preživljavanje*.³⁴ Eksperti u ovoj oblasti imaju još jednu važnu ulogu: održavati moralnu paniku. Ako su politike koje oni promovisu u praksi ili pretjerano uspješne ili isuviše neefikasne, moralna panika prestaje postojati. Stoga oni moraju da se pobrinu da je njihov pristup tek djelimično uspješan.

Kome *prodaju* svoje stavove mediji, političari i kreatori politika?

Javnom mnijenju. Naime, da bi moralna panika uopšte mogla postojati neophodno je da takav diskurs podrže građani. Podrška građana se obezbjeđuje specifičnim retoričkim sredstvima i diskutabilnim argumentima, čiji je cilj da izazovu zabrinutost javnog mnijenja³⁵ budući da se društvo nalazi u opasnosti. Induktori moralnih panika insistiraju na tome da je prijetnja toliko velika da će ugroziti opstanak čitave zajednice, da je neophodno nešto po tom pitanju uraditi ili će posljedice biti strašne.³⁶ Diskurs o tako kolosalnoj prijetnji kod građana pojačava anksioznost, neprijateljstvo, prezir,³⁷ a te emocije pomažu da se prihvati ontološka i epistemološka izvjesnost³⁸ oko nepoželjnosti određene PAS ili nekog drugog predmeta moralne panike.

Šta se dešava potom?

„Uspješne” moralne panike proizvode strategije, zakonska rješenja i prakse kojima se manifestno nastoji zaštititi društvo. No, čini se da moralne panike ipak imaju drugačije (latentne) ciljeve. One služe da se pojača nadzor i kontrola nad građanima, nezavisno od toga da li pripadaju kategoriji neprijatelja ili ne. Ukoliko su iz *neprijateljskog tabora*, na njih će biti primijenjene posebne mjere, čiji je cilj da ih spriječi u činjenju daljeg zla društvu. Na primjer, zavisnici od droga će biti podvrgnuti prisilnom medicinskom tretmanu³⁹, a ukoliko on ne da očekivane rezultate, pacijenta treba prepustiti njegovom izboru ili u najgorem slučaju zatvoriti ga u penitencijarnu ustanovu.⁴⁰ U prilog kazanom svjedoči podatak da je u posljednjih 50 godina došlo do ogromnog porasta zatvorske populacije koja je osuđena za djela vezana za drogu. Tako Coyne i Hall⁴¹ navode da se 2008. svaki 100 Amerikanac nalazio u zatvoru.

33 *The Alterantive world drug report. Counting the costs of the war on drugs: Ibid.*

34 E. J. Hawdon: *op. cit.*, p. 421.

35 E. J. Hawdon: *Ibid.*

36 E. Goode, N. Ben-Yehuda: *op. cit.*

37 E. Goode, N. Ben-Yehuda: *Ibid.*, p. 35.

38 C. Bennett: *op. cit.*

39 Posljednjih decenija se sve češće upotrebljava prisilni tretman zavisnika u centrima koji nalikuju na zatvore. U Kini je tako 2005. bilo oko 700 centara za detoksifikaciju i 165 reedukativnih centara za rad sa oko 350,000 korisnika – zavisnika od PAS – v. *The War on Drugs: Creating crime, enriching criminals*, www.countthecosts.org., 10. februar 2020.

40 B. A. Alexander: *op. cit.*, pp. 91–92.

41 J. C. Coyne, R. A. Hall, /2017/: *Four Decades and Counting. The Continued Failure of the War on Drugs*, April 12, 2017, n° 811, <https://www.cato.org/publications/policy-analysis/four-decades-counting-continued-failure-war-drugs>, 10. februar 2020.

Tome treba dodati i podatak da su čak 62% zatvorenika Afroamerikanci, iako oni čine tek 12% ukupne populacije SAD.⁴² Ovakva punitivna politika prema zavisnicima, i to ne samo u SAD već na globalnom nivou gledano, ima i druge strašne posljedice. Direktna rezultat je porast mortaliteta zavisnika usljed predoziranja, kao i rast broja oboljelih od hepatitisa C i inficiranih HIV/AIDSom.⁴³

Osim toga, moralne panike mogu ishodovati i u ugrožavanju ljudskih prava i sloboda „običnih” građana. One opravdavaju napad na imovinu⁴⁴, tajnovitost, špijuniranje i porast centralizacije vlasti, kao i nekontrolisanu konzumaciju ekonomskih i ljudskih resursa, a sve u ime odbrane društva.⁴⁵ Riječ je o tome da panika oko droga omogućava da bude stvoreno stanje permanentne nesigurnosti pomoću koje vlast upravlja građanima kroz sekuritizaciju⁴⁶ svakodnevnog života.⁴⁷ Ilustrativan primjer ovog procesa predstavlja militarizacija policije u SAD. Naime, zahvaljujući višedecenijskom ratu protiv droge, američka policija je militarizovana, a potom je i vojnu opremu i vojnu strategiju počela primjenjivati protiv svojih građana. Tako racije bez kucanja (*no-knock raids*) omogućavaju da pripadnici policije uđu na posjed bez prethodne najave. Ovu taktiku učestalo koriste *Special Weapons and Tactics* timovi ili paramilitarne policijske jedinice koji imaju i vojnu opremu i vojnu obuku. Na kraju, treba kazati i to da se broj akcija koje ovi timovi preduzimaju, iz godine u godinu povećava, što rječito govori o trendu porasta kršenja građanskih prava.⁴⁸

Ekonomski troškovi – ulaganje resursa koji bi trebalo „da spasi društvo”, su ogromni. Eksperti, sistem krivične pravde, policija – svi od ovakvih epidemija imaju koristi jer one opravdavaju izdvajanje finansijskih i drugih sredstava protiv neprijatelja društva. No, iako se na globalnom nivou godišnje za potrebe borbe protiv droge troši oko 100 milijardi dolara, rezultati su daleko ispod očekivanih.⁴⁹

Iz do sada kazanog, jasno je da je analiza aktera i procesa kreiranja moralne panike vezane za droge relativno čest predmet kritičkog promišljanja naučnika sa Zapada: iz SADa, Kanade i razvijenih evropskih zemalja. No, o tome šta srpska naučna zajednica ima da kaže o situaciji vezanoj za droge u našoj zemlji, nećemo pronaći mnogo podataka. Na primjer, epidemiološke studije su izuzetno rijetke. U Srbiji je u tri talasa⁵⁰ (2007., 2011. i 2019. godine) sprovedeno epidemiološko internacionalno

42 Đ. Ignjatović /2017/: Kazneni populizam – u: *Kaznena reakcija u Srbiji*. (Đ. Ignjatović, ur.), Beograd, pp. 11–33.

43 Na primjer, 2000. gotovo 60% novoinficiranih hepatitisom C i 17% inficiranih hepatitisom B su bili korisnici droga. U 2012. oko 91.000 Amerikanaca – korisnika droga, je živjela sa HIV/AIDS – v. J. C. Coyne, R. A. Hall: *op. cit.*

44 Takva je npr. bila Reganova politika nulte tolerancije koja je ugrožavala prava građana na privatnu imovinu. Imovina je mogla biti konfiskovana ukoliko je na posjedu nađena zabranjena supstanca – v. B. A. Alexander: *op. cit.*

45 v. B. A. Alexander: *Ibid.*, p. 3.

46 Kada se nešto imenuje kao problem koji ugrožava nacionalnu i/ili individualnu sigurnost, a potom država zahtijeva da njime upravlja i u to ime ograničava prava svojih građana, govorimo o sekuritizaciji – v. O. Weaver /1993/: *Securitization and desecuritization*. Copenhagen, p. 48.

47 T. Linnemann /2012/: *Governing through meth: Local politics, drug control and the drift toward securitization*. *Crime Media Culture*, 0(0): pp. 1–23.

48 J. C. Coyne, R. A. Hall: *op. cit.*

49 *The War on Drugs: Creating crime, enriching criminals*, www.countthecosts.org., 22. februar 2020.

50 *Participation Countries*, <http://espad.org/search/node/Serbia>, 6. april 2021.

istraživanje *The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs* na uzorku učenika starih od 15 do 24 godine. Zaključak izveden na osnovu istraživanja je bio da u poređenju sa vršnjacima iz drugih zemlja obuhvaćenih istraživanjem, učenici u Srbiji imaju umjerenu skolnost ka upotrebi PAS.⁵¹ U prilog ovom zaključku govori i *Nacionalno istraživanje o stilovima života*⁵² iz 2014. godine, kojim je obuhvaćeno 5.120 ispitanika starih od 18 do 34 godine. Nađeno je da su među konzumentim PAS najzastupljeniji mladi ljudi, da je najčešće korišćena droga kanabis (marihuana i ha-šiš). Nadalje, procijenjeno je da opijate redovno/često koristi do 20.0000 osoba, a da se broj intravenskih opijatskih zavisnika kreće između 9.000 – 13.000.

Visoka je saglasnost domaćih autora oko toga da je broj konzumenata PAS u konstantnom porastu.⁵³ Većina njih trend porasta uzimanja droga među mladima smatra krunskim dokazom društvene anomije⁵⁴, a samo mali broj obrće argumentaciju i ukazuje da se etiologija (zlo)upotrebe i zavisnosti treba tražiti u društvenom setingu.⁵⁵ Kada je riječ o radovima koji se posebniije bave prevencijom zloupotrebe PAS, nalazimo da su bremeniti diskursom brige. Ilijić⁵⁶ tako ukazuje da rezultati „brojnih istraživanja koja su vršena u našim školskim sredinama” jesu „ozbiljan alarm za društvo u cjelini da se ozbiljnije mora pozabaviti ovim problemom”. Autorka se zalaže za efektivnije rješavanje i suzbijanje, a kada je riječ o primarnoj prevenciji, smatra da ona mora biti „podržana dobrom represijom” koja će uticati kako na smanjenje ponude, tako i na smanjenje potražnje.⁵⁷ Popović-Čitić i Bukvić⁵⁸ na osnovu istraživanja rađenog na uzorku učenika devet osnovnih škola u Beogradu, dolaze do zaključka da preventivno-edukativne programe osim u školama, treba sprovoditi i pomoću medijskih kampanja koje bi i nadalje trebalo da sadrže „uobičajene poruke o štetnosti droga”.

O tome kakve su to poruke, na koga utiču i imaju li zaista preventivni značaj, radove domaćih naučnika nismo pronašli. Upravo to je bio jedan od motiva da ovoj temi pristupimo sa kritičko-sociološkog stanovišta. Naša polazna hipoteza je da se

- 51 *Espad Report 2019. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*, <http://www.espad.org/country/serbia>, 21. februar 2020.
- 52 B. Kilibarda, V. Mravčik, J. Sieroslavski, J. Gudelj Rakić, M. S. Martens /2014/: *Nacionalno istraživanje o uslovima života stanovništva Srbije 2014. godine. korišćenje psihoaktivnih supstanci i igre na sreću*. Beograd, <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Izvestaj%20srpski%20web.pdf>, 12 februar 2020.
- 53 M. Marić /2012/: Učestalost upotrebe psihoaktivnih sredstava u adolescentskom uzrastu, *Sociološki pregled*, n°1 pp. 57–76; P. Nastasić /2005/: Prevencija bolesti zavisnosti, *Psihijatrija danas*, n°1, pp. 183–193
- 54 M. Marić: *Ibid.*; Lj. Ilijić /2008/: Prevencija zloupotrebe psihoaktivnih supstanci u osnovnim školama, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, n° 1–2, pp. 217–233.
- 55 v. S. Dragišić Labaš /2012/: Upotreba alkohola u populaciji adolescenata i mladih odraslih, *Sociološki pregled*, n° 1, pp. 35–56; S. Dragišić Labaš /2017/: Nova kultura upotrebe alkohola – binge drinking – konzumacija umesto komunikacije, *Kultura*, n° 157, pp. 67–84. S. Dragišić Labaš /2019/: O važnosti društvenog i porodičnog konteksta u razumevanju nastanka i razvoja psihičkih poremećaja, u epidemiologiji i prevenciji, *Sociološki pregled*, n° 1, pp. 3–8.
- 56 Lj. Ilijić: *op. cit.*
- 57 Lj. Ilijić: *Ibid.* p. 230.
- 58 B. Čitić Popović, L. Bukvić /2014/: Obaveštenost učenika osnovnih škola o različitim aspektima upotrebe droga: implikacije za planiranje edukativnih preventivnih programa, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, no 2, pp. 195–211.

medijske poruke služe specifičnim jezikom čiji je cilj da upozori i zabrine recipijente. Oni takav diskurs prihvataju, a moralna panika dobija svoje zagovornike. To rezultira stvaranjem ne samo socijalnog konsenzusa – oko identifikovanog neprijatelja – droge, već i kreiranjem specifične lične neslobode.

Da bismo rečeno provjerili, bavili smo se mješovitom (kvantitativno-kvalitativnom) analizom pisanog diskursa.⁵⁹ Odabrali smo model problem – rješenje, odnosno analizirali smo na koji način je predstavljanjen problem – droga, i koja rješenja se za njega nude. Analizirali smo sadržaj dva tipa dokumentacione građe. Prvu grupu čine zvanična dokumenta Kancelarije za borbu protiv droga Republike Srbije. To su: *Strategija o sprečavanju zloupotrebe droga za period od 2014–2021. godine*⁶⁰ (u daljem tekstu: Strategija) i *Akcioni plan za sprovođenje Strategija o sprečavanju zloupotrebe droga za period od 2014–2017. godine*⁶¹ (u dalem tekstu: Akcioni plan). Drugi tip građe predstavljaju komentari čitalaca elektronskih izdanja dva dnevna lista *Politike* i *Kurira*. Ove dnevne novine su odabrane zbog toga što privlače različitu publiku, te teza o postojanju konsenzusa javnosti može biti ilustrovana ukoliko nađemo da su komentari čitalaca *Politike* i *Kurira* slični. Analizirani su svi oni tekstovi u kojima se kao ključne riječi javljaju: droga, rat, mladi, Srbija, koji su objavljeni na sajtu ovih dnevnih novina u periodu od 1.1.2014. do 31.12.2019. godine.⁶² Analiza je tekla u nekoliko koraka. U prvom smo izdvojili sve tekstove koji odgovaraju zadatim kriterijumima (ukupno: 34 u *Politici*, i 53 u *Kuriru*). No, kada smo pristupili čitanju, otkrili smo da sadržaj ne tretira ključnu temu: droge i mladi u Srbiji. Na primjer, autori nekoliko članaka se bave filmskom i muzičkom kritikom, analizom društvenih mreža, i nekim drugim temama. Zbog toga smo sve ove tekstove isključili. Jedan broj tekstova nije komentarisano, te smo i njih izostavili iz dalje analize (Tabela 3.). Primjenjujući ovakvu selekciju, došli smo do uzorka od 404 komentara na ukupno 25 članaka.

Analiza zvaničnih dokumenata i komentara čitalaca je trebalo da nam pomogne da identifikujemo dominantne diskurse o drogi i utvrdimo da li postoji konsenzus između diskursa koji promovišu tvorci politika i komentatori, i komentatora međusobno. Da bismo ovakav cilj postigli, kao ključne jedinice analize smo odabrali sljedeće teme: 1. percepcija droge; 2. rješenja za ovaj *problem* i 3. akteri koji trebaju da ih sprovode. Koristili smo predefinisane kategorije klasifikacije⁶³, koje

59 Diskurs smo definisali kao upotrebu jezika koja je shvaćena kao dio društvene prakse (v. I. Lakić /2014/: Analiza pisanog diskursa – u: *Analiza diskursa: teorije i metode* (S. Perović, ur.), Podgorica, pp. 57–77.

60 *Strategija o sprečavanju zloupotrebe droga za period od 2014–2021. godine*, http://aler.rs/files/STRATEGIJA_o_sprecavanju_zloupotrebe_droga_za_period_2014_2021_godine_SL_gl_RS_br_1_2015.pdf, 15.mart 2020.

61 *Akcioni plan za sprovođenje Strategije o sprečavanju zloupotrebe droga za period od 2014–2021. godine za period 2014–2017. godine*, http://aler.rs/files/STRATEGIJA_o_sprecavanju_zloupotrebe_droga_za_period_2014_2021_godine_SL_gl_RS_br_1_2015.pdf, 20. februar 2020.

62 Ovaj vremenski okvir je odabran zbog toga što prethodi i prati usvajanje Strategije i Akcionog plana za sprovođenje strategije za koje se tvrdi da predstavljaju „esencijalni” i „kontrolni instrument” za „implementaciju” Strategije.

63 Ž. Manić /2017/: *Analiza sadržaja u sociologiji*, Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, p. 167–173.

smo formirali na osnovu istraživačkih pitanja: 1. na koje sve načine zvanični dokumenti i komentatori definišu drogu i koje epitete pripisuju PAS i/ili zavisnicima?; 2. da li se, i koja rješenja se nude, za problem droga? i 4. ko su akteri koji bi trebalo da učestvuju u rješavanju ovog pitanja?

2. ANALIZA SADRŽAJA STRATEGIJE I AKCIONOG PLANA

Za Strategiju njeni kreatori kažu da je ključni dokument u rješavanju problema zloupotrebe droge. Dva su krucijalna argumenta koji bi čitaoca trebalo uvjeriti u to. Njeni autori se tako u kreiranju aktivnosti ugledaju na iskustvo, u tom pogledu uspješnijih susjeda: na aktuelnu politiku koju sprovodi EU na ovom planu. Osim toga, oni se pozivaju i na imperativ da se povede „borba” protiv droge jer se naša zemlja na to obavezala potpisujući različite međunarodne konvencije.

Logičan je zaključak da se strategija i akcioni planovi za sprečavanje zloupotrebe droga u Srbiji, suštinski neće razlikovati od onih strategija i praksi u razvijenim zemljama Evrope –bile one uspješne ili ne.

Evo i za šta se autori Strategije i Akcionog plana, zalažu. Oni smatraju da je od suštinskog značaja da se u borbi protiv droge koriste dva uslovno rečeno, sredstva.

Prvo su preventivne akcije. Na njima se u dokumentima posebno insitira: na primjer, riječ prevencija se pojavljuje čak 53 puta. Podrobno se obrazlaže koje preventivne (univerzalne i specifične) aktivnosti bi trebalo biti preduzimane, i ko bi ih trebalo sprovoditi – u pitanju su različiti akteri, počev od nastavnika i profesora, preko zaposlenih u socijalnim i zdravstvenim ustanovama, do roditelja, da navedemo samo neke od njih. Ipak, detaljniji opis sadržaja planirane prakse izostaje. Na primjer, u Planovima su imenovane različite djelatnosti u oblasti prevencije, dat je detaljan vremenski okvir za njihovo spovođenje, identifikovani su partneri, pokazatelji uspješnosti preduzetih aktivnosti i izvori finansiranja, ali o samom sadržaju programa prevencije i edukacije se ne govori.

Drugi stub na koji se Strategija oslanja je jačanje formalne socijalne reakcije. Smanjenje upotrebe se svodi prije svega na punitivne aktivnosti: kontrolu kriminaliteta. S druge strane, resocijalizacija, intergacija i rehabilitacija zavisnika se pominju kao važni ciljevi Strategije, no daleko rjeđe u poređenju sa kontrolom (36 puta).

Osim toga, moramo primijetiti da se ni autori Strategije kao ni oni koji su pisali Akcioni plan, etiologiju zloupotrebe i zavisnosti ne pominju. Neizjašnjavanje po ovom pitanju čudi, posebno ako znamo da naučna produkcija u tom pogledu nije zanemarljiva, kao i da na neku pojavu možemo efikasno uticati samo ako nam je njen uzrok poznat. Na primjer, pretpostavka da se etiologija zloupotrebe PAS nalazi dijelom i u društveno-ekonomskim okolnostima, bi morala da utiče na kreatora politika da osmisle preventivne aktivnosti i u toj oblasti. Bilo kako bilo, ni u jednom segmentu analiziranih dokumenata društveni faktori rizika nisu pomenuti, kao što se uostalom ne spominju ni šire društvene okolnosti u kojima se zloupotreba dešava.

Čini se da Strategija i Akcioni plan redukcionistički gledaju na zloupotrebu droga u pogledu etiologije, fenomenologije, ali i načina rješavanja problema. Sve aktivnosti su unaprijed definisane i usklađene sa praksama drugih zemalja i obavezujućim normativnim okvirom. Ukoliko se složimo da razvijene zemlje Evrope u pogledu borbe protiv droga postupaju u skladu sa smjernicama UN-a, koje se suštinski svode na rat protiv droga, neće nas iznenaditi da se u analiziranim dokumentima insistira na „bitki” za smanjenje štete i redukovanje rizika. Prvo se odvija pod budnim okom organa formalne socijalne kontrole, a drugo svodi na preventivne aktivnosti.

Na kraju, mora se primijetiti da u analizirane dokumente nije učitán diskurs o zabrinutosti niti drogi kao prijetnji. Umjesto toga koriste se politički korektni termini šteta i rizik, koji se suštinski svode na isto.⁶⁴ No, kako problem zloupotrebe i zavisnosti nije niti operacionalizovan niti kontekstualizovan, na Strategiju i Akcioni plan možemo da gledamo kao na okvir nezavršene slike. To kakve će aktivnosti i rezultate iznjedruti, zavisice od onog ko bude *projio* politike prevencije i kažnjavanja.

3. ANALIZA KOMENTARA ČITALACA POLITIKE I KURIRA

Šta o problemu droga misle čitaoci vijesti elektronskih izdanja dnevnih novina, *Politike* i *Kurira*, analizirali smo u narednom koraku.

Tabela 1. Broj obavljenih tekstova i komentara na njih u *Politici* i *Kuriru* od 2014–2019.

Godina	Naslov teksta u	Broj komentara
<i>Politici</i>		
2014.	Šarić: Sakrio sam pare	10
2014.	Šarić: Štrpcu sam preporučio neke poslove, pa šta?	0
2014.	Policija potiskuje narko dilere	1
2015.	Borba protiv supermena, zmaja i plejboja	2
2015.	Opasnost vreba iz čaše	0
2016.	Droga preko interneta dostupna i najmlađima	9
2016.	Šestina mladih na marihuani, gotovo polovina se opija	56
2016.	Raste broj zavisnika od alkohola i kocke	22
2016.	Opijati; na heroinu 30.000 narkomana	4
2016.	Mladi narkomani u EU zamorčići za nove droge	7
2018.	Mladi između zabrane i zabave	4
2018.	Otkrivene tri nove droge u Srbiji	0
2018.	Novi narkotici među mladima	0
2019.	Kad tinejdžer proba drogu	2
2019.	Nove psihoaktivne supstance sto puta jače od poznatih	2
2019.	Svaki drugi adolescent ne zna za štetne posledice droge	3

64 O funkciji eufemizama vdijeti u: M. Ljubičić/2015/: *O neuračunljivosti: sociološka studija*, Dosije, Beograd.

Godina	Naslov teksta u	Broj komentara
	<i>Kuriru</i>	
2014.	BONZAI DILUJU NA INTERNETU: Nova droga ljude pretvara u zombije!	
2014.	Preti opasnost. NICOVIĆ: Čuvajte decu, Srbiji preti droga krokodil!	23
2014.	Borba protiv zla. Borovčanin: Država spremna da stvori društvo bez droga	10
2014.	ALARMANTNO: Mladi drogu u Srbiji probaju sa 15 godina	0
2017.	DROGA JAČA OD HEROINA KOJA JEDE MESO, KOSI PO SRBIJI: Na VMA lečena dva pacijenta zbog krokodila	6
2017.	NOVA DROGA POSEBNO OPASNA ZA DECU: Pre svega zbog UKUSA I OBLIKA	0
2018.	Evo zašto deca umiru od ekstrazija: Sve jači trend upotrebe droga iz kućne radinosti, svaka tableta može imati drugačiji sastav	0
2018.	SVE JE BILO KAO I OBIČNO, A ONDA JE SOFIJA UZELA TABLETU I PREBLEDELA: Drugarica otkriva detalje KOBNE ŽURKE na kojoj je devojčicu (15) ubila tableta od 10 evra	16
2018.	Novosadska policija uhapsila trojicu dilera, našli im brdo droge: U vikendici krili heroin, marihuanu, ekstazi, amfetamin...	16
2018.	Skupština donela odluku: Osniva se Centra za monitoring droga	0
2018.	BEŽALI OD POLICIJE PA BACALI DROGU KROZ PROZOR KOLA: Ali na kraju ih uhvatili sa 315 tableta ekstazija	1
2018.	Strašno! Kućni ekstazi ubija decu: Za nedelju dana čak troje tinejdžera umro od droge!	24
2018.	Šok brojke iz Drajerove: Mladi se takmiše ko će uzeti više ekstazija! 8 odsto Srbije koristi drogue	0
2018.	UZMI JOŠ JEDNU, BUDI MUŠKO: Drugovi ga terali da proguta JOŠ JEDNU, dileri hteli da mu izvuku SVE PARE, a onda je pao nepomičan! JEZIVI DETALJI SMRTI TINEJDŽERA u Beogradu	132
2018.	Bitka nad bitkama. Akcija Kurira "Droga je samo smrt": Evo kako da testirate decu na drogu! Učinite to što pre!	0
2018.	EKSTAZI ODNEO 3 MLADA ŽIVOTA! KAKO DA PREPOZNATE DETE KOJE KORISTI DROGU: Ovo treba da bude CRVENI ALARM kod svakog roditelja!	29
2018.	Bitka nad bitkama. Vela akcija Kurira: Sačuvajmo decu od najvećeg zla! "Droga je samo smrt"	29
2018.	PATRIJARH IRINEJ ZA KURIR O BORBI PROTIV SUZBIJANJA NARKOMANIJE: Droga je veliko zlo, moramo zajedno da ga iskorenimo!	0
2018.	OVO JE DROGA KOJA UBIJA DECU U SRBIJI: Ekstazi iz Kine pet puta jači od običnog, samo jedna tableta može da dovede do smrti	2
2018.	INSTAGRAM SARAĐUJE SA SRPSKIM TUŽILAŠTVOM: U toku identifikacija svih sa fotografija na stranici Droga Srbija	0
2019.	Alarmantno! Opasne sintetičke droge preplavile Srbiju! Jedna tablet može da ubije! Mladi sve češće žrtve	3
2019.	UŽAS U NIŠU: Četrnaestogodišnji dečak pobjegao od kuće, našli ga sledećeg jutra drogiranog bez svesti U BOLNICI NIJE ZNAO DA KAŽE ŠTA MU SE DESILO	2

Evo do kojih nalaza smo došli.

U odnosu na *Kurir* (22), *Politika* (16) je u posmatranom periodu objavila manji broj tekstova koji odgovaraju zadatim kriterijumima (Tabela 1.). Takođe, uočavamo

da tokom 2015. i 2016. godine u *Kuriru*, i tokom 2017. u *Politici*, nije objavljen ni jedan tekst o temi kojom smo se bavili. Primjećujemo i da su čitaoci *Kurira* ostavljali daleko veći broj komentara, nego čitaoci *Politike*. Osim toga, recipijenti sadržaja ova dva dnevna lista se razlikuju i u pogledu toga na koje su vijesti ostavili najveći broj komentara.⁶⁵ Na primjer, najčešće komentarisani tekstovi u *Kuriru* su oni u kojima se izvještava o tragičnim ishodima – smrtima mladih osoba. Prva vijest tog sadržaja govori o mladiću koji je na proslavi svog 18-tog rođendana, umro ispred splava od, kako je napisano, velike količine ekstazija, a nju je komentarisalo 132 čitaoca. Sličan je sadržaj i druge dvije po redu najčešće komentarisane vijesti. Oba ova članka su objavljena u kratkom vremensku razmaku, a tema kojom se bave je identična – riječ je o dvoje mladih ljudi koji su umrli, kako se vjeruje, od upotrebe ekstazija. No, mora se primijetiti da je ove tekstove komentarisao daleko manji broj čitalaca (po 29). Iako nismo sigurni zbog čega je tako, pretpostavljamo da se radi o dvije stvari. Naime, moguće je da se publika već desenzitizirala na takve vijesti, po principu – *već viđeno*. Osim toga, mladi ljudi o kojima je u dva rečena teksta riječ, se ne uklapaju u sliku o opravdanoj žrtvi.⁶⁶ Riječ je o djevojci i mladiću čije je ponašanje od ranije bilo problematično.

Što se *Politike* tiče, najkomentarisaniji je tekst u kojem se izvještava o rezultatima naučne studije o raširenosti upotrebe PAS. Na ovaj članak komentare je ostavilo 56 čitalaca.

Da li uočene kvantitativne, upućuju i na razlike u pogledu percepcije droge?

Čini se da nije tako. Komentari na tekstove iz *Politike* su gotovo identični, iako manje brojni, onima na tekstove u *Kuriru*. Jedan broj komentatora problem droga sagledava iz pozicije štete koju one imaju po cjelokupno društvo, dok drugi više naglašavaju implikacije koje uzimanje PAS ima po pojedinca.

Posmatrano iz prvog ugla, upotreba droge među mladima je prepoznata kao: društvena tragedija ili pak ključni dokaz moralnog pada društva. Ovakav diskurs katastrofe ide ruku pod ruku sa zabrinutošću za budućnost nacije. Voks Populi, čitalac *Politike*, tako u komentaru na vijest da policija potiskuje narko dilere, primjećuje da je droga „...najveći problem Srbije”. Na sličan način na stvari gleda i Prof. M.K.P. U komentaru na tekst *Droga dostupna i najmlađima* brine da li Srbija uopšte ima budućnost. Stanislavrs cijeni da je „...ovo što se danas dešava ... katastrofa za cele generacije” i da se zemlja zbog toga nalazi u „ratnom stanju”. Upotreba droge je ključni dokaz „...moralnog pada društva u celini” (Boris R.). Prepoznati su i ključni akteri „moralnog kolapsa” (Boris R.). To su mladi ljudi koji ne samo da upotrebljavaju PAS, već su i lijeni i skloni seksualnom nemoralu i svakom drugom poroku (T.S.K.). Zbog toga su komentatori zabirnuti za budućnost naše zemlje jer „Ako su takvi omladinci najveće bogatstvo ... onda smo totalno bankrotirali” (Saša).

Diskurs katastrofe krajnje ilustrativno sažimaju dva kratka komentara na isti tekst o psihoaktivnoj supstanci za koju se tvrdi da „ljude pretvara u zombije”: „Ovo je početak kraja sveta” (Željko) i „Ovo je horor. Šta će biti sa našom omladinom?” (Nikolas).

65 Analiza medijskih poruka – sadržaja tekstova o drogama u Srbiji, predmet je druge studije.

66 M. Ljubičić /2014/: Vikitimizacija i siromaštvo – o žrtvama i žrtvovanima u Srbiji, *Sociološki pregleđ*, n° 4, pp. 565–582.

U drugu grupu komentara ulaze oni koji referiraju na ličnost zavisnika. Ovi komentari su daleko rjeđi, a u njima se zavisnici portretišu kao: 1. žrtve, 2. bolesni ljudi i 3. društveno problematične osobe. Komentatori nemaju dileme oko toga da je droga opasna i da dovodi do brojnih posljedica. I njima je dakle blizak diskurs katastrofe.

Empatiju prema zavisnicima ispoljavaju jedino oni komentatori koji ih smatraju žrtvama. Na primjer, Đura tvrdi da su mladi ljudi žrtve „đavoljih nakaradnih posrednika” koji ih „namerno navlače na drogu” i poziva da im se pomogne. Oni koji zavisnike percipiraju kao bolesnike, zauzimaju poziciju distance u odnosu na njih. Na primjer, Zoran tvrdi da je marihuana opasna droga koja ostavlja zdravstvene posljedice i navodi slučaj „jednoga koji je ... (D)obio otkaz na poslu jer...kažeš mu sad nešto, on posle dva minuta pita opet”. Komentari u kojima je ličnosti zavisnika predstavljena kao problematična, a on kao neracionalan, propalica, glup čovjek, u sebi sadrže dozu indolentnosti: narkomani ne treba da budu ničija briga. Tako D. S. smatra da je svako ko na taj način ugrožava svoje zdravlje i život, „lud” i da treba da brine sam o sebi, a Pop Zmijalko poručuje: „...ko ih j.be ako su narkomani”. Dva komentatora u pitanje dovode i inteligenciju i mentalnu snagu zavisnika. AcaNik pita „Koliko treba da budeš glup da bi uzeo drogu? Ili možda slab?”, a Nebojša kaže da je kod narkomana zavisnost jača od sopstvene volje i života, i da bi zavisnici trebalo da brinu sami o sebi.

Suprotan ovim stanovištima je alternativni pogled na droge. On promovise blagonaklon stav prema supstancama. Njegovi zagovornici se pozivaju na (pozitivno) lično iskustvo sa PAS, kao na ključne argumete za tvrdnju da je droga neškodljiva. Zanimljivo je da povratnu reakciju na svoje komentare ne dobijaju – predmet su ignorisanja. Polaze od kritike napisanog teksta/komentara i argumenata na koje se njihovi autori pozivaju: M.Z. na primjer zamjera što o ekstaziju piše da „stvara zavisnost”. Ovom su komentatoru posebno neprihvatljivi argumenti na koje se pisac članka poziva. Ironično se na njih osvrće: „...jedan je preminuo, čuo ja ... jedan progutao LSD pa oslepeo, a još jedan proleteo kroz prozor”. Promoteri alternativnog diskursa dezaviušu stručnost i kompetentnost ljekara koji daju svoje mišljenje o drogama. Kažu da oni „pojma nemaju o čemu pričaju” (M.Z.), jer je svrstavati marihuanu u drogu „totalno pogrešno” (Programmer). Ona nije škodljiva: dovodi do prijatnosti i opuštenosti, neuporedivo je manje štetna od alkohola jer „Ne postoji ni jedan slučaj na svetu da se neko predozirao marihuanom” (Radovan Osamnaesti). Osim toga, marihuana je i lijek: „stotinama hiljada pomogla je u borbi sa najtežim bolestima”. Lično iskustvo sa drogama čini važan dio ovog diskursa. Programmer tako kaže da konzumira marihuanu „već 20 godina” i nije „otupeo”, već je svoje „najbolje i najkreativnije ideje smislio na njoj”, a Ivan staje u odbranu ekstazija. Kaže: „Ljudi, ekseri su vrh i ne izazivaju zavisnost... Jeo sam ih 3 meseca svaki drugi dan i samo prestao”.

Kada je riječ o načinu rješenja problema droga – osim toga da „narkomane” treba prepustiti njihovoj sudbini, komentatori nude i neke druge strategije. U najopštijem smislu njih bismo mogli podijeliti na dvije grupe. Jednu čine uslovno rečeno punitivne, a drugu preventivne taktike. Oni kojima je bliska prva opcija zalažu se

za: strože kažnjavanje, zabrane ili nametanje etike rada mladima – potencijalnim korisnicima PAS. Drugi pak u ime prevencije smatraju da bi mlade ljude trebalo više edukovati, baviti se njihovim vaspitanjem, pružati im ljubav. Između komentatora koji predlažu različite načine rješenja problema, dešava se živa razmjena mišljenja. Dinamika je sljedeća: jedan komentar povlači niz drugih, a diskusija potom dobija polemički tok: zagovornici restriktivnih rješenja nastoje ubijediti one koji su za prevenciju u ispravnost svojih stavova, i obrnuto.

Komentari koji idu na stranu represije su brojniji u poređenju sa onima u kojima se autori zalažu za prevenciju. Ubjedljivo su najbrojniji oni u kojima se poziva na nultu toleranciju prema zavisnicima, i mnogo češće prema dilerima. Punitivna rješenja se predlažu naročito ako su tekstovi visoko emocionalno šaržirani. Komentarišući tekst o smrti mladića koji je umro ispred splava nakon što je uzeo veliku količinu ekstazija, Leon Davidović i Ariela su odlučni u stavu da je: „Rešenje ... samo u strogim zakonima i strogim merama protiv” i u „Najstrožim kaznama”. Bole je za to da se u Srbiji primijeni zakon kao u Kini, Iranu i sličnim zemljama. Evo rešenja ide korak dalje i daje predlog vremenskog određenja kazne: „Prvo hapšenje sa posedovanjem bilo koje količine droge odmah godinu dana radnog zatvora (rudnik, putevi, komunalne delatnosti, poljoprivreda....). Svako sledeće hapšenje kazna duplo veća od prethodne. Proizvodnja i dilerisanje: prvo hapšenje 10 godina, ponovljeno – 40 godina. Sve po hitnom suđenju bez prava na pomilovanje i skraćenje kazne”. Otadžbina predlaže da se izmijeni „...Krivični Zakonik, pooštri kontrola na ulicama, organizuje akcija, gde će policija, žandarmerija, BIA⁶⁷, vojska da hapse, a tužilaštvo da kažnjava na višegodišnje kazne, recimo 25–30 godina bez pomilovanja”. Djordje se u svom komentaru obraća direktno predsjedniku Republike i od njega traži da dilera „...za prodaju grama droge” kazni sa „pet godina zatvora, a uživaoca ... kada se utvrdi da je konzumirao šest meseci, i eto Vam rezultata”. Pekic⁷⁷ na sličan način rezonuje: „...1 gram droge 1 godina zatvora, 2 g-2 godine, 3 g-3 godine ...itd, bez mogućnosti pomilovanja”, a Zdrav Razum bi dilere poslao na „doživotnu robiju”.

Jedan broj komentatora je još radikalniji u svojim stavovima. Po njima je opravdano koristiti najstrože metode ne samo protiv dilera, nego i protiv zavisnika. Za islama hajrudina, mikija i ivana najpozitivniji su primjer uspješne borbe protiv droga, Filipini. Protiv droga može se jedino „Represijom i prisilom i nikako drugacije... kao Duterte” (islam hajrudin), jer „Rodrigo zna kako se rešavaju problemi” (miki). „Pobiti dilere i sve će biti ok” (ivan), to je poruka.

S druge strane, diskurs o prevenciji je nešto rjeđe zastupljen. Pa ipak, tu srećemo zalaganje za mnoštvo različitih preventivnih strategija koje se svode na drugačiji način bavljenja mladima. Njima je potrebno „...više razumevanja, topline, dobrih emocija i ljubavi” (S.B.), „...podrške od roditelja” (majka/nana). Osim toga, prepoznavamo velik broj nosioca ovih aktivnosti (roditelji, škola, mediji, građani, vlada, društvo u cjelini), ali i kritku na račun zagovornika radikalnijih rješenja. Da je „preventiva jedina alternativa” i da to što su „narkomani izjednačeni sa kriminalcima dalo ovakve poražavajuće rezultate”, tvrdi neko ko se potpisao sa Državni posao. Zabrinuti cijeni da su: „Mudrijaši ... ovde bolesne kriminalizovali, umesto da

ih leče i zdrave da uče da ne postanu bolesni”. U odnosu na one koji se zalažu za represiju posebno je polemičan Ja. Zgrožen je stavovima kako ih on naziva „organičnih i primitivih” koji bi zavisnike „stavljali na stubove srama, stavljali ih u rudnike, u zatvore, a ne edukovali i korigovali”.

DISKURS(I) O DROGAMA: JEDAN ILI VIŠE?

Evo odgovora na pitanje iz naslova. Sva je prilika da se prije može govoriti o jednom nego o više diskursa o drogama. Naime, razlike koje smo uočili kada je riječ o percepciji droga u zvaničnom i diskursu za koji se zalažu komentatori su više kvantitativne nego kvalitativne. Zanimljivo je da se određenje u odnosu na problem droga u zvaničnim dokumentima izvodi kroz pojmove štete, rizika i borbe, uz pozivanje na naučne autoritete, normativne okvire i praksu EU na tom polju. Opasnost kao kategorija u ovaj diskurs nije uključena, niti se potencira da je društvo ovim problemom ugroženo. No, ukoliko znamo da se retributivna, pominju daleko češće nego preventivna rješenja, kao i da se eksperti zalažu za primjenu istih takvih praksi, pozivajući se na inostrana iskustva⁶⁸, iako se ona nisu pokazala kao uspješna, sva je prilika da zvanični diskurs naginje diskursu katastrofe.

Nadalje, rizik i šteta se pojavljuju i njeguju u svom hiperboliranom obliku u medijskom sadržaju – prevedeni na opasnost. Naime, komentari čitalaca u sebi obavezno sadrže poruku o drogi kao o društvenoj, i rjeđe ličnoj opasnosti, nezavisno od toga da li čitaju *Politiku* ili *Kurir*. U tom pogledu naime, među komentatorima nema razlike. Droga predstavlja prijetnju društvenom poretku, ona oličava moralnu propast i ličnu i porodičnu katastrofu. Rješenja koje komentatori vijesti nude za problem koji je opisan kroz diskurs katastrofe svode se na dvije grupe aktivnosti: smanjenje štete (nazvaćemo to prevencijom) i smanjenje ponude (čiji je ključni nosilac kazneni sistem). To su, treba primijetiti i glavni stubovi borbe protiv droga koji se promovišu u zvaničnom diskursu. Stoga bismo mogli kazati da predlozi rješenja koji dolaze od čitaoca *Politike* i *Kurira* zapravo ne odudaraju od onih zvaničnih. Izuzetak čine samo zagovornici alternative koji se zalažu za legalizaciju (određenih) droga. No, valja kazati i to da njihove ideje ne pronalaze put do drugih komentatora – bivaju ignorisane.

Nadalje, iz analize prepoznamo i sve one aktere koji bi trebalo da budu nosioci rješenja. To su na najopštijem nivou: društvo (u cjelini), potom slijede politički akteri i titulari retributivne moći, a zatim školski sistem, porodice. Neki od komentatora podvlače da se zavisnicima treba pomoći, ali ne identifikuju čija je to odgovornost. Na kraju, tu su i oni koji smatraju da je zavisnost problem oboljelog, i da sam treba da ga riješi (bez pomoći drugih).

Iz do sada rečenog, vjerujemo da je opravdano pretpostaviti da postoji konsenzus između zvaničnog i diskursa javnog mnijenja opisanog kroz komentare čitala-

68 Svemu ovom treba dodati i nalaz uporedne analize krivičnih zakonodavstava (Njemačke, Norveške, Švajcarske, Češke, Austrije, Španije, Slovenije, Crne Gore i Srbije), koja je pokazala da je naše jedno od najrepresivnijih – v. Z. Stojanović /2020/: Kazneni rasponi i represivnost krivičnog zakonodavstva – uporednopravna analiza, *Crimen*, n° 1, pp. 3–33.

ca *Politike* i *Kurira*. Osim toga, našli smo da se komentatori – čitaoci ovih novina međusobno ne razlikuju, iako je, nema sumnje, riječ o recipijentima među kojima postoje (pretpostavljamo značajne) socijalne razlike.

Da li ovaj nalaz govori u prilog tezi o stvaranju društvenog konsenzusa po pitanju droga? Ako se oko njega slažu čitaoci *Politike* i *Kurira*, cijenimo da je odgovor potvrđan. S druge strane, stava smo da saglasnost oko toga da je droga opasnost i da je društvo ugroženo, da treba djelovati ili preventivno ili retributivno, ima potencijal da ugrozi prostor lične slobode. Naime, kada je Drugi – zavisnik, diler, droga, identifikovan i predstavljen – kroz medije, zvaničnu dokumentaciju, političku retoriku, za neprijatelja, građanima se šalje poruka da se moraju (od)braniti. Imenovani neprijatelj je uvijek opasnost i onaj koji ugrožava. No, način na koji državne institucije proizvode, strukturiraju i upravljaju rizicima⁶⁹, istovremeno utiru put stvaranju jednog kontrolisanog društva.⁷⁰ Iako je ono daleko od strogo centriranog i hijerarhijski ustrojenog, sloboda građana u njemu je dovedena u pitanje. Ne samo da su pojedinci prestravljeni mogućnošću da bude ugrožen njihov lični konformitet, već konstantno podsjećanje na to da su ugroženi gura ka osjećanju nemoći i nesigurnosti.

Kako se od tog zaštititi? Kroz sekuritizaciju različitih aspekata vlastitog života, koja uključuje prakse od onih kakve su npr. uvođenje video nadzora pa sve do smanjivanja socijalnih kontakata kao konačnog ishoda razvijenog paranoidnog stava,⁷¹ s jedne strane, i pozivanje nadležnih da se što strože i što promptnije izbore sa identifikovanim neprijateljima, s druge. Prostor lične slobode moralno *neposrnulog* pojedinca je na taj način značajno ograničen.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Na osnovu analiza strateških dokumenata, i posebno komentara čitalaca *Politike* i *Kurira*, prepoznali smo da je dominantni diskurs o drogama – diskurs katastrofe. U njegovom konstruisanju učestvuju različiti akteri: politička elita, eksperti i mediji, kojima je u zadatak palo da javno mnijenje senzitiviziraju da prime upozoravajuće poruke o drogama kao o društvenoj opasnosti.

Ipak, moramo primijetiti da se ovakve poruke našim građanima još uvijek ne upućuju bez prekida i konstantno. Naime, u našem društvu moralne panike vezane za droge nastaju i nestaju podjednakom brzinom: one su uglavnom kratkotrajne i niske po intenzitetu. Po svoj prilici, razlog tome treba tražiti u činjenici da drogama kao glavnom društvenom problemu konkuriše velik broj drugih (npr. nasilje nad ženama, kršenje dječijih prava, a sada i pandemija korona virusa).

Kako će u budućnosti na domaćem terenu izgledati borba protiv droga, teško je u ovom trenutku predvidjeti. No, ako uvažimo fakt da je u savremenom srpskom društvu na djelu penalni populizam⁷² čiji je krunski dokaz uvođenje kazne doživotnog zatvora, možemo anticipirati da će moralne panike vezane za droge biti per-

69 T. Linnemann: *op. cit.*

70 N. Rose /1999/: *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, Cambridge.

71 v. D. Kecmanović /1978/: *Između normalnog i patološkog*, Sarajevo.

72 v. Đ. Ignjatović /2019/: *Kriminologija* (15. Izd.), Beograd.

manentnije, a time i efikasnije u mobiliziranju javnog mnijenja da pruži podršku retributivnim taktikama borbe protiv te društvene prijetnje.

I za kraj – ostavljamo čitaoca sa jednim (retoričkim?) pitanjem. Ono je neodvojivo od diskursa o drogama, podrazumijeva promišljanje društvenih funkcija moralnih panika, a glasi ovako: ako je sasvim jasno da ni sankcionisanje kao ni postojeći programi prevencije ne daju adekvatne rezultate, zbog čega se i dalje na takvim strategijama insistira?

LITERATURA

- Alexander B. A. /1990/: *Peaceful measures; Canada's way out of the "War on drugs"*, Toronto, Buffalo, London.
- Akcioni plan za spovođenje Strategije o sprečavanju zloupotrebe droga za period od 2014–2021. godine za period 2014–2017. godine*, http://aler.rs/files/STRATEGIJA_o_sprečavanju_zloupotrebe_droga_za_period_2014_2021_godine_SI_gl_RS_br_1_2015.pdf, 20.februar 2020.
- Bennett C. /2018/. Drugs, moral panics and the dispositive, *Journal of Sociology*, n^o4.
- Buchanan J., Young L. /2000/: 'The War on Drugs – A War on Drug Users'. *Drugs: Education. Prevention Policy*, n^o4.
- Coyne J. C., Hall R. A. /2017/: Four Decades and Counting. The Continued Failure of the War on Drugs, April 12, 2017, Number 811. Dostupno na: <https://www.cato.org/publications/policy-analysis/four-decades-counting-continued-failure-war-drugs>. Pristupljeno: 10.02.2020.
- Čitić Popović B., Bukvić L. /2014/: Obaveštenost učenika osnovnih škola o različitim aspektima upotrebe droga: implikacije za planiranje edukativnih preventivnih programa, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, n° 2.
- Dragišić Labaš S. /2012/: Upotreba alkohola u populaciji adolescenata i mladih odraslih, *Sociološki pregled*, n° 1.
- Dragišić Labaš S. /2017/: Nova kultura upotrebe alkohola – binge drinking – konzumacija umesto komunikacije. *Kultura*, n° 157.
- Dragišić Labaš S. /2019/: O važnosti društvenog i porodičnog konteksta u razumevanju nastanka i razvoja psihičkih poremećaja, u epidemiologiji i prevenciji, *Sociološki pregled*, n° 1.
- Goode E., Ben-Yehuda N. /2009/: *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*, Willey-Blackwell.
- Hawdon E. J. /2001/: The role of presidential rhetoric in the creation of a moral panic: Reagan, Bush, and the war on drugs, *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal*, n° 22.
- Espad Report 2019. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*, <http://www.espad.org/country/serbia>. Pristupljeno: 21.02.2020.
- Ignjatović Đ. /2017/: Kazneni populizam – u: *Kaznena reakcija u Srbiji* (Đ. Ignjatović, ur.), Beograd, pp. 11–33.
- Ignjatović Đ. /2019/: *Kriminologija* (15. Izd.). Beograd.
- Ilijić Lj. /2008/: Prevencija zloupotrebe psihoaktivnih supstanci u osnovnim školama, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, no 1–2.
- Kecmanović D. /1978/: *Između normalnog i patološkog*, Sarajevo.

- Kilibarda B., Mravčik V., Sieroslavski J., Gudelj Rakić J., Martens M. S. /2014/: *Nacionalno istraživanje o uslovima života stanovništva Srbije 2014. godine. korišćenje psihoaktivnih supstanci i igre na sreću*, <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Izvestaj%20srpski%20web.pdf>. 12. februar 2020.
- Lakić I. /2014/: Analiza pisanog diskursa – u: *Analiza diskursa: teorije i metode* (S. Perović, ur.), Podgorica, pp. 57–77.
- Levy J. /2017/: *The War on People who Use Drugs. The Harms of Sweden's Aim for a Drug-free Society*. Routledge.
- Linnemann T. /2012/: Governing through meth: Local politics, drug control and the drift toward securitization. *Crime Media Culture*, n° 0(0).
- Ljubičić M. /2014/: Vikitmizacija i siromaštvo – o žrtvama i žrtvovanima u Srbiji, *Sociološki pregled*, n° 4.
- Ljubičić M. /2015/: *O neuračunljivosti: sociološka studija*, Beograd.
- Manić Ž. /2017/: *Analiza sadržaja u sociologiji*, Beograd.
- Marić M. /2012/: Učestalost upotrebe psihoaktivnih sredstava u adolescentskom uzrastu, *Sociološki pregled*, n° 1.
- Mackey-Kallis S., Hahn D. /1994/: Who's To Blame for America's Drug Problem?: The Search for Scapegoats in the "War on Drugs", *Communication Quarterly*, n° 1.
- Nastasić P /2005/: Prevencija bolesti zavisnosti, *Psihijatrija danas*, n° 1.
- Participation Countries*, <http://espad.org/search/node/Serbia>, 6. april 2021.
- Peterson C. J., Gubrium A., Fiddian-Green A. /2018/: Meth Mouth, White Trash, and the Pseudo-Racialization of Methamphetamine Use in the U.S., *Health Communication*, n°10.
- Perović M., Ćuković A. /2015/: Rizično društvo. Akademska reč, n° 3.
- Rose N. /1999/: *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, Cambridge University Press.
- Stojanović Z. /2020/: Kazneni rasponi i represivnost krivičnog zakonodavstva – uporedno-pravna analiza, *Crimen*, n° 1.
- Strategija o sprečavanju zloupotrebe droga za period od 2014–2021. godine*, http://aler.rs/files/STRATEGIJA_o_sprecavanju_zloupotrebe_droga_za_period_2014_2021_godine_SI_gl_RS_br_1_2015.pdf, 15.marta 2020.
- The Alterantive world drug report. Counting the costs of the war on drugs*, <https://transforme-drugs.org>, 10. mart 2020.
- The War on Drugs: Creating crime, enriching criminals*, www.countthecosts.org, 22.februar 2020.
- Weaver O. /1993/: *Securitization and desecuritizatio*, Copenhagen.

Milana Ljubičić*

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

ANALYSIS OF (UN)OFFICIAL DISCOURSES ON DRUG USE IN SERBIA

SUMMARY

In the article, we analyse discourse on drug abuse in contemporary Serbia. The ruling official discourse on drugs can be subsumed under the definition of moral panic, in creation of which, as well in dissemination, the media play an important role. Media uses specific vocabulary to send message warning of an impending social catastrophe. This tactic is effective: recipients of media content become anxious and frightened by the downfall of the society that awaits them in the near future. So logically they are converting into supporters of official discourses on the topic. In the end, this process has the power to briefly connect a shredded tissue of social cohesion, but also to produce a lack of freedom of citizens. In order to investigate whether drug-related moral panics in our country can have such implications, in this paper we analyzed the official discourse embodied in anti-drug policies, and the public discourse offered by media. Findings suggest that policymakers are calling on war against drugs, and name prevention and criminalization as the most successful strategies to fight it. The recipients of media content are agreeing with them. Furthermore, there is no doubt that such o discourse encourages the spread of moral panic about drugs, as well as social cohesion. Although abstractly defined, the enemy – drug, has the power to unite. However, it also causes a lack of freedom. Because of the narrative of the impending catastrophe, the citizens feel powerless and therefore demand from the higher state authorities to act in the name of the social future.

Keywords: discourse, drugs, moral panic, consensus, content analysis

---

* Associate Professor, milanaljubicic@yahoo.com .

UDK: 343.13:351.746.2(439)
doi: 10.5937/crimen2101023C
ORIGINALNI NAUČNI RAD
PRIMLJEN / PRIHVACEN: 14.02.2021. / 02.04. 2021.

Dragana Čvorović*

University of Criminal Investigation and Police Studies, Serbia

Vince Vári**

University of Public Service, Faculty of Law, Hungary

POLICE IN THE HUNGARIAN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract: The police play a key role in the Hungarian criminal justice system. In addition to the legality supervision and effective professional management of the prosecution, the police have performed investigative tasks, which has procedural autonomy in initiating differentiated procedural methods in the reconnaissance and examination phase. The investigation consists of reconnaissance and investigation. In contrast, in the examination phase, they work under the direction of the prosecution. In addition to the general police, there are special police bodies in the country that do not have investigative powers but can take part in the preparatory process at the initial stage of the investigation, in particular by collecting data to establish the suspicion of a crime. Such bodies are the National Defense Service for Internal Corruption and Terrorism and the Counter-Terrorism Center. In our article, we provide an overview of the role of the police in a state organization. In accordance with that, we analyze the police's law enforcement role, outline the investigative activities of the Hungarian police and their tasks in criminal proceedings.

Keywords: police, criminal proceedings, investigation, prosecution, reconnaissance, examination.

THE PLACE OF THE POLICE IN THE STATE ORGANIZATION (Introductory remarks)

In the post-compromise era of the development of the Hungarian public administration, the police gradually became a modern public administration body and gained a place in the public administration. There was a consensus among scientists that policing was part of the administration. During the socialist period, this situ-

---

* Assistant professor, dragana.cvorovic@kpu.edu.rs.

** Associate professor, varivince@uni-nke.hu.

ation changed. The political system removed the police from civil administration, placed them under direct political supervision, and kept them out of the state of law for a long time. When the regime changed, the legislation wanted to exclude the police from the civil administration and wanted to give it a specific indirect interpretation between the police and the national defense, so the term law enforcement moved into the terminology. In fact, in the study of Western European police, it can be concluded that there is a party-state police model.¹ However, the police have a different role than the military. Therefore, in a modern constitutional democracy, there is a sharp difference between the military and the police.²

The XX of 1949 Act (former Fundamental Law)³, which is essentially a constitution modeled on the Soviet model, defined four main types of organization: state power, state administration, court, and prosecutor's office. The fifth type of organ, not yet named in the constitution, was violent organizations, including the armed forces, armed bodies, and law enforcement agencies. The basic rules for the armed forces and the police were not included in the constitution until the 1989 amendment.⁴ Act XXXIV of 1994 on the Police (hereinafter: Rtv.)⁵ adoption of the law created a special situation. Undoubtedly, the legislation once again gave legitimacy to the police and created a transitional state regarding the position of the body in a state organization. He did not return to the solution before 1945, and he did not declare the integration of the police into the civil administration organization. He only said that the police perform state administration tasks, but the whole organization is a state, armed, law enforcement body. In addition to the detailed definition of powers, the legislator did not change the whole organization's legal status and the military nature of internal relations. This approach was subsequently followed by Act XLIII of 1996 on the Conditions of Employment of Professional Members of the Armed Forces (Hszt.)⁶ also confirmed by law.⁷ After the establishment of their constitutional framework, law enforcement agencies faced a double challenge: they had to guard public order and public safety effectively, but in possession of a legitimate monopoly on violence, their actions had to comply with the rule of law.⁸

1. THE ROLE OF THE POLICE IN LAW ENFORCEMENT

Law enforcement is a public activity that responds to crime as a social mass phenomenon. Law enforcement is the area-and time-bound, including only detect-

1 B. Danielisz, T. Jármy /2008/: *Rendészet Európában*, Budapest, p. 29.

2 G. Finszter /2003/: *A rendészet elmélete*, Budapest, p. 65.

3 "Hungarian Gazette", no. 174/1949.

4 J. Papp /1998/: *Rendvédelem vagy rendészet?*, *Új Rendészeti Tanulmányok*, n° 1, p. 156.

5 "Hungarian Gazette", no. 41/1994.

6 "Hungarian Gazette", no. 44/1996.

7 L. Korinek /2006/: *Final study of the research*, Part of the research project FAPI_P: 1321/2005, supported by the National Crime Prevention Commission, entitled "Services provided by the law enforcement agencies of the Hungarian state to the private sector, opportunities for cooperation with civil security companies and NGOs, in the field of prevention", Budapest, p. 152.

8 G. Finszter /2008/: *Víziók a rendőrségről, Belügyi Szemle*, n° 1, pp. 10–41.

ing crimes and perpetrators defined by criminal law.⁹ Approached from the point of view of criminal proceedings, law enforcement melts into a function serving the prosecution's side in terms of the principle of division of functions (Act CX of 2017 on Criminal Procedure, hereinafter: (Be.) § 1).¹⁰ This principle imposes different obligations on each authority and protection in criminal proceedings.¹¹ While law enforcement dominates in the investigative phase, the judiciary will be the decisive factor in the judicial phase. Protection is, at best, a defining element of both main stages of the proceedings. It follows from the above that law enforcement serves the enforcement of the state's criminal claim, which can be identified in procedural law with the investigating authority's activities.¹²

The following steps have led to the development of the law enforcement function and modern forensics in terms of its historical aspects:

- nationalization of criminal claims. Public offices were born whose primary task was to learn about the past relevant from the criminal law's point of view, first the prosecutor, then the investigating judge, and finally the criminal police;¹³
- the development of natural science, which in the XIX century, it reached the level where theory and practice could become a means of learning about the past;
- the integration of the fundamental values of the rule of law with the previous ones, which ensured the fairness and humanity of the procedures by guaranteeing human rights, excluding the use of inadmissible methods.¹⁴

The three preconditions summarized above together formed the rule of law systems today, the Anglo-Saxon-based (but integrating more and more elements of the investigative principle) and the continental system based on the investigative principle (but incorporating more and more elements of the prosecution). It can also be called a mixed system.

Examining law enforcement's concept from a different approach, we can say that it is the activity of society aimed at reducing and combating crime.¹⁵ The state determines exactly which acts it considers a crime: declares it a crime, and describes these human behaviors in the current penal code. Law enforcement does not involve official activity in violations and administrative proceedings but focuses mainly on

9 D. Čvorović, V. Vince /2020/: Police as an active subject of the reformed criminal legislation of Serbia – do we need more control, *Ugyeszek Lapja*, pp. 97–110.

10 "Hungarian Gazette", no. 99/2017.

11 D. Čvorović, V. Vince /2021/: Police as a subject of the prosecutorial investigation and criminal procedure code of the Republic of Serbia – in: *International scientific conference on tourism and security*, Hungary, (paper in press).

12 Zs. Fantoly, Á. Budaházi /2019/: *Knowledge of criminal procedure law I. Static part*, Budapest, p. 30.

13 M. Foucoult /1998/: *Forms of Truth and Justice*, Debrecen, p. 62.

14 G. Finszter /2005–2007/: *The theory and practice of forensic science in the light of criminal procedure reform. Research summary*, Budapest, p. 21, <http://users.atw.hu/letoltes/krimjegyzet.doc>, 2 November 2020.

15 J. Lakatos (ed.) /2005/: *Kriminalisztikai jegyzetek és tanulmányok*, Budapest, p. 7.

criminal offenses. In addition to designating acts that it considers to be prosecuted by criminal law, the state also designates law enforcement agencies through legislation. It generally also provides constitutional authority to perform these tasks. The Basic Law entrusts the police with law enforcement activities. As enshrined in the Basic Law, the police's basic task is to prevent and detect criminal offenses, protect public security, public order, and the state border order. Appears among the tasks of the police, from which the powers of the police criminal investigation authority arise (Act XXXIV of 1994 within Chapter I on the task, organization, legal status, and management of the police, Section 1 (2) 1 point).

About the tasks, the Police Act contains a list of all branches of the police service, where it is not specified which tasks, we consider to be independent law enforcement, crime prevention, public administration, or law enforcement tasks. This is because each of the traditional branches of service, as the law enforcement agency most closely linked to the concept of law enforcement, also performs public administration tasks, subject to procedures such as the investigation of extraordinary deaths or missing persons, just as the transport service has investigative powers. In the case of traffic offenses, its investigative bodies carry out detection and investigative tasks, that is to say, classic law enforcement tasks. 25/2013 on the powers and competencies of police investigative authorities (VI. 24.) of the Ministry of the Interior (hereinafter: Decree 25/2013. (VI.24.))¹⁶ Of the Ministry of the Interior) lists in which criminal offenses the police authorities are entitled and obliged to act. However, investigative bodies also act and participate in other proceedings (administrative main proceedings, infringement proceedings), such as under the Police Act. In contrast, police bodies that do not have investigative powers are not open to criminal proceedings. In this sense, only the law enforcement functional organization attached to the criminal procedure has a subsidiary relationship with the other police functions. Public order and border police services detect violations and crimes in their law enforcement functions, but they cannot prosecute them. Primary police can be considered those bodies that exercise public power to maintain security outwardly, which includes the listed branches of service and does not include functional bodies.¹⁷

About the police's organization and task system, it is uniformly in the service of law enforcement. Within its organization, the law enforcement task's exclusive performance may appear due to the division of labor and the organizational structure. The concept of law enforcement shows some overlap with the concept of justice. Law enforcement is part and parcel of justice, providing a framework for judicial accountability where the proceedings are lawful and meet the rule of law's requirements.

It also needs to be clarified, which the state authorizes bodies to conduct criminal proceedings and carry out the detection and investigation of criminal offenses outside the police. Law enforcement can be identified in terms of criminal proceed-

16 Decree of 25/2013 on the powers and competencies of police investigative authorities. (VI. 24.) Ministry of Interior.

17 Z. Balla /2014/: A rendészet kérdései, *Belügyi Szemle*, n° 10, p. 17.

ings by the pre-trial investigation. Although, as I explained earlier, law enforcement is a more diverse activity than law enforcement, it can be captured in criminal work, that is, in investigations.

If we examine the problems of the police and the police, from the point of view of the administrative or law enforcement nature of the police, the work of Móric Tomcsányi, who further modernized the thoughts of Győző Concha on the concept of the order, should be mentioned in the 1930s. In his theory, policing is a purely administrative function. Order is a dynamic and static state, a process in which nature, society, and the state are intertwined, characterized by internal necessity, justification, and legitimacy. “There is no other state and social phenomenon whose nature is as different in science and life as policing”.¹⁸

As can be seen, they focus primarily on the administrative role of the police. According to the statement of Károly Kmetty a hundred years ago, law enforcement is distinguished from other branches of administrative authority by the monopoly of physical violence.¹⁹ Lajos Szamel is already more dominated by law enforcement. The police is a state activity aimed at preventing disturbance of public order, prevention of directly disturbing behavior, and restoration of disturbed order.²⁰ Comprehensive research on the entire system of public administration also found that in Hungary, in the period between 1867 and 1945, the police were part of the civil administration. Military dependencies did not prevail, and the state did not vindicate a power to control it. It could have involved law enforcement operating within a social and private organizational framework.²¹

Therefore, law enforcement agencies are all investigative authorities that can conduct investigations on their own or at the prosecutor’s request in criminal proceedings. The investigation authorities’ task is defined as the detection of criminal offenses, the search for and provision of evidence, and the detection of the facts to such an extent that the accuser can decide whether to prosecute.²² Investigation and prosecution presuppose other knowledge, which prosecutors agree with: “Investigation is a complex profession (profession) requiring extremely complex knowledge and activity, which cannot be performed only incidentally in addition to other prosecution duties.”²³

The judiciary includes prosecutorial and judicial activities in criminal matters, prosecution, and adjudication, while for the prosecuting organization authorized to represent the prosecution, Act CLXIII of 2011 applies, under the (Prosecutor’s Office) Act,²⁴ the Public Prosecutor’s Office also acts as a law enforcement organization, with a certain degree of exclusive jurisdiction, to detect specific criminal offenses and create the conditions for prosecution.

18 Gy. Concha /1901/: *The nature and position of the police in a free state*, Chair reservation dissertation, p. 17.

19 K. Kmetty /1907/: *Handbook of Hungarian administrative law*, Budapest, p. 323.

20 L. Szamel /1990/: *Theoretical bases of the police and the police’s legal regulation*, Budapest.

21 L. Korinek /2006/: A rendőrség pártirányítása 1956–1989, *Rendészeti Szemle*, n° 10, p. 24.

22 Gy. Bögöly, Á. Budaházi, Cs. Csányi, J. Sléder /2010/: *Büntetőeljárású jegyzet*, Budapest, p. 277.

23 L. Láng /2003/: Investigative Supervision, Investigative Management and Forensics, *Belügyi Szemle*, n° 7–8, pp. 19–30.

24 “Hungarian Gazette”, no. 143/2011.

Investigating authority in addition to the prosecutor's office, including law enforcement

- National Tax and Customs;
- Hungarian citizen on a Hungarian merchant ship and civil aircraft abroad – Btk.²⁵ In the case specified in Section 3 (2) and Section 4 – the ship's commander or the aircraft due to a criminal offense committed by anyone – the captain;
- EUROPOL may set up a joint investigation team with the participation of the Member States of the European Union, provided that certain legal conditions are met;
- In military criminal proceedings, the military prosecutor and the competent commander may also investigate.

Public law crimes against the population, given that they are not special subjects, are prosecuted by the police, so the majority of the lay public, when talking about law enforcement, usually means the police's work.

2. THE POLICE AS AN INVESTIGATIVE AUTHORITY

Act Be. significantly changed the criminal procedure both in terms of structure and content. While the 1998 XIX Act (hereinafter: former Be.)²⁶ followed the system of previous (socialist) criminal procedure laws, so the traditional investigation – (intermediate procedure) – court procedure system regulated criminal procedure, while the current law allows much wider scope for criminal proceedings under the agreement, and the admission of the accused (acceptance of the facts) allows for several simplifications. Thus, the process (possible result) of the criminal procedure is much more complicated and diverse than previously described by a linear diagram. The investigating authority and the police have been given a prominent role in the new regulation.²⁷ “As a general investigative authority, the bodies of the police body set up to carry out general police tasks shall act as investigative authorities.”²⁸ The former Be. designated the police as a general investigative authority. The change was necessary because the police have bodies that do not conduct investigations, as is typically the public service case. The designation of a general investigative authority means that, as a general rule, the investigation is carried out by the police's investigative bodies. Another investigating authority is the National Tax and Customs Administration only if an offense has been committed which the Be. is specifically named by law as falling within its competence. The police are divided into central, regional, and local investigative authorities. The police, therefore, have jurisdiction over all crimes that do not name Be. Act assigned to the aforementioned body. This means that more than 95% of the clever are under police authority, so investigative tasks have to be done for them. However, responsibilities are also divided within the

---

25 Btk is Hungarian Criminal code, “Hungarian Gazette”, no. 92/2012.

26 “Hungarian Gazette”, no. 37/2002.

27 Cs. Herke /2018/: *Criminal Procedure Law*, Pécs.

28 Be. Section 34 (1). §.

police. On the one hand, we can talk about the traditional triple structure, according to which the police divide cases into central, regional (county), and local (typically city) investigative authorities.

2.1. Powers and competence of the police as an investigative authority

The current 2017 CX. and the preceding XIX. the laws on the criminal procedure are in continuity with the provisions of the previous procedural laws, ie, the powers and competences of the investigating authority are not regulated by the procedural law itself, but its regulation is placed in the minister's competence supervising the police. Doing so gives the executive the right to adapt the forces available to carry out investigative tasks, and thus law enforcement, much more flexibly and effectively to changing criminal circumstances. "The specialty of the regulators of the powers of the investigating authority is that the tasks related to criminal matters are shared partly within the police bodies, but also partly between the police bodies and other bodies that also act as investigative authorities".²⁹ This power has been exercised regularly by the authorities over the years, in many cases by modifying its own rules of competence and jurisdiction.

Competence of the crime committed have a completely different regulatory effect concerning the distribution of workload. As long as the competence adapts and divides the cases to each level, so to speak, according to their "importance" – thus deciding what we consider to be important and less important – the competence divides the affairs between the bodies at the same level according to the administrative, territorial logic of the state administration – matters between individual bodies. In an effective distribution investigation of cases, jurisdiction is primarily related to the "classification" of cases as important. On the other hand, jurisdiction may draw attention to the differences between the territorial characteristics of each local body.

The current Decree of 25/2013. (VI.24.) Of the Ministry of the Interior, the structure of the investigative authorities is as follows:

Local investigative authorities have become:

- criminal, traffic, and public order bodies of police stations;
- police stations and police stations in police stations;
- Danube, Tisza – Balaton Water Police Police Headquarters.

Territorial investigative authorities:

- County RFK, criminal police departments of the Budapest Police Headquarters;
- National Investigation Bureau of the Standby Police (regional multi-county jurisdiction);
- Airport Police Directorate.
- Central Investigative Authority: the National Police Headquarters (ORFK).³⁰

29 T. Szabóné, Nagy /1970/: *Simplification of criminal procedure*, Budapest, p. 119.

30 Decree of 25/2013. (VI.24.) Of the Ministry of the Interior, Section (3) – (7). §§.

The regulation of the powers and competences of the investigating authority so shows the following characteristic features:

It is characterized by a three-level division of labor where the vast majority of investigations fall within the local investigating authority's remit. This ratio depends on the content of the annexes to the legislation and the Be. varied depending on the type of case referred by law to other investigating authorities, this was approx. Accounts for 90–95% of investigations based on the 2019 Crime Statistics.

- the additional annexes specify the types of offenses for which the territorial investigative authorities are responsible, which are not always determined based on the social danger posed by the categories of criminal offenses;
- deprivation of jurisdiction is general upwards in the hierarchy, with only one obstacle to the regulation: once a higher body has taken over a case, it can no longer be returned, which covers the thresholds for property crimes. Otherwise, it places qualified cases in the Penal Code in each annex, the police forces at each territorial level;
- Paragraph (4), which may allow the Chief of Police to designate the police headquarters in his territory for proceedings for other reasons, even in the case of a matter falling within the competence of the capital (capital);
- after the 1990s, legislative powers are transferred to higher-level investigative authorities, not in terms of the regulators of the courts but terms of “law enforcement”;
- concerning the delegation of specific investigative tasks, higher investigative authorities in the hierarchy are not obliged to take over investigations from lower investigative authorities;
- as a general rule, the investigation of crimes committed in places with a low risk to society is not dealt with separately by law.

The jurisdiction regulation in the light of the distribution system shows that local investigative authorities often provide many cases with less human resources than territorial or priority bodies.

Unfortunately, the situation is no better in terms of jurisdiction. Each local investigating authority performs different law enforcement tasks in its territory, with different population numbers per case and different crime conditions. If these data were reflected in a given investigating authority's performance indicators, the indicators they “produced” could indeed be compared. In the decentralized law enforcement model, adapting to the needs of local public security, the development of more interoperable force distribution and redeployment system independent of the area of competence is also hindered by a hierarchical organizational structure that centrally takes the decision away from local public security needs. Under the regulation, higher-level bodies generally have a lower workload and a wider or more room for maneuver and powers to deal with desirable and undesirable matters more easily. All of this has had a conservative effect on the trend that has led to the migration of valuable criminal labor to higher organizational levels and the declining professional motivation of high-performing, routine, and experienced investigators “trapped” at local bodies.

2.2. Duties of the police in criminal proceedings

The investigating authority carries out a preparatory procedure and an investigation, divided into reconnaissance and examination, in order to detect criminal offenses.³¹ Its activity is characterized by its independence in the preparatory proceedings and the reconnaissance; in these stages of the proceedings, the prosecutor's office exercises only legal supervision over it. According to the generally accepted view in continental criminal justice systems, including in Hungary, the prosecutor is *dominus litis*, the lord of the investigation in criminal proceedings.³² The preparatory procedure in the course of criminal proceedings is an optional procedure, which covers the fact that it is ordered if it is not possible to take a reasonable position on whether there is a suspicion of a criminal offense. Nevertheless, the prosecutor also has a major role to play here, with mandatory reporting every 2 months. Most activities are subject to their license, such as the use of a covert detective or a sham purchase. The "preparatory procedure" is regulated by law also classifies it within the framework of the criminal proceedings,³³ but if it does not result in suspicion of a criminal offense, the preparatory proceedings are set out in Be. it shall be terminated.³⁴ The preparatory procedure is also special because it involves or may involve police bodies that do not otherwise have investigative powers, ie. They can no longer carry out the investigation. The Police Act ensures their legitimacy by deploying powers to the police's internal crime prevention and detection body (National Defense Service) and the counter-terrorism body (Counter-Terrorism Center). Otherwise, the provisions on the investigating authority shall apply accordingly.³⁵ Thus, if they conclude the preparatory process, typically using covert means such as wiretapping or covert research, that no crime has taken place, they do not initiate an investigation with the competent authorities. It is linked to the purpose of the preparatory proceedings, that is to say, to proceed only if the information available is not sufficient to establish suspicion of a criminal offense and it is reasonable to assume that the suspicion of a criminal offense can be determined based on the preparatory proceedings.³⁶

So, the police's investigation department should be thought of as police within or next to the police. At local level bodies (police headquarters), they work as an independent but special status department (criminal, investigative); the National Bureau of Investigation is responsible for investigating and investigating priority cases. Besides, an internal anti-corruption body, the National Defense Service, which specializes in the use of covert devices, is also a police force, which will no longer be the investigating authority, although also a police force prosecutor's office.

The preparatory procedure is, therefore, not a necessary part of the criminal proceedings. Still, the investigation is in most cases indispensable, except for private

31 Be. Section 31. §. (1).

32 Á. Farkas, E. Róth /2007/: *The Criminal Procedure*, Budapest.

33 Be. Section 339. §. (1).

34 Be. Section 346. §. (1) (a).

35 Be. Section 94 §.

36 Be. Section 340 (1) – (2) §.

prosecution cases, where the complaint must be made immediately in court.³⁷ The condition for ordering an investigation is therefore that there is a suspicion that a criminal offense has been committed, the investigating authority of the given police has the competence and jurisdiction for the given case; there is no procedural obstacle such as childhood, or statute of limitations, or other grounds for refusal, e.g., lack of suspicion. In the latter case, it is possible to conduct a preparatory procedure instead of initiating an investigation.³⁸

Basically, the independence of the police in investigations prevails. The Act innovation to differentiate between reconnaissance and examination within the main investigative phase. The reconnaissance lasts from the ordering of the investigation to the suspect's interrogation, which is replaced by the examination. The investigating authority acts independently during the reconnaissance,³⁹ which – among other things, it also means that in the course of the proceedings, it is the responsibility of the member or head of the investigating authority to exercise each right of the investigating authority and to fulfill each of the obligations incumbent on the investigating authority.⁴⁰ The police's role is aligned with the investigative tasks, so during the examination, it must detect the crime and the perpetrator's person to the extent necessary to establish reasonable suspicion and search for and provide the means of proof. Besides, during the investigation, he must obtain, independently or based on the prosecutor's instructions, the necessary means of proof, which, of course, he proposes and then implements.⁴¹

Although there is already prosecutorial control in the detection phase, the police also carried out the investigation tasks. The only difference is that, as a general rule, procedural acts can only take place based on measures taken within the management powers of the public prosecutor's office. In the investigative phase, the substantive acts of proof are carried out by the police; they are most demanding, so it is also a police task to provide the participants in the proceedings. This is often difficult, especially during the coronavirus epidemic period.⁴²

2.3. *The role of the police in the examination*

The classic investigative activity that has so far followed the suspect's interrogation is already as much an alternative to pursuing criminal proceedings as it is to use any of the diversion methods. These alternatives, especially mediation, are suitable for reducing the judiciary's bureaucratic nature and are also important from a crime prevention perspective.⁴³ As already mentioned, the act of suspicion

37 Be. Section 348 (1) §.

38 Zs. Fantoly, Á. Budaházi, *ibid.*, p. 24.

39 Be. Section 31 (2). §.

40 Attorney General's Office: REMINDER on certain aspects of the application of the Criminal Procedure Code. (AGO LFNIGA//142/2019.). AGO LFNIGA//142/2019. 33.§.

41 Be. Section 348 §.

42 Cs. Herke, B. Sándor /2020/: Some problems of the investigation during the emergency due to the new coronavirus, *Rendőrségi Tanulmányok*, 3(1), p. 5.

43 A. Kiss /2016/: On the efficiency of domestic criminal proceedings, *Criminological Studies*, n° 53, p. 89.

alone, as a part. The prosecution phase's independence, the separate document separation separating the investigation from the prosecution phase, and the separate institution for ordering further investigation have been abolished. The examination is closed by deciding to close the investigation. When the reconnaissance becomes an examination, the range of decisions related to collecting, recording, and evaluating evidence is transferred from the police to the prosecutor's office. Consequently, during the examination, the prosecutor's office must determine the scope and manner of obtaining evidence, taking into account the evidentiary procedure requirements to be conducted in the court proceedings already following the indictment.⁴⁴

Consequently, during the reconnaissance, the prosecutor's office must determine the scope and manner of obtaining evidence, taking into account the evidentiary procedure requirements to be conducted in the court proceedings already following the indictment. With this solution, the legislator has fulfilled two objectives at the same time: on the one hand, the prosecutor can no longer rely on errors of investigation in cases brought before the court, and on the other hand, he will only prosecute cases for which no substantive objection can be raised. According to the wording of the ministerial justification, Be. to speed up and simplify criminal proceedings, it places special emphasis on the institutional system of diversion.⁴⁵ At the same time the defense may initiate the prosecution of a prosecutor's measure or decision without any formal coercion. The rejection of the initiative received from the defense side is not tied to the form either; there is no right of appeal against the rejection decision. However, the adoption of the envisaged measure or decision shall be subject to a written form, which may be recorded in the minutes of the suspect's questioning.⁴⁶

The basis of the introduced institutional system is that the possibilities of termination under the substantive provision of the prosecutor's office (mediation procedure, conditional suspension of the prosecutor's office, the decision on a specific method of prosecution) are basically tied to the confession, prior or subsequent consent of the accused. The Be. by merging the prosecution into the examination phase, it has taken a significant step towards speeding up the proceedings by bringing forward decisions at the prosecutor's disposal. With the prospect of prosecutorial action, Be. going beyond this directly creates the possibility for the prosecution and the defense to act as initiators to decide to close the proceedings predictable.⁴⁷

The Public Prosecutor's Office may make the following decisions after questioning the suspect:

- the prospect of a prosecution measure or decision;
- initiating an agreement;

44 V. Vári /2019/: Diversion and the relationship between the prosecutor and the investigating authority in the investigation – in: *III. International Scientific Conference on Tourism and Security* (Zs. Márton, K. Németh, E. Péter, eds.), Nagykanizsa, pp. 52–62.

45 Zs. Fantoly, Á. Budaházi, *op. cit.*, p. 47.

46 AGO LFNIGA//142/2019. 402.§.

47 Ministerial justification for § 404 of the Be.

- suspension of the proceedings to conduct mediation proceedings;
- conditional suspension by the prosecutor;
- termination of the proceedings for other reasons;
- indictment;
- performing a procedural act within the framework of the investigation;
- separation, amalgamation, transfer of cases.⁴⁸

Compared to the previous regulation, there are several new elements in the current regulation. The prospect of a prosecutor's measure and decision in point (a) is a mix of individual forms of prosecutor's decision, a kind of combined blend that the law offers in exchange for admitting the suspect and optionally fulfilling additional conditions. Just as in the course of the classical investigative activity, the emphasis is on the police in connection with substantive acts of evidence, so the legislator intended a serious role for him in the implementation of the alternative terminating the listed procedure. 100/2018 on the detailed rules of the investigation and preparatory procedure. (VI. 8.) Government Decree (hereinafter: NYER),⁴⁹ an initiative to use opportunistic solutions may come from the suspect and his counsel, but also the investigating authority. A short obligation to provide information must be complied with by the police, and the prosecutor's office must also be notified. If this happens during the interrogation, it will be interrupted and resumed later (on the same day or another deadline) depending on how the prosecutor decided. The latter is not even documentable, so it does not result in an additional administrative burden. Furthermore, if the investigating authority considers that applying the said solutions is justified or expedient, it only needs to inform the prosecutor's office.⁵⁰ The two-way information will therefore mean, on the one hand, the handing over of a printed text and a short oral interpretation towards the debited side. In the meantime, this will be done in writing or orally to the prosecutor and will include the planned date of the suspect's interrogation, the action considered reasonable or appropriate, and the reasons for it. If this occurs on its own, there is no obligation to inform the suspect and the defense counsel. If the prosecution supports the initiation of the investigating authority or the charged party, it prepares a written initiative or communicates its decision orally to the investigating authority even immediately. Thus, in its conclusion, the investigating authority participates in such a form as to hand over to the accused side the initiative prepared by the prosecutor's office. If it was received orally or briefly, it must be recorded in the minutes of the procedural act and sent to the prosecutor.⁵¹

48 Be. Section 391 (1). §.

49 Government Decree of 100/2018 on the detailed rules of the investigation and the preparatory procedure. (VI. 8.) (NYER).

50 V. Vári /2017/: The change in the role of investigation in the new Be. Code – in: *II. International Scientific Conference on Tourism and Security* (N. Kiglics, ed.), Nagykanizsa, pp. 128–138.

51 NYER. Section 156–158. §§.

CONCLUSION

The police play an extremely complex role in Hungarian criminal proceedings, and their importance and contribution to the judiciary's success are extremely high. On the one hand, the police and law enforcement agencies detect and register the largest proportion of crimes. The police's vast majority of investigations are also conducted, as are covert means used by the police to establish suspicion. In addition to fact-finding, obtaining and documenting all means of proof, relevant criminal data and information, and preparing paper and electronic versions of records are also police competence. Before or after the suspect is questioned, after the case enters the reconnaissance phase, the police are also tasked with preparing and conducting the investigative work necessary to carry out alternatives to prosecution in the event of a confession. So, with the investigation work, it is quasi to do the preparatory work for the prosecution. If this is not the case, compile a complete set of documents that would enable the prosecutor to make a substantive motion at the court's preparatory hearing solely based on what constitutes a kind of indictment, the defendant to decide to waive the trial rather than undertake lengthy and uncertain court proceedings. It can be considered a serious reform that the legislator has correctly recognized that diversion tools to speed up the procedure and improve efficiency is a necessary step.⁵² He made the appropriate legal, institutional changes, including splitting the investigation into two parts, ensuring that examination were not unnecessarily protracted and ended on an optional basis without further court proceedings if the accused confessed, testified, and intended take the initiative. It also similarly widened the co-operation system to speed up proceedings and assess the role of the court preparatory hearing. Undoubtedly, the police perform their law enforcement duties as part of the executive branch, embedded in a strict hierarchy, all the way through the top-level management of the ministry to the police closest to the people. We cannot talk about independent organ operation and activity due to the lack of decentralization. As a result, the emergence of good practices that encourage simplification can be almost ruled out from lower levels. Rather, the unification and centrally managed and controlled work of the investigative authorities was a typical trend for the Hungarian investigative authorities. The administrative part of the work had to be performed in an IT system operating according to pinpoint regulations. As a result of centralized and standardized investigations, the order and practice of the procedure are largely influenced by the governing body's expectations, thus affecting the organization of the work organization and thus the speed and quality of law enforcement work.⁵³ Determining the quantitative and qualitative expectations to be met by the lower-level bodies investigating in the given period. Based on the principle of legality – officiality, which is the decisive factor in initiating an investigation, the police are forced to conduct investigative proce-

---

52 V. Vári /2014/: *Efficiency in the investigation – in: III. Interdisciplinary doctoral student conference* (A. Schaub, I. Szabó, eds.), University of Pécs, Doctoral Student Self-Government, pp. 177–195.

53 S. Nyíri /2003/: The relationship between the prosecutor's office and the investigating authorities after the entry into force of the Criminal Procedure Act, *Belügyi Szemle*, vol. 51, n° 7–8, p. 64.

dures in cases – except on rare occasions – regardless of their danger to society. The legitimate consequence of this is that minor cases commit, slow down, and limit the efficient use of human and material resources. This is significantly related to the legality and public prosecution role of the prosecutor in filtering.⁵⁴

REFERENCES

- Balla Z. /2014/: A rendészet kérdései, *Belügyi Szemle*, n° 10.
- Bögöly Gy., Budaházi Á., Csányi Cs., Sléder J. /2010/: *Büntetőeljárású jegyzet*, Rejtjel Kiadó Ház, Budapest.
- Concha Gy. /1901/: *The nature and position of the police in a free state*, Chair reservation dissertation.
- Čvorović D., Vince V. /2020/: Police as an active subject of the reformed criminal legislation of Serbia – do we need more control, *Ugyeszek Lapja*.
- Čvorović D., Vince V. /2021/: Police as a subject of the prosecutorial investigation and criminal procedure code of the Republic of Serbia – in: *International scientific conference on tourism and security*, Hungary, (paper in press).
- Danielisz B., Jármy T. /2008/: *Rendészet Európában*, Duna Palota Kulturális Kht., Budapest.
- Fantoly Zs., Budaházi Á. /2019/: *Knowledge of criminal procedure law I. Static part*. Dialog Campus Publishing House, Budapest.
- Farkas Á., Róth E. /2007/: *The Criminal Procedure*, Complex Jogi Kiadó, Budapest.
- Finszter G. /1996/: A bűnüldözés működési modelljei – in: *Kriminológiai ismeretek* (Gönczöl K., Korinek L., Lévai M., eds.), Budapest.
- Finszter G. /2003/: *A rendészet elmélete*, KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest.
- Finszter G. /2005–2007/: *The theory and practice of forensic science in the light of criminal procedure reform*, Research summary, Budapest, <http://users.atw.hu/letoltes/krimjegyzet.doc>.
- Finszter G. /2008/: Vízión a rendőrségről, *Belügyi Szemle*, n° 1.
- Foucault M. /1998/: *Forms of Truth and Justice*, Latin betűk, Debrecen.
- Herke Cs. /2018/: *Criminal Procedure Law*, University note, Pécs.
- Herke Cs., Sándor B. /2020/: Some problems of the investigation during the emergency due to the new coronavirus, *Rendőrségi Tanulmányok*, 3(1).
- Kiss /2016/: On the efficiency of domestic criminal proceedings, *Criminological Studies*, n° 5.
- Kmetty K. /1907/: *Handbook of Hungarian administrative law*, Published by Zsigmond Politzer, Budapest.
- Korinek L. /2006/: A rendőrség pártirányítása 1956–1989, *Rendészeti Szemle*, n° 10.
- Korinek L. /2006/: *Final study of the research*, Part of the research project FAPI_P: 1321/2005, supported by the National Crime Prevention Commission, entitled “Services provided by the law enforcement agencies of the Hungarian state to the private sector, opportunities for cooperation with civil security companies and NGOs, in the field of prevention”, Budapest.
- Láng L. /2003/: Investigative Supervision, Investigative Management and Forensics, *Belügyi Szemle*, n° 7–8.

54 L. Miskolci /2001/: Lessons from a conference, or is the prosecutor a key player in further developing Hungarian criminal proceedings, *Ugyeszek Lapja*, n° 1, p. 20.

- Miskolci L. /2001/: Lessons from a conference, or is the prosecutor a key player in further developing Hungarian criminal proceedings, *Ügyészek Lapja*, n° 1.
- Nyíri S. /2003/: The relationship between the prosecutor's office and the investigating authorities after the entry into force of the Criminal Procedure Act, *Belügyi Szemle*, vol. 51, n° 7–8.
- Papp J. /1998/: Rendvédelem vagy rendészet?, *Új Rendészeti Tanulmányok*, n° 1.
- Szabóné T., Nagy /1970/: *Simplification of criminal procedure*, Economic and Legal Publishing House, Budapest.
- Szamel L. /1990/: *Theoretical bases of the police and the police's legal regulation*, Hungarian Academy of Sciences Political Science Program Office, Budapest.
- Vári V. /2014/: Efficiency in the investigation – in: III. *Interdisciplinary doctoral student conference* (Schaub A., Szabó I., eds.), University of Pécs, Doctoral Student Self – Government.
- Vári V. /2017/: The change in the role of investigation in the new Be. Code – in: II. *International Scientific Conference on Tourism and Security* (Kiglics N., ed.), Nagykanizsa, University of Pannonia.
- Vári V. /2019/: Diversion and the relationship between the prosecutor and the investigating authority in the investigation – in: III. *International Scientific Conference on Tourism and Security* (Márton Zs., Németh K., Péter E., eds), Nagykanizsa, University of Pannonia.

Dragana Čvorović*

Kriminalističko-policijski univerzitet, Srbija

Vince Vary**

Univerzitet javne službe, Pravni fakultet, Mađarska

POLICIJA U MAĐARSKOM KRIVIČNOM POSTUPKU

REZIME

Policija ima ključnu ulogu u mađarskom krivičnom pravnom sistemu. Pored nadzora nad zakonitošću i efikasnog profesionalnog upravljanja gonjenjem, policija obavlja i istražne radnje i ima autonomiju postupka u pokretanju različitih proceduralnih metoda u fazi izviđanja i ispitivanja. Istraga se sastoji od izviđanja i istrage. Suprotno tome, u fazi ispitivanja, oni rade pod rukovodstvom tužilaštva. Pored opšte policije, u zemlji postoje posebna policijska tela koja nemaju istražna ovlašćenja, ali mogu da učestvuju u pripremnom procesu u početnoj fazi istrage, naročito prikupljanjem podataka za utvrđivanje sumnje za krivično delo. Takva tela su Nacionalna služba odbrane za unutrašnju korupciju i terorizam i Centar za borbu protiv terorizma. U našem radu, pružamo pregled uloge policije u državnoj organizaciji. U skladu sa tim, analiziramo ulogu policije u sprovođenju zakona, navodimo istražne aktivnosti mađarske policije i njihove zadatke u krivičnom postupku.

Ključne reči: policija, krivični postupak, istraga, gonjenje, izviđanje, ispitivanje.

* Docent, dragana.cvorovic@kpu.edu.rs.

** Vanredni profesor, varivince@uni-nke.hu.

UDK: 343.131.7(4-672EU)
343.121:341.645(4-672EU)
doi: 10.5937/crimen2101038N

ORIGINALNI NAUČNI RAD
PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 20.01.2021. / 02.04. 2021.

Svetlana Nenadić*

PRETPOSTAVKA NEVINOSTI U PRAVU EU – KORAK NAPRED, DVA KORAKA NAZAD

Apstrakt: Tema rada je pretpostavka nevinosti u pravu EU i praksi Suda pravde EU. Rad započinje prikazom pravne regulacije pretpostavke nevinosti u Povelji o osnovnim pravima EU i Direktivi na jačanju određenih aspekata pretpostavke nevinosti i prava okrivljenog da prisustvuje suđenju. U drugom delu rada analizirana je sudska praksa Suda pravde EU u primeni Direktive o pretpostavci nevinosti sa posebnim osvrtom na standarde Evropskog suda za ljudska prava uspostavljene u primeni pretpostavke nevinosti kao ljudskog prava. Rad ukazuje na minimalističku orijentaciju Suda pravde EU u primeni pretpostavke nevinosti, koji u pojedinim elementima spušta standarde zaštite ovog ljudskog prava ispod nivoa zaštite koji nudi Evropski sud za ljudska prava. Uspostavljanje niskih standarda u zaštiti pretpostavke nevinosti na nivou EU preti da proizvede domino efekat na krivične sudove država članica EU što bi moglo da stvori rizik po pretpostavku nevinosti kao garant legitimiteta krivičnog postupka.

Ključne reči: pretpostavka nevinosti, Povelja o osnovnim pravima EU, Direktiva o pretpostavci nevinosti, sudska praksa Suda pravde EU, sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava.

1. PRETPOSTAVKA NEVINOSTI U PRAVU EU

Pretpostavka nevinosti ima dvostruku pravnu prirodu. Prvenstveno, ona predstavlja jedno od osnovnih procesnih prava i načelo krivičnog procesnog prava,¹ a potom i ljudsko pravo. Dakle, pretpostavka nevinosti ima pravnu prirodu procesne norme, ali i norme kojom se propisuju ljudska prava. Dualna pravna priroda pretpostavke nevinosti ima refleksiju i na pravnu regulaciju pretpostavke nevinosti u pravu EU.

* Zamenik javnog tužioca u Tužilaštvu za ratne zločine, svetlananenadic11@gmail.com

1 Tezu da je pretpostavka nevinosti načelo krivičnog procesnog prava zastupaju domaći i strani autori. Tako, prof. Lazin nalazi da je pretpostavka nevinosti „osnovno načelo u krivičnom postupku koje reguliše položaj okrivljenog“ (Đ. Lazin /1981/: Sadržina i pravna priroda pretpostavke nevinosti, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, n° 5–6, p. 324), a Ešvort (Ashworth) da pretpostavka nevinosti označava procesno pravo okrivljenog, ali i procesno načelo krivičnog postupka (A. Ashworth /1999/: *Principles of Criminal Law*, third edition, Oxford, p. 85).

Dualna priroda pravne norme predstavlja izazov u tumačenju pravne norme prilikom njene primene. Svaka pravna norma se tumači u kontekstu, u skladu sa pravilima sistemskog i ciljnog tumačenja. Kako su „ciljevi različitih pravnih grana različiti“, tako se „merila pojedinih metoda razlikuju u zavisnosti od pravne grane kojoj norma pripada“.² Stoga se pretpostavka nevinosti, kao procesno pravo, ima tumačiti u kontekstu i sistemu krivičnog procesnog prava i u skladu sa ciljevima ove grane prava, dok se sa druge strane pretpostavka nevinosti, kao ljudsko pravo, ima tumačiti u skladu sa kontekstom, sistemom i ciljevima međunarodnog prava ljudskih prava.

Pravni sistem EU, kao i nacionalni pravni sistemi, poznaje dualnu prirodu pretpostavke nevinosti – kao ljudskog i kao procesnog prava.

1.1. Pretpostavka nevinosti u EU kao ljudsko pravo

Kao ljudsko pravo, pretpostavka nevinosti je propisana u Povelji EU o osnovnim pravima³ u čl. 48, st. 1, u Poglavlju 6 pod nazivom „Pravda“. Povelja obavezuje organe EU na poštovanje sloboda i prava propisanih Poveljom, a Sud pravde EU (u daljem tekstu: SPEU) ima pravo da stavi van snage propise koji su u suprotnosti sa Poveljom. Povrh navedenog, svaka država članica EU je istovremeno i država članica Saveta Evrope i stoga je u obavezi da poštuje pretpostavku nevinosti propisanu u čl. 6, st. 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima (u daljem tekstu: EKLJP). Na vezu između Povelje EU o osnovnim pravima i EKLJP ukazuje i sama Povelja u čl. 52, st. 3 u kome je propisano da ukoliko Povelja sadrži prava koja odgovaraju pravima zajemčenim EKLJP, onda su značenje i obim tih prava istovetni pravima utvrđenim EKLJP. Unija ima pravo da predvidi viši stepen zaštite prava, ali ne sme da predvidi niži stepen zaštite prava od onog koji je uspostavljen EKLJP i praksom Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP). Iz eksplanatornog dokumenta koji se odnosi na Povelju⁴ u delu koji se tiče pretpostavke nevinosti, izričito je navedeno da pretpostavka nevinosti iz Povelje ima isti obim prava kao pretpostavka nevinosti iz EKLJP. Iz Komentara Povelje EU o osnovnim pravima, izrađene od strane EU mreže nezavisnih eksperata,⁵ proizilazi da celokupna ideja pretpostavke nevinosti u Povelji počiva na stavovima izraženim u ESLJP⁶ i na praksi SPEU.

2 B. Ristivojević /2009/: Upotreba metoda tumačenja u krivičnom pravu, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, n° 2, p. 379.

3 *Charter of Fundamental Rights*, 2000/C 364/01, 18 December 2000.

4 Explanations relating to the Charter of Fundamental Rights, 2007/C 303/02.

5 EU Network of independent experts on fundamental rights, *Commentary of the Charter of Fundamental Rights of the European Union*, <https://sites.uclouvain.be/cridho/documents/Download.Rep/NetworkCommentaryFinal.pdf>, 25 januar 2021.

6 Navedeni su najznačajniji predmeti ESLJP koji se tiču pretpostavke nevinosti: *Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*, ECtHR, Appl. no. 10590/83, 6 December 1988; *Salabiaku v France*, ECtHR, Appl. no. 10519/83, 7 October 1988; *John Murray v The United Kingdom*, ECtHR, Appl. no. 18731/91, 8 February 1996; *Heaney and McGuinness v Ireland*, ECtHR, Appl. no. 34720/97, 21 December 2000; *Saunders v The United Kingdom*, ECtHR, Appl. no. 19187/91, 17 December 1996; *Minelli v Switzerland*, ECtHR, Appl. no. 8660/79, 25 March 1983.

1.2. Pretpostavka nevinosti u EU kao procesno pravo

Pored obaveze poštovanja pretpostavke nevinosti kao ljudskog prava, države članice EU su u obavezi i da poštuju pretpostavku nevinosti kao procesno pravo i da usklade svoja nacionalna krivična zakonodavstva sa minimalnim standardima uspostavljenim od strane EU. Naime, shodno cilju EU koji se tiče jedinstvenog prostora slobode, bezbednosti i pravde, EU ima za cilj postizanje što višeg stepena uzajamnog poverenja država na polju sprovođenja krivične pravde. Uzajamno poverenje je neophodan preduslov za uzajamno priznanje sudskih odluka. U tom smislu, harmonizacija krivičnog materijalnog i procesnog prava, odnosno eliminacija razlika u nacionalnim krivičnopravnim sistemima je nužan preduslov. Harmonizacija krivičnog procesnog prava u EU predstavlja izraz zajedničkih vrednosti država članica,⁷ a mehanizam njenog sprovođenja su Direktive. Do 2014. godine usvojene su tri direktive koje se odnose upravo na krivično procesno pravo,⁸ a 2016. godine usvojene su još dve direktive, od kojih se jedna odnosi na pretpostavku nevinosti.⁹

Predlogu Direktive o pretpostavci nevinosti prethodio je dokument Komisije pod nazivom Procena uticaja predloženih mera.¹⁰ Ovaj dokument podseća da pretpostavka nevinosti „leži u samom srcu demokratskog društva“¹¹ i konstatuje da u EU postoji nedovoljna zaštita pretpostavke nevinosti, što predstavlja razlog zbog koga se potcenjuje uzajamno poverenje između država članica, čime se narušava princip uzajamnog priznavanja odluka.¹² Dakle, osnovni cilj Direktive je unapređenje uzajamnog priznavanja odluka zemalja članica EU koji se ostvaruje putem jačanja prava na pravično suđenje u krivičnim postupcima i uspostavljanje minimuma pravila koji se tiču pretpostavke nevinosti i prava prisustva na suđenju.¹³ U dokumentu je takođe navedeno da je zaštita koju pruža ESLJP nedovoljna da razvije međusobno poverenje, kao i da oslanjanje samo na praksu i stavove ESLJP o pretpostavci nevinosti nije dovoljno, iz razloga što ESLJP postupa *ex post facto*, zbog čega se često desi da ESLJP donese zaključak da povrede pretpostavke nevinosti nije bilo, iako je do povrede faktički došlo na nižim instancama pred nacionalnim sudovima. Očigledno je da je razlog donošenja Direktive ležao u činjenici što je Komisija procenila da je zaštita pretpostavke nevinost pred ESLJP nedovoljna za potrebe

7 W. Schroeder /2020: Limits to European Harmonization of Criminal Law, *EUCRIM*, iss. 2, p. 144.

8 Directive on the right to interpretation and translation in criminal proceedings; Directive on the right to information in criminal proceedings; Directive on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and in European arrest warrant proceedings and the right to have a third party informed upon deprivation on liberty and to communicate with third persons and with consular authorities while deprived of liberty.

9 Directive on the safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings; Directive on certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings.

10 Impact Assessment Accompanying the document Proposal for measures on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal processing SWD(2013) 478 final.

11 *Ibid.*, p. 9.

12 *Ibid.*, p. 4.

13 Directive on certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings, Recital 9.

uzajamnog priznanja sudskih odluka u EU, te da je potrebno ponuditi unapređenu zaštitu ovog fundamentalnog prava.¹⁴

Ratione personae obim primene Direktive ograničen je na osumnjičena i okrivljena fizička lica, a ne i na okrivljena pravna lica. *Ratione materiae* Direktiva se primenjuje isključivo u krivičnim postupcima i to onako kako pojam krivičnog postupka razume SPEU. Direktiva obuhvata četiri oblasti primene – slučajeve javnog ukazivanja na krivicu; način predstavljanja okrivljenog i osumnjičenog lica; teret dokazivanja; pravo okrivljenog da se brani ćutanjem i da ne inkriminiše sebe.

Nesporno je da prava Povelje EU ne mogu biti nižeg opsega od prava propisanih EKLJP, na način kako ih tumači ESLJP. Sa druge strane, Direktiva propisuje samo minimum prava koja se tiču pretpostavke nevinosti. Stoga se da zaključiti da države članice EU i organi EU imaju dvostruku kumulativnu obavezu kada primenjuju pravo EU. Prva je pozitivne prirode i predstavlja obavezu da primenjuju pretpostavku nevinosti na način kako je razume ESLJP. Druga je negativne prirode i predstavlja obavezu da se na pretpostavku nevinosti ne primenjuju standardi ispod onih garantovanih Direktivom. Kako se Direktiva primenjuje tek nešto duže od dve godine,¹⁵ ostalo je da se vidi kako će ova teorijska pravila biti primenjena u praksi, odnosno kako će Direktivu primenjivati države članice, a kako će je tumačiti SPEU. Važno je napomenuti da tumačenje pretpostavke nevinosti na nivou EU obuhvata tumačenje pretpostavke nevinosti kao ljudskog prava u vezi sa drugim ljudskim pravima, ali i kao procesnog prava sa svim procesnim elementima – teretom dokazivanja, standardom dokazivanja, privilegijom protiv samoinkriminacije i pravom na odbranu ćutanjem.

2. PRAKSA SPEU U POGLEDU PRIMENE DIREKTIVE

Na osnovu dosadašnje prakse SPEU u pogledu primene Direktive o pretpostavci nevinosti, možemo opradvano postaviti pitanje da li je ovaj sud pravilno primenio dualnu pravnu prirodu pretpostavke nevinosti, da li je pretpostavku nevinosti tumačio shodno standardima uspostavljenim od strane ESLJP, odnosno, na koji način, u kom obimu i sa kojom argumentacijom je je odstupio od tih standarda.

Praksa SPEU u pogledu Direktive o pretpostavci nevinosti nije bogata. Doneto je tek nekoliko presuda od kojih dve zaslužuju posebnu pažnju.

2.1. *AH and others, C-377/18*

Prva je presuda u predmetu *AH and others, C-377/18*¹⁶ i tiče se primene Direktive u slučajevima razdvojenih, odnosno paralelnih krivičnih postupaka. Ova situacija se tiče pominjanja krivice lica koje nije optuženo u izreci druge presude. Do

14 V. Lopez /2017/: The presumption of innocence in Directive 2016/343/ EU of 9 March 2016, *ERA Forum*, n° 18, p. 335.

15 Direktiva je usvojena 9. marta 2016. godine, a primena je započela 01. aprila 2018. godine. Ujedinjeno Kraljevstvo, Irska i Danska nisu učestvovala u usvajanju Direktive i nisu vezani njenom primenom.

16 Judgment of the Court (Second Chamber), 5 September 2019.

navedenog može doći u slučaju kada ima više saokrivljenih, a jedan ili neki od njih zaključi sporazum o priznanju krivice, dok drugi to odbiju da učine. U opisanom slučaju nužno dolazi do razdvajanja krivičnih postupaka. Međutim, postavlja se pitanje da li je u izreci presude okrivljenom, koji je na sporazum pristao, dozvoljeno pominjanje okrivljenih koji nisu pristali na sporazum kao saizvršilaca krivičnog dela. Preciznije, da li pominjanje njihovih imena u izreci presude predstavlja kršenje pretpostavke nevinosti, s obzirom da je protiv njih postupak u toku i da nisu pravnosnažno osuđeni.

Naime, u ovom predmetu bugarski sud je zatražio prethodno mišljenje SPEU u vezi primene Direktive na pitanje pravne regulacije sporazuma o priznanju krivičnog dela u situaciji kada samo neki od saizvršilaca pristanu na sporazum, a drugi to odbiju. Činjenice slučaja su sledeće: šest lica je bilo okrivljeno za učestvovanje u organizovanoj kriminalnoj grupi koja se bavila falsifikovanjem dokumenata, posebno vozačkih dozvola. Jedan okrivljeni je pristao na zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog dela, dok je preostalih pet odbilo ponudu tužioca. Okrivljeni koji nisu pristali na sporazum dali su proceduralni pristanak za zaključenje sporazuma šestog okrivljenog, s tim što su izričito naveli da to ne znači da priznaju krivicu, niti da se odriču prava da se izjasne da nisu krivi.

Kako je, u konkretnom slučaju, krivično delo bilo kvalifikovano kao delo organizovane kriminalne grupe, u izreci presude donete na osnovu sporazuma šestog okrivljenog i tužioca to je i izričito navedeno. Preostali okrivljeni koji nisu pristali na sporazum su u presudi proizašloj iz sporazuma izričito navedeni kao učesnici organizovane kriminalne grupe. Budući da su njihova imena bila izričito navedena, kao i njihovo srednje ime, bugarski sud je izrazio zabrinutost u pogledu toga da li je na ovaj način ugrožena pretpostavka nevinosti preostalih pet saoptuženih, koji nisu pristali na sporazum, a sve imajući u vidu da je u odnosu na njih suđenje u toku, odnosno da oni nisu pravnosnažno osuđeni za opisano krivično delo. Razlog zabrinutosti bugarskog suda ležao je u uspostavljenjopraksi ESLJP u sličnim situacijama, te se bugarski sud i izričito pozvao na predmet *Karaman v Germany*¹⁷ i stav ESLJP da pretpostavka nevinosti može biti ugrožena ukoliko sudska odluka ili izjava zvaničnika sadrži pogrešan izbor reči, koje mogu da prejudiciraju krivicu okrivljenog pre pravnosnažne presude.

SPEU je potvrdio da odredbe Direktive ne zabranjuju mogućnost da jedan od saizvršilaca zaključi sporazum, dok ostali to odbiju da učine. Takođe, Sud je zaključio da Direktiva ne zabranjuje da se okrivljeni, koji nisu zaključili sporazum i u odnosu na koje je postupak u toku, izričito pominju kao saizvršioci u izreci pravnosnažne presude koja proizilazi iz sporazuma. Ipak, Sud naglašava da ova mogućnost nije neograničena te daje dva uslova za njenu primenu. Prema prvom uslovu, pominjanje imena saizvršilaca, u odnosu na koje je postupak u toku, moguće je samo u slučaju da je to neophodno zbog pravne kvalifikacije krivičnog dela okrivljenog koji je na sporazum pristao. U konkretnom slučaju radilo se o pravnoj kvalifikaciji organizovane kriminalne grupe. Drugi uslov je da nacionalni sud u pre-

17 Bugarski sud se pozvao na presudu *Karaman v Germany*, ECtHR, Appl. no. 17103/10, 27 February 2014.

sudi izričito navede da krivica tih lica nije pravnosnažno utvrđena i da je postupak još uvek u toku. Ukoliko nacionalni sud ispuni ova dva uslova, SPEU je mišljenja da neće doći do povrede pretpostavke nevinosti ostalih okrivljenih, bez obzira na činjenicu što se oni izričito pominju u izreci pravnosnažne presude kao učesnici organizovane kriminalne grupe.

Izneti stav o paralelnim postupcima i pretpostavci nevinosti SPEU potvrdio je nekoliko meseci kasnije u presudi *UL and VM, C-709/18*,¹⁸ podsećajući na dva uslova iz ranije presude s tim što je preciziran drugi uslov tako što izreka u kojoj se pominju imena saokrivljenih, u odnosu na koje je postupak u toku, izričito i jasno treba da ukazuje na to da krivica tih lica nije zakonski utvrđena i da će biti predmet posebnog postupka i presude.

Imajući u vidu činjenično stanje iz nevedenih predmeta, kao i nedvosmisleno izražen stav SPEU, opravdano se može postaviti pitanje da li je odluka SPEU u skladu sa standardima ESLJP uspostavljenim u sličnim slučajevima.

Naime, u presudi *Karaman v Germany* ESLJP navodi da povreda pretpostavke nevinosti postoji i u slučajevima kada sudska odluka, doneta u postupku koji nije bio usmeren protiv podnosioca predstavke, sadrži „preuranjenu procenu krivice“ podnosioca predstavke u paralelnim ili eventualnim budućim krivičnim postupcima. Isti stav ESLJP ponavlja i u slučaju *Bauras v Lithuania*¹⁹ navodeći da je moguće prekršiti pretpostavku nevinosti preuranjenim izražavanjem krivice osumnjičenog u okviru presude protiv odvojeno procesuiranih saučesnika i upozorio da navodi iz drugih presuda mogu „proizvesti štetan uticaj“ na tekući postupak i proizvesti efekat identičan preuranjenom izražavanju krivice bilo kog drugog organa javne vlasti u vezi sa tekućim krivičnim postupkom.

Pitanje pretpostavke nevinosti u paralelnim krivičnim postupcima ESLJP je posebno analizirao u presudi *Navalnyy and Ofitserov v Russia*.²⁰ U ovom predmetu Sud podseća na obaveze država u slučajevima kada postoje paralelni postupci u odnosu na saoptužene. U tim slučajevima sudovi imaju obavezu da se uzdrže od izjava koje mogu imati štetan uticaj na drugi postupak, čak i u slučaju da nisu obavezujuće. Nadalje Sud navodi da u slučaju kada je neizbežno uključivanje trećih lica u izreku presude, a sve zbog činjeničnog opisa i niza, treba razmotriti da li je opravdano razdvajanje postupaka. Naime, razdvajanje ne bi bilo dozvoljeno u slučaju kada bi sporni navodi bili presudni za ocenu odgovornosti trećih lica kojima se sudi odvojeno. U skladu sa navedenim, ESLJP zaključuje da se svaka odluka o razdvajanju predmeta, koje veže snažna činjenična veza, mora zasnivati na pažljivoj proceni suprotstavljenih interesa, a saoptuženima se mora pružiti prilika da prigovore na razdvajanje postupka.

U spornoj presudi *AH and others, C-377/18* SPEU se pozvao na navedene presude, kao i na pojedine od opisnih stavova ESLJP. Međutim, upadljivo je odsustvo argumentacije u pogledu razloga zbog kojih je SPEU stao na stanovište da do povrede pretpostavke nevinosti nije došlo. Takođe, izostala je i argumentacija iz kog

18 *UL and VM, C-709/18*, Order of the Court (Seventh Chamber), 28 May 2020, § 45.

19 *Bauras v Lithuania*, ECtHR, Appl. no. 56795/13, 31 October 2017, § 52.

20 *Navalnyy and Ofitserov v Russia*, ECtHR, Appl. no. 46632/13 and 28671/14, 24 August 2016, § 104.

razloga SPEU smatra da je prosto navođenje da se u odnosu na treće okrivljene vodi odvojen postupak (drugi traženi uslov) dovoljno da se ne stvori utisak u javnosti da su okrivljeni krivi, odnosno da se ne prejudicira njihova krivica.

Nesporno je da se u konkretnom slučaju SPEU susreo sa pitanjem primene čl. 4 Direktive koji se tiče javnog ukazivanja na krivicu okrivljenog. Stoga je bilo neophodno da se SPEU bavi, ne samo pitanjima forme – obaveze izričitog navođenja da krivica trećih okrivljenih još nije utvrđena (drugi traženi uslov), već i suštinskim pitanjem – da li je u konkretnom slučaju, s obzirom na sve okolnosti slučaja, do povrede pretpostavke nevinosti zaista i došlo. Opasnost simplifikovanog formalnog pristupa SPEU, koji se ogleda u prostoj obavezi propisivanja dva neophodna uslova, leži u tome da otvara mogućnost državama članicama da na različite načine manipulišu razdvajanjem postupaka. Ovakva manipulacija može da vodi ka suštinskom kršenju pretpostavke nevinosti, a da pri tome takvo postupanje bude u celosti dozvoljeno, pa čak i preporučeno od strane SPEU. Nasuprot formalnom pristupu, suštinsko utvrđivanje da li je do povrede pretpostavke zaista i došlo, podrazumevalo bi potpunu i pravilnu primenu stavova izraženih u presudi ESLJP. Tako, imajući u vidu prethodno iznete stavove iz najznačajnijih presuda ESLJP, SPEU je bio u obavezi da prvenstveno analizira da li je u konkretnom slučaju bilo dozvoljeno razdvajanje postupaka, s obzirom na činjenično stanje, kakav je odnos suprotstavljenih interesa okrivljenih, kakav efekat na pretpostavku nevinosti ima procesni pristanak okrivljenih na zaključenje sporazuma jednog od njih, da li je ovaj pristanak bio suštinski i slobodan, da li su okrivljeni imali mogućnost korišćenja pravnog sredstva protiv odluke o razdvajanju postupka, da li se radi o efektivnom pravnom sredstvu. Takođe, SPEU je bio u obavezi da obrazloži iz kog razloga smatra da u konkretnom slučaju pominjanje okrivljenih iz jednog predmeta u presudi po sporazumu o priznanju krivičnog dela u drugom predmetu nisu proizveli „štetan uticaj“ na postupak koji je u toku.

2.2. DK, C-653/19

Druga presuda koja je važna za primenu Direktive o pretpostavci nevinosti izrečena je u predmetu DK, C-653/19.²¹ Ovom presudom SPEU rešava pravno pitanje odnosa pretpostavke nevinosti i pritvora. Predmet je formiran po zahtevu bugarskog suda za prethodno mišljenje SPEU u vezi sa primenom Direktive na pitanje pravne regulacije ukidanja pritvora. Shodno bugarskom zakonodavstvu, nakon što je okrivljenom određen pritvor, krivični sud nema obavezu periodičnog i *ex officio* ispitivanja osnova za pritvor. Naime, ukoliko utvrdi da postoje osnovi za pritvor, trajanje pritvora je vremenski neodređeno i pritvor može biti ukinut samo ukoliko okrivljeni to zatraži i dokaže postojanje novih okolnosti koje opovrgavaju osnove po kojima je pritvor određen.

Činjenice slučaja su sledeće: DK je optužen za članstvo u organizovanoj kriminalnoj grupi i određen mu je pritvor. Od dana određivanja pritvora, okrivljeni je podneo sedam zahtava za puštanje iz pritvora i svi zahtevi su bili odbijeni sa obrazloženjem da prezentovani dokazi nisu dovoljni da dokažu nove okolnosti koje opravda-

21 Judgment of the Court (First Chamber), 28 November 2019.

vaju puštanje okrivljenog na slobodu. Bugarski sud je podsetio na predmet *Magnitskiy and Others v Russia*²² u kom je ESLJP stao na stanovište da je uspostavljanje procesnih presumpcija koje imaju za cilj zadržavanje okrivljenog u pritvoru, odnosno prebacivanje tereta dokazivanja na okrivljenog, u suprotnosti sa čl. 5 EKLJP. Stoga je bugarski sud postavio pitanje SPEU – da li je nacionalno zakonodavstvo, koje tokom faze suđenja zahteva promenu okolnosti kao uslov za odobrenje zahteva odbrane za ukidanje pritvora, u skladu sa odredbom Direktive o teretu dokazivanja i sa odredbama Povelje koje se tiču slobode i prava na pravično suđenje?

SPEU je zaključio da se Direktiva ne primenjuje na pitanje pritvora. U odluci je prvo podsetio da Direktiva, u smislu čl. 4, koji se tiče javnog ukazivanja na krivicu, pravi razliku između odluke o krivici i drugih proceduralnih odluka u postupku. U odnosu na čl. 6 Direktive, koji se tiče tereta dokazivanja, SPEU zaključuje da se Direktiva odnosi samo na teret dokazivanja u postupku odlučivanja o krivici, a ne u odnosu na druge odluke suda. U tom smislu, SPEU je zaključio da se odluka o pritvoru ne može smatrati sudskom odlukom u smislu Direktive, niti se na nju ima primeniti odredba o teretu dokazivanja, budući da se teret dokazivanja tiče samo postupka u kom se odlučuje o krivici.

Stav SPEU u pogledu odnosa pretpostavke nevinosti i pritvora, kao i u pogledu prebacivanja tereta dokazivanja sa tužioca na okrivljenog je iznenađujući, s obzirom na praksu ESLJP po oba pitanja. Naime, bogato razrađena praksa ESLJP u pogledu odnosa pritvora i pretpostavke nevinosti pokazuje sasvim drugi pravac. ESLJP godinama, manje ili više uspešno, pronalazi balans između lične slobode, pretpostavke nevinosti i javnog interesa. Naime, ESLJP je prepoznao da odnos pritvora i pretpostavke nevinosti nosi inherentnu tenziju, jer se pravna regulacija pitanja pritvora susreće se „izazovima koji deluju nekonzistentno sa stanovišta pretpostavke nevinosti, ili sa vrednostima koje pretpostavka nevinosti nosi“.²³ Slikovitije rečeno „veza između pritvora i pretpostavke nevinosti [...] bi se mogla smatrati krajnje nelagodnom.“²⁴ jer je „nemoguće ignorisati kazneni karakter pritvora“.²⁵

Osnovne smernice ESLJP u pogledu pritvora su sledeće: pritvor može biti određen samo ukoliko svrhu nije moguće postići na drugi način i ukoliko postoji razumna sumnja i ukoliko je zakonito;²⁶ pritvor ne sme da traje duže nego što je neophodno za ostvarivanje svrhe određivanja pritvora;²⁷ produženje pritvora je dozvoljeno ukoliko je zakonito i ukoliko svrha ne može biti postignuta alternativnim

22 *Magnitskiy and Others v Russia*, ECtHR, Appl. no. 32631/09 and 53799/12, 27 August 2019, § 222–223.

23 A. Duff /2013/: Pre trial detention and the presumption of innocence – in: *Prevention and the Limits of Criminal Law* (A. Ashworth, L. Zedner, P. Tomlin, eds.), p. 120.

24 E. Sliedregt /2009/: A contemporary reflection on the presumption of innocence, *Revue internationale de droit penal*, vol. 80, n° 1–2, p. 263.

25 M. S. Gain /1989/: The Bail Reform Act of 1984 and *United States v. Salerno*: Too Easy to Believe, *Case Western Reserve Law Review*, n° 139, p. 1382.

26 O razumnoj sumnji kao uslovu za pritvor ESLJP se izjašnjavao u predmetima *Mehmet Hasan Altan v. Turkey*, ECtHR, Appl. no. 13237/17, 20 March 2018, § 124 i *Fernandes Pedrosa v. Portugal*, ECtHR, Appl. no. 59133/11, 12 June 2018, § 87.

27 *A. and others v. the United Kingdom*, ECtHR, Appl. no. 3455/05, 19 February 2009, § 164 i *Yoh-Ekale Mwanje v. Belgium*, ECtHR, Appl. no. 10486/10, 20 December 2011, § 117–119.

merama.²⁸ U odnosu na pretpostavku nevinosti, ESLJP izričito navodi da je sud prilikom odlučivanja o pritvoru u obavezi da vodi računa o pretpostavci nevinosti.²⁹ U odnosu na produženje pritvora, ESLJP navodi da se „prilikom ocenjivanja odnosa između kazne i trajanja pritvora mora uzeti u obzir načelo pretpostavke nevinosti“³⁰ tako da, ukoliko je dužina trajanja pritvora isuviše slična dužini trajanja kazne koja bi se mogla očekivati u slučaju osuđujuće presude, tada bi efekat pretpostavke nevinosti bio poništen.

U pogledu pitanja tereta dokazivanja, praksa ESLJP je raznorodna. Ipak, nesporno je da je ESLJP je zauzeo čvrst stav protiv prebacivanja ubeđujućeg tereta dokazivanja na okrivljenog. Kada je na okrivljenom ležala obaveza dokazivanja određenih činjenica, ESLJP je takvu praksu smatrao dozvoljenom samo ukoliko je teret dokazivanja predstavljao činjenični teret dokazivanja, a pri tom nije zadirao u ubeđujući teret dokazivanja.³¹ U pogledu činjeničnog tereta, ESLJP je zauzeo nekoliko uslova pod kojima je činjenično dokazivanje dozvoljeno: prvo, ukoliko se odnosi na određene, ali ne i na sve ili pretežnu većinu elemenata i ukoliko se prebacivanjem tereta dokazivanja ne narušava međusobni odnos snaga između tužilaštva i okrivljenog;³² drugo, zakonska pretpostavka, zbog koje se teret dokazivanja prebacuje, mora biti efektivno oboriva;³³ treće, zakonske pretpostavke ne smeju biti arbitrarne ili nerazumne;³⁴ četvrto, sredstva za obaranje zakonske pretpostavke moraju biti efektivna.³⁵

ESLJP je odlučivao i u predmetima koji su se ticali uspostavljanja pravnih pretpostavki u pogledu zakonitosti pritvora i listom ih je ocenio kao nedozvoljene. Polazeći od toga da svaka pretpostavka činjenica može da vodi ka pretpostavci krivice, ESLJP je zauzeo čvrst stav da može da postoji samo pretpostavka u korist puštanja okrivljenog na slobodu, ali da nije dozvoljena praksa obrtanja takvih pretpostavki na štetu okrivljenog, a u korist tužilaštva. Tako, ESLJP smatra da je nedozvoljena praksa produžavanja pritvora u nedostatku novih okolnosti koje opovrgavaju osnove po kojima je pritvor određen.³⁶

Imajući u vidu iznete stavove ESLJP u pogledu odnosa pritvora i pretpostavke nevinosti, može se zaključiti da je SPEU lakonski odbio da raspravlja o odnosu pritvora i pretpostavke nevinosti i da je tako izbegao čitav niz pravnih pitanja na koje bi nužno morao da da odgovor, kao na primer: da li neodređeno trajanje pri-

28 *Jablonski v Poland*, ECtHR, Appl. no. 33492/96, 21 December 2000, § 83–84.

29 *Clooth v Belgium*, ECtHR, App. no. 12718/87, 27 November 1991, § 36 i *Labita v Italy* ECtHR, Appl. no. 26772/95, 6 April 2000, § 152–153.

30 *Neumeister v Austria*, ECtHR, Appl. no. 1936/63, 27 June 1968, § 30.

31 A. Amatrudo, L. William Blake /2015/: *Human rights and the criminal justice system*, New York, p. 42. U prilog navedenom vid. predmete *Telfner v Austria*, ECtHR, Appl. no. 33501/96, 20 March 2001 i *John Murray v The United Kingdom*, ECtHR, Appl. no. 18731/91, 8 February 1996.

32 *Lingens and Leitgeb v Austria*, EComHR, Appl. no. 8803/79, 11 December 1981.

33 *X v The United Kingdom*, EComHR, Appl. no. 5124/71, 19 July 1972.

34 *H v The United Kingdom*, EComHR, Appl. no. 15023/89, 4 April 1990.

35 *AG v Malta*, EComHR, Appl. no. 16641/90, 10 December 1991.

36 *Buzadji v The Republic of Moldova*, ECtHR, Appl. no. 23755/07, 5 July 2016, § 89; *Pastukhov and Yelagin v. Russia*, ECtHR, Appl. no. 55299/07, 19 December 2013, § 49; *Magnitskiy and Others v. Russia*, ECtHR, Appl. no. 32631/09 and 53799/12, 27 August 2019, § 222.

tvora može da predstavlja simboličku kaznu; da li je obrnut teret dokazivanja bio činjenični ili ubeđujući; u kom obimu je na okrivljenog prebačen teret dokazivanja u pogledu osnova za pritvor; da li je zahtev okrivljenog za puštanje na slobodu bio efektivni pravni lek i slično.

Zbog navedenog ne čudi što je sporna odluka SPEU naišla na kritiku stručne javnosti. Pravilno je ukazano da je SPEU pribegao gramatičkom tumačenju čl. 4 i 6 u simplifikovanom i partikularnom maniru.³⁷ Tako, SPEU je odluku o pritvoru podveo pod pojam „preliminarne odluke proceduralne prirode“ iz čl. 4 Direktive, a odredbu o „teretu dokazivanja radi utvrđivanja krivice“ iz čl. 6 Direktive tumačio izvan konteksta, u čistom gramatičkom smislu. Na ovaj način SPEU je uspeo da primenu Direktive u celosti izvede iz sfere pritvora, što je u suprotnosti sa praksom ESLJP po pitanju odnosa pritvora i pretpostavke nevinosti.

Da se ne radi o izolovanom slučaju, već o jasnom stavu SPEU da Direktivu treba minimalistički tumačiti, potvrđuje i prva presuda SPEU koja se tiče primene Direktive u predmetu *Milev*.³⁸ U ovom slučaju Sud je po pitanju odnosa pritvora i pretpostavke nevinosti, zaključio da Direktiva propisuje samo jednu obavezu suda, a to je da se lice, u odnosu na koje je pritvor određen, ne tretira kao lice u odnosu na koje je utvrđena krivica. SPEU je u ovom predmetu izričito naveo da se Direktiva ne primenjuje na pitanja načina određivanja pritvora i okolnosti pod kojima je pritvor određen i/ili traje.³⁹

Iz navedenih presuda da se zaključiti da SPEU ima jasnu tendenciju da Direktivu na polju pritvora tumači usko u tolikoj meri da daje utisak „zapanjujući ograničene primene“.⁴⁰ Nedostatak ambicije SPEU je u suprotnosti i sa uobičajenim ulogom Suda u evropskim integracionim procesima. Naime, u pogledu primene Direktive očigledan je izostanak tzv. sudiskog aktivizma SPEU koji predstavlja korektiv disbalansa pravne i političke sfere EU.⁴¹ Po pitanju odnosa pritvora i pretpostavke nevinosti, taj korektiv je izostao, a pitanje pritvora je postalo „pravni i politički vruć krompir“⁴² od kog SPEU zazire. Razlog navedenom može da leži u činjenici da je pritvor u državama članicama viđen kao pravno pitanje u odnosu na koje države članice nisu voljne da pristupe harmonizaciji. Sa druge strane, pravna regulacija pritvora u državama članicama i dalje pokazuje veliki diverzitet, uprkos standardima ESLJP uspostavljenim primenom čl. 5 EKLJP. Da je pitanje pritvora u EU „vruć krompir“ svedoči i činjenica da je Komisija donela zeleni papir o pritvoru⁴³, ali da

37 A. Martufi, C. Peristeridou /2019/: Pilate washing his hands. The CJEU on pre-trial detention, *Criminal Law and criminology*, p. 2, <https://www.maastrichtuniversity.nl/blog/2019/12/pilate-washing-his-hands-cjeu-pre-trial-detention>, 26. januar 2021.

38 *Emil Milev*, C-310/18 PPU, 19 September 2018, § 48.

39 O kritici presude *Milev* vid. T. Wahl /2019/: CJEU: EU Directive does not cover procedure for reviewing the lawfulness of pre-trial detention, *EUCRIM*, <https://eucrim.eu/news/cjeu-eu-directive-does-not-cover-procedure-reviewing-lawfulness-pre-trial-detention/>, 26. januar 2021.

40 A. Martufi, C. Peristeridou: *op. cit.*, p. 3.

41 M. Dawson /2013/: The political face of judicial activism: Europe's Law politics imbalance – in: *Judicial Activism at the European Court of Justice*, (M. Dawson, B. De Witte, E. Muir, eds.), p. 13.

42 A. Martufi, C. Peristeridou: *op. cit.*, p. 1.

43 COM/2011/0327 final, GREEN PAPER, Strengthening mutual trust in the European judicial area – A Green Paper on the application of EU criminal justice legislation in the field of detention.

još uvek nema političke volje da se pitanje pritvora reguliše Direktivom. Na problem ukazuje i sam opšti pravobranilac Pitruzzella koji navodi da je nedostatak standarda za pritvor u EU razočaravajući i podstiče EU zakonodavca da ovu oblast reguliše, s obzirom da EU nedostaje kompetencija u ovoj oblasti.⁴⁴

Važno je pomenuti da je bugarski sud u zahtevu za prethodno mišljenje izrazio bojazan da bugarska praksa u vezi sa pritvorom može da bude u suprotnosti sa pravima iz Povelje – pravom na slobodu i pravom na pravno sredstvo i pravično suđenje. SPEU je olako odbacio ovu tvrdnju navodeći da, shodno odredbi Povelje koja određuje polje primene, države članice imaju obavezu primene Povelje samo onda kada sprovode pravo Unije, što nije bio slučaj u konkretnom predmetu. SPEU potom zaključuje da pitanje alokacije tereta dokazivanja u kontekstu procedure nije regulisano pravom EU, te stoga odredbe Povelje na koje se bugarski sud poziva nisu primenjive u konkretnom slučaju.⁴⁵

Iz navedenog se da zaključiti da je SPEU pretpostavku nevinosti i teret dokazivanja, kao element pretpostavke nevinosti, tumačio iz ugla procesnog prava primenjujući Direktivu, ali i iz ugla prava ljudskih prava primenjujući Povelju. Tumačeći po oba osnova, SPEU je našao da pitanje pravne regulacije pritvora u državama članicama ne potpada pod pravnu regulaciju prava EU. Ovakav stav SPEU može biti izazvan po oba osnova.

Prvo, da je SPEU izbegao minimalističko i gramatičko tumačenje Direktive, zasigurno bi našao da odluka o pritvoru ne može predstavljati prostu „preliminarnu odluku proceduralne prirode“. Bogata praksa ESLJP o odnosu pritvora i pretpostavke nevinosti, o čemu je bilo reči, govori u prilog ovoj tvrdnji.

Sa druge strane SPEU je na raspolaganju imao tzv. funkcionalni pristup u tumačenju obaveze nacionalnih sudova prilikom primene Povelje, koji je zauzeo u slučaju *Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson*.⁴⁶ Shodno ovom pristupu, nacionalni sudovi imaju obavezu da primene Povelju, ne samo na nacionalne propise koji su doneti u procesu usaglašavanja nacionalnog zakonodavstva s pravom EU, već i na ostale nacionalne propise ukoliko su neophodni za delotvornu primenu odredbi prava EU. Da je SPEU primenio „funkcionalni pristup“, tada bi zasigurno našao da se na konkretan slučaj imaju primeniti odredbe Povelje koje se tiču slobode, pravičnog suđenja i pretpostavke nevinosti. Takođe, SPEU se mogao opredeliti i za tumačenje koje je iskazao u predmetu *Aranyosi and Căldăraru*,⁴⁷ a shodno kome činjenica da nije postojao pravni osnov za odbijanje izručenja po osnovu evropskog naloga za hapšenje, ne znači da nacionalni sud nema pravo da izručenje odbije uspostavljanjem balansa

44 Opinion of Advocate General Pitruzzella delivered on 19 November 2019, Case C-653/19 PPU, § 20–21.

45 *Ibid.*, § 40–41.

46 *Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson*, ECJ, C-617/10, 26 February 2013. O ovom predmetu i „funkcionalnom pristupu“ SPEU vid.: M. Matic Boskovic, J. Kostic /2020/: Application of the *ne bis in idem* related to financial offences in the jurisprudence of the European Courts, *NBP: Žurnal za kriminalistiku i pravo*, n° 2, pp. 67–77 i M. Matic Boskovic /2020/: Uređenje procesnih prava osumnjičenih i okrivljenih u pravnim tekovinama Evropske unije, *Strani pravni život*, vol. 64, n° 1, pp. 29–43.

47 The joined cases of *Aranyosi and Căldăraru*, C-404/15, Judgment of the Court (Grand Chamber), 5 April 2016.

između fundamentalnih prava pojedinca i sfere slobode bezbednosti i pravde.⁴⁸ Naime, u ovom predmetu Okvirna odluka o evropskom nalogu za hapšenje nije pružila nijedan osnov za odbijanje po osnovu kršenja osnovnih prava, ali je SPEU našao da je nacionalni sud imao mogućnost da izručenje odbije direktnom primenom Povelje koja bi popunila pravnu prazninu Okvirne odluke, čime je SPEU suštinski pribegao stvaranju prava EU.⁴⁹ Dakle, predmeti *Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson* i *Aranyosi and Căldăraru* pokazuju da je SPEU mogao da postupi kao u ranijim slučajevima i da primeni Povelju neposredno, čime bi otklonio sve nedoumice koje mogu nastati zbog činjenice da Direktiva nema izričitu odredbu o primeni na pitanja pritvora.

ZAKLJUČAK

Direktiva o pretpostavci nevinosti je u primeni nepune tri godine. Za to vreme, SPEU je iskristalisao stav u pogledu primene Direktive koji se ogleda u izrazito minimalističkom pristupu u tumačenju pretpostavke nevinosti kao procesnog, ali i kao ljudskog prava. Budući da se SPEU smatra primerom sudijskog aktivizma, koji se ogleda u integrističkoj orijentaciji sudija da u svoje odluke ugrađuju širi politički i institucionalni kontekst evropskih integracija,⁵⁰ zanimljivo je da SPEU u primeni Direktive pokazuje upadljivu odsutnost ove ambicije. Takva tendencija je interesantna tim pre što je specifičnost dualne pravne prirode pretpostavke nevinosti pružila priliku za široke manevre sudijske kreativnosti, kako u sferi procesnog prava, tako i u sferi međunarodnog prava ljudskih prava.

SPEU nije iskoristio mogućnosti koje su mu stajale na raspolaganju, već je u lakonski izrečenom stilu pretpostavku nevinosti tumačio pre kao formalni uslov, nego kao suštinski garant legitimiteta krivičnog postupka i ljudsko pravo, pri tom ograničavajući polje primene Direktive samo na odluku suda o krivici. Očigledan stav SPEU da se odredbe Direktive ne mogu primeniti na pitanje kršenja pretpostavke nevinosti prilikom određivanja ili produženja pritvora izaziva posebnu zabrinutost. Ukoliko se ima u vidu integracionistička ambicija, kao i funkcionalno tumačenje prava EU, kome je SPEU ranije pokazao sklonost, postaje jasno da je SPEU imao priliku i mogućnost da Direktivu tumači šire nego što je to učinio. Preciznije, da je SPEU hteo, mogao je Direktivu da tumači i drugačije, jer su mu za to na raspolaganju stajali brojni argumenti i mehanizmi.

Legitimno je zapitati se iz kog razloga je SPEU odlučio da postupi na ovaj način. Moguće je dati razne argumente, na primer: nedovoljna razvijenost krivičnog prava EU, suzdržanost po pitanju odlučivanja u sferama koje mogu biti politički osetljive, kao što je pritvor i slično. Međutim, šta god da je razlog za ovakvo postupanje, nesporno je da će tumačenje SPEU imati dalekosežne posledice, ne samo po pitanju primene prava u EU, već i u nacionalnim krivičnopravnim sistemima država članica. Stoga se opravdano može postaviti pitanje kakva je budućnost pretpostavke

48 K. Bovend'Eerdt/2016/: The Joined Cases *Aranyosi* and *Căldăraru*: A New Limit to the Mutual Trust Presumption in the Area of Freedom, Security, and Justice?, *Utrecht Journal of International and European Law*, n° 32(83), pp. 112–121.

49 A. Martufi, C. Peristeridou: *op. cit.*, p. 3.

50 F.Terpan, S. Saurugger /2019/: Assessing judicial activism of the CJEU the case of the court's defence procurement rulings, *Journal of European Integration*, n° 41(4), p. 543.

nevinosti pred nacionalnim sudovima država članica. Usko tumačenje pretpostavke nevinosti može da proizvede domino efekat pred nacionalnim sudovima, što stvara rizik od snižavanja postojećih standarda u odnosu na elemente pretpostavke nevinosti kao što su teret dokazivanja, standard dokazivanja i privilegija protiv samoiniminacije.

Usvajanje Povelje EU o osnovnim pravima, kao i harmonizacija krivičnog prava u zemljama članicama EU počivale su, između ostalog, na ideji da standardi ESLJP predstavljaju minimalne standarde koje države članice EU treba da primenjuju. Po pitanju pretpostavke nevinosti, očigledno je da su stvari krenule pogrešnim tokom. Naime, minimalističko tumačenje Direktive od strane SPEU snizilo je postojeće standarde koje je uspostavio ESLJP što je u suprotnosti sa idejom Komisije izraženoj u dokumentu Procena uticaja predloženih mera, ali očigledno i u suprotnosti sa idejama utkanim u Povelju i direktive. Ideja usvajanja Direktive, radi unapređenja pretpostavke nevinosti u EU, bila je korak napred u zaštiti ovog procesnog i ljudskog prava, ali je tumačenje SPEU nesporno dva koraka nazad. Kakav će biti dalji razvoj pretpostavke nevinosti u EU i državama članicama EU ostaje da vidimo, kao i to kakav će biti odnos ESLJP i SPEU po pitanju tumačenja i primene ovog prava.

LITERATURA

- Amatrudo A., Blake L. W. /2015/: *Human rights and the criminal justice system*, New York.
- Ashworth A. /1999/: *Principles of Criminal Law*, third edition, Oxford.
- Bovend'Eerd K. /2016/: The Joined Cases *Aranyosi* and *Căldăraru*: A New Limit to the Mutual Trust Presumption in the Area of Freedom, Security, and Justice?, *Utrecht Journal of International and European Law*, n° 32(83).
- Dawson M. /2013/: The political face of judicial activism: Europe's Law politics imbalance – in: *Judicial Activism at the European Court of Justice* (Dawson M., De Witte B., Muir E., eds.).
- Duff A. /2013/: Pre trial detention and the presumption of innocence – in: *Prevention and the Limits of Criminal Law* (Ashworth A., Zedner L., Tomlin P., eds.), Oxford.
- Gain M. S. /1989/: The Bail Reform Act of 1984 and *United States v. Salerno*: Too Easy to Believe, *Case Western Reserve Law Review*, n° 139.
- Lazin Đ. /1981/: Sadržina i pravna priroda pretpostavke nevinosti, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, n° 5–6.
- Lopez V. /2017/: The presumption of innocence in Directive 2016/343/ EU of 9 March 2016, *ERA Forum*, n° 18.
- Martufi A., Peristeridou C. /2019/: Pilate washing his hands. The CJEU on pre-trial detention, *Criminal Law and criminology*, <https://www.maastrichtuniversity.nl/blog/2019/12/pilate-washing-his-hands-cjeu-pre-trial-detention>.
- Matić Bosković M. /2020/: Uređenje procesnih prava osumnjičenih i okrivljenih u pravnim tekovinama Evropske unije, *Strani pravni život*, vol. 64, n° 1.
- Matic Boskovic M., Kostic J. /2020/: Application of the *ne bis in idem* related to financial offences in the jurisprudence of the European Courts, *NBP: Žurnal za kriminalistiku i pravo*, n° 2.
- Ristivojević B. /2009/: Upotreba metoda tumačenja u krivičnom pravu, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, n° 2.

- Schroeder W. /2020: Limits to European Harmonization of Criminal Law, *EUCRIM*, iss. 2.
- Sliedregt E. /2009/: A contemporary reflection on the presumption of innocence, *Revue internationale de droit penal*, vol. 80, n° 1–2.
- Terpan F., Saurugger S. /2019/: Assessing judicial activism of the CJEU the case of the court's defence procurement rulings, *Journal of European Integration*, n° 41(4).
- Wahl T. /2019/: CJEU: EU Directive does not cover procedure for reviewing the lawfulness of pre-trial detention, *EUCRIM*, <https://eucrim.eu/news/cjeu-eu-directive-does-not-cover-procedure-reviewing-lawfulness-pre-trial-detention/>.

DOKUMENTI

- Charter of Fundamental Rights, 2000/S 364/01.
- Commentary of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, EU Network of independent experts on fundamental rights.
- COM/2011/0327 final, GREEN PAPER, Strengthening mutual trust in the European judicial area – A Green Paper on the application of EU criminal justice legislation in the field of detention.
- Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings.
- EU criminal justice legislation in the field of detention COM/2011/0327 final.
- Explanations relating to the Charter of Fundamental Rights, 2007/C 303/02.
- Impact Assessment Accompanying the document Proposal for measures on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal processing SWD(2013) 478.

SUDSKA PRAKSA SPEU

- AH and others*, C-377/18, 5 September 2019.
- Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson*, ECJ, C-617/10, 26 February 2013.
- The joined cases of *Aranyosi and Căldăraru*, C-404/15, Judgment of the Court (Grand Chamber), 5 April 2016.
- DK*, C-653/19, 28 November 2019.
- Emil Milev*, C-310/18 PPU, 19 September 2018.
- UL and VM*, C-709/18, 28 May 2020.

SUDSKA PRAKSA ESLJP

- A. and others v. the United Kingdom*, ECtHR, Appl. no. 3455/05, 19 February 2009.
- AG v Malta*, EComHR, Appl. no. 16641/90, 10 December 1991.
- Barberà, Messegue and Jabardo v. Spain*, ECtHR, Appl. no. 10590/83, 6 December 1988.
- Bauras v Lithuania*, ECtHR, Appl. no. 56795/13, 31 October 2017.
- Buzadji v The Republic of Moldova*, ECtHR, Appl. no. 23755/07, 5 July 2016.
- Clooth v Belgium*, ECtHR, Appl. no. 12718/87, 27 November 1991.
- Fernandes Pedroso v. Portugal*, ECtHR, Appl. no. 59133/11, 12 June 2018.

H v The United Kingdom, EComHR, Appl. no. 15023/89, 4 April 1990.
Heaney and McGuinness v Ireland, ECtHR, Appl. no. 34720/97, 21 December 2000.
Jablonski v Poland, ECtHR, Appl. no. 33492/96, 21 December 2000.
John Murray v The United Kingdom, ECtHR, Appl. no. 18731/91, 8 February 1996.
Karaman v Germany, ECtHR, Appl. no. 17103/10, 27 February 2014.
Labita v Italy ECtHR, Appl. no. 26772/95, 6 April 2000.
Lingens and Leitgeb v Austria, EComHR, Appl. no. 8803/79, 11 December 1981.
Magnitsky and Others v Russia, ECtHR, Appl. no. 32631/09 and 53799/12, 27 August 2019.
Mehmet Hasan Altan v. Turkey, ECtHR, Appl. no. 13237/17, 20 March 2018.
Minelli v Switzerland, ECtHR, Appl. no. 8660/79, 25 March 1983.
Navalnyy and Ofitserov v Russia, ECtHR, Appl. no. 46632/13 and 28671/14, 24 August 2016.
Neumeister v Austria, ECtHR, Appl. no. 1936/63, 27 June 1968.
Pastukhov and Yelagin v. Russia, ECtHR, Appl. no. 55299/07, 19 December 2013.
Salabiaku v France, ECtHR, Appl. no. 10519/83, 7 October 1988.
Saunders v The United Kingdom, ECtHR, Appl. no. 19187/91, 17 December 1996.
Telfner v Austria, ECtHR, Appl. no. 33501/96, 20 March 2001.
X v The United Kingdom, EComHR, Appl. no. 5124/71, 19 July 1972.
Yoh-Ekale Mwanje v. Belgium, ECtHR, Appl. no. 10486/10, 20 December 2011.

Svetlana Nenadić*

THE PRESUMPTION OF INNOCENCE IN EU LAW – ONE STEP FORWARD, TWO STEPS BACKWARDS

SUMMARY

The topic of the paper is the presumption of innocence in EU law and the case law of the Court of justice EU. The paper begins by outlining legal regulation of the presumption of innocence in the Charter of fundamental rights of the EU and the Directive on certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings. The second part of the paper analyzes the case law of the Court of justice EU in the application of the Directive with special reference to the presumption of innocence standards of the European Court of Human Rights. The paper points out the minimalistic orientation of the CJEU regarding the presumption of innocence, which in some elements lowers the standards of protection offered by ECtHR. Low standards threaten to produce a domino effect on the criminal courts in EU member states, which could create a risk to the presumption of innocence as a guarantee of the legitimacy of criminal proceedings.

Keywords: presumption of innocence, Charter of fundamental rights of the EU, the Directive on presumption of innocence, case law CJEU, case law ECtHR

---

* The Office of the War Crimes Prosecutor, deputy prosecutor, svetlananenadic11@gmail.com

Ivana Leposavić*

Jasna Veljković**

FORENZIČKA NEUROPSIHOLOGIJA: ULOGA I ZNAČAJ U PRAVOSUDNOM SISTEMU

Apstrakt: Područje forenzičke neuropsihologije je novo i počiva na obimnoj istraživačkoj bazi. Njegovom razvoju svakako doprinosi i proširivanje područja neuropsihologije na dečju, adolescentnu i neuropsihologiju starenja.

Razlika između neuropsihološke prakse u kliničkim uslovima i one u forenzičkoj oblasti je upečatljiva. Ciljevi u ove dve specijalnosti se značajno razlikuju i ta ključna razlika u ciljevima vodi do različitih pretpostavki, uloga, saveza i metoda.

Etički i zakonski zahtevi ograničavaju obelodanjivanje određenih podataka do kojih je došao forenzički neuropsiholog, kao što je testovni materijal i testovni rezultati. Zahtev za obezbeđivanje kopija ovih podataka može biti upućen samo od strane drugog neuropsihologa koji je angažovan kao savetnik od strane suda, tužilaštva ili odbrane.

Neuropsihološko testiranje u velikoj meri zavisi od uloženog napora ispitanika, jer je jedan od ciljeva otkriti gornju granicu kognitivnih sposobnosti. Neuropsiholozi rutinski procenjuju neadekvatan testovni napor i preuveličavanje simptoma i problema. Takođe, važno je objasniti ispitanicima značaj ulaganja maksimalnog napora u radu kao i preciznog izveštavanja o sopstvenim simptomima i problemima.

Ključne reči: forenzička neuropsihologija, simulacija, agravacija, testiranje napora, neuropsihološka evaluacija.

UVODNA RAZMATRANJA

Forenzička neuropsihologija, kao supspecijalnost kliničke neuropsihologije¹, primenjuje neuropsihološke principe i praksu na pitanja koja se odnose na donošenje pravnih odluka u sudskom procesu. S druge strane, primena neuropsihološke ekspertize kao odgovor na forenzička pitanja je supspecijalnost forenzičke neuropsihologije.

* Klinika za psihijatriju, Klinički centar Srbije, vanredni profesor, Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, ivana.leposavic@gmail.com

** Vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, jasnapsi@sbb.rs

1 J. Hom /2003/: Forensic Neuropsychology: are we there yet?, *Archives of Clinical Neuropsychology* 18, pp. 827–845.

Temelji forenzičke neuropsihologije počivaju na principima moždane strukture i funkcije, istoriji kliničke neuropsihologije, neuropsihologiji inteligencije, pitanjima testiranja verodostojnosti simptoma, testovnim normama i skaliranju skorova, kao i na dijagnostičkim metodama vizuelizacije mozga (neuroimidžing)².

U sadašnjem trenutku, u Srbiji, nedostaje formalni program edukacije i treninga u ovoj oblasti, te se ne zahteva ni posebna licenca. Takođe, nedostaje i profesionalna organizacija koja bi okupljala forenzičke neuropsihologe. Dakle, ne postoji formalna procedura za sticanje zvanja forenzičkog neuropsihologa, nego se ovom oblašću, uglavnom, bave praktičari koji su najpre stekli status diplomiranog psihologa a potom, se obučavali i edukovali u oblasti kliničke neuropsihologije. U našoj zemlji, još uvek nije u dovoljnoj meri prepoznata uloga forenzičkog neuropsihologa, pa sam tim, ni mogući značaj koji ovi stručnjaci mogu da imaju u sudskim procesima.

U poslednjoj dekadi, publikovan je veliki broj knjiga koje se bave ovom temom, uglavnom autora iz SAD, a oformljen je i časopis posvećen ovoj oblasti Journal of Forensic Neuropsychology. Istraživačke studije koje uključuju forenzičku neuropsihologiju su u porastu i ovaj trend se nastavlja. Proširivanje područja neuropsihologije na dečju, adolescentnu i neuropsihologiju starenja, takođe doprinose daljem razvoju forenzičke neuropsihologije.

Sve je više i zahteva u svetu od strane sudija i advokata forenzičkim neuropsiholozima da obezbede usluge kvantifikovanja i procene težine kognitivnih deficita osoba sa moždanim oštećenjima koje su doživele saobraćajnu nesreću, povredu na radu ili su bile izložene neurotoksičnim supstancama. Pored toga, forenzički neuropsiholozi se sve češće konsultuju u vezi sa pravnim pitanjima koja se odnose na kompetentnost osobe koja je subjekt sudskog postupka da samostalno donosi odluke finansijske i pravne prirode, odluke u pogledu sopstvenog medicinskog zbrinjavanja i lečenja, kao i pitanjima sposobnosti subjekta da učestvuje u pravnim procedurama³.

U mnogim slučajevima, od neuropsihologa se traži da obezbede ekspertske dokaze, bazirane na kliničkoj opservaciji i rezultatima neuropsihološkog testiranja, o povezanosti individualnog kognitivnog funkcionisanja i ponašanja sa posebnom moždanom lokalizacijom kao i da obezbede procenu stepena kognitivnih oštećenja.

U krivičnim predmetima, uloga forenzičkog neuropsihologa može da uključi obezbeđivanje ekspertize u pitanjima koja se odnose na duševno zdravlje i krivičnu odgovornost u prisustvu moždane ozlede koja predstavlja olakšavajuće okolnosti u tom predmetu.

U građanskim parnicama, slično prethodnom, forenzički neuropsiholozi obezbeđuju kliničku ekspertizu u vezi sa pitanjima utvrđivanja invaliditeta, starateljstva nad decom, naknade zaposlenom zbog povrede na radu i procenjivanja štete (mož-

-
- 2 M.D. Lezak /2004/: The Practice of Neuropsychological Assessment – in: *Neuropsychological Assessment*, (M.D. Lezak, D.B. Howieson, D.W. Loring, eds.), New York, Oxford University press, p. 10.
  - 3 G.J. Larrabee /2005/: *Forensic neuropsychology: A scientific approach*, New York, Oxford University Press, p. 5.; A. MN. Horton /2003/: Overview of Forensic Neuropsychology – in: *Handbook of forensic neuropsychology* (A.MN. Horton, L.C. Hartlage, eds.), New York, Springer Publishing Company, p. 9.

dane ozlede) iz nehata nanete nekom licu. U ovakvim slučajevima, pravna pitanja upućena forenzičkom neuropsihologu obavezno zahtevaju dokumentaciju o prisustvu, prirodi i obuhvatnosti neuroloških deficita, preporuke za mogući tretman i rehabilitaciju kao i procenu mogućnosti oporavka⁴.

Sveobuhvatna forenzička neuropsihološka procena u mnogim slučajevima uključuje: a) pregled dokumentacije (npr. medicinske, edukativne); b) intervju sa tužiocem ili advokatom i drugim osobama koje mogu da pruže informacije, kao što je poslodavac, bračni partner, ukoliko je to moguće; c) biheviornalnu opservaciju; d) neuropsihološke mere svih glavnih domena kognitivnih funkcija; e) mere psihološkog prilagođavanja i psihijatrijskih simptoma; f) mere za otkrivanje slabog testovnog napora. Evaluacija koja ne uključuje ove elemente može da dovede do netačnog zaključka o prirodi i uzroku bilo kog opserviranog deficita, te se može smatrati da je nestručno sprovedena. Temeljna procena pruža najbolju, i u mnogim slučajevima, jedinu prihvatljivu osnovu za ekspertsko mišljenje.

Nalaze kliničke i forenzičke eksploracije zahtevaju i koriste različiti naručioc. Kliničku procenu najčešće traže oni profili stručnjaka koji se bave lečenjem i rehabilitacijom osoba koje imaju neurološka oboljenja ili povrede koje zahvataju mozak, dok forenzičku evaluaciju traže i koriste pravosudne institucije.

U tekstu koji sledi razmotrićemo etička pitanja koja se odnose na testovne podatke, analiziraćemo posledice neuspeha da se testovi drže daleko od javnog uvida i izneti razlike između forenzičke i kliničke neuropsihologije. Posvetićemo pažnju i fenomenima koji se neretko sreću u forenzičkoj praksi kao što je simulacija i odsustvo napora pri radu na neuropsihološkim testovima. Konačno, ali podjednako važno, navešćemo i preporuke za forenzičku praksu.

1. ETIČKA PITANJA

Klinički neuropsiholozi, zajedno sa ostalim profesionalcima koji brinu o zdravlju drugih, učestvuju u dijagnostikovanju i tretmanu moždanih disfunkcija. Gubitak ili redukcija sposobnosti kao posledica oštećenja mozga se najčešće utvrđuje širokom baterijom testova koji poseduju validnost i relijabilnost. Neuropsiholozi obezbeđuju prognozu i preporučuju odgovarajući tretman čiji je cilj da maksimalizuju pacijentove jake strane i da minimalizuju slabosti. Kvantitativni neuropsihološki testovi obezbeđuju empirijske podatke koji predstavljaju bazu za deskripciju moždanih funkcija na kontinuumu od ozbiljnih oštećenja do normalnih limita.

Prema etičkom kodu Američkog udruženja psihologa, termin testovni podaci se odnosi na: „sirove i skalirane skorove, pacijentove/klijentove odgovore na testovna pitanja ili stimuluse i beleške psihologa i snimke pacijentovih/klijentovih izjava i ponašanje tokom ispitivanja.“⁵

4 J. Hom, J. Nici /2004/: Forensic neuropsychology – in: *Comprehensive handbook of psychological assessment: Intellectual and neuropsychological assessment, Vol.1* (G. Goldstein, S.R. Beers, eds.), Hoboken, NJ, John Wiley, p. 342.

5 American Psychological Association – APA, Standard 9.04, p. 13.

Termin testovni materijal upućuje na priručnike, instrumente, protokole i testovna pitanja ili stimuluse. I testovni materijal i testovni podaci zaslužuju podjednaku zaštitu.

Etički i zakonski zahtevi ograničavaju obelodanjivanje određenih podataka do kojih je došao forenzički neuropsiholog, kao što je testovni materijal i testovni skorovi/rezultati. Ovi podaci mogu biti dostupni samo onome ko, na osnovu svoje edukacije i treninga može da razume ovu vrstu informacija i ko je, na osnovu svojih etičkih i zakonskih obaveza, dužan da obezbedi zaštitu testovnih podataka – to je, drugi neuropsiholog. Dakle, zahtev za obezbeđivanje kopija ovih podataka može biti upućen samo od strane drugog neuropsihologa koji je angažovan kao savetnik od strane suda, tužilaštva ili odbrane u konkretnom sudskom procesu. Međutim, ne retko, ovakvi zahtevi mogu poteći od advokata ili neke druge stranke koja nije adekvatno edukovana kako bi u potpunosti mogla da razume ovu vrstu informacija i koja nije obavezana etičkim i zakonskim zahtevima u pogledu bezbednosti testova. Sud treba da prepozna da je neuropsihološko testiranje jedinstveno i da rezultate tih testova može da razume samo posebno treniran profesionalac.

Prema Kodeksu etike psihologa Srbije⁶: „Podaci do kojih psiholog dolazi u radu sa strankom poverljive su prirode i čuvanje njihove tajnosti jedna je od osnovnih dužnosti“ a iznošenje psiholoških podataka o stranki: „...dozvoljeno je na sudu, na zakonom propisan način, a i tada samo onih podataka i nalaza koji su relevantni za predmet spora...“.

Iako su testovni podaci zaštićeni od obelodanjivanja, nalaz je dostupan naručiocu nalaza a to su, u kliničkim uslovima, lekari različitih specijalnosti (neurolozi, psihijatri, neurohirurzi) i nadležne zdravstvene komisije, a u forenzičkim, sud, odbrana ili tužilaštvo. Nalaz je u potpunosti dostupan naručiocu.

2. DOSTUPNOST TESTOVA

Laka dostupnost testova može da dovede u pitanje validnost i pouzdanost rezultata neuropsihološke evaluacije. Osoba koja ima pristup neuropsihološkom testovnom materijalu može da unapred pripremi odgovore na pitanja ili na stimuluse na onaj način koji joj najviše odgovara, najčešće prezentujući znatno više emocionalnih i interpersonalnih smetnji ili kognitivnih oštećenja nego što je to slučaj. Starajući se o bezbednosti testova, smanjuje se rizik da će ispitanici moći unapred da se pripreme za specifične testove. Neuspeh u naporima da se testovni materijal, pitanja i odgovori uključujući i neverbalne vizuelne testove drže daleko od javnosti, dovodi do mogućnosti manipulacije što znači narušavanje validnosti testovnih rezultata u takvim slučajevima i konačno narušava i validnost samog testa. Nevalidni testovi nisu ni od kakve koristi ni za kliničare ni za forenzičare jer nisu pogodni za upotrebu niti u kliničkom niti u forenzičkom kontekstu⁷. S druge strane, kada je

6 Kodeks etike psihologa Srbije, p. 8.

7 M.F. Martelli, S.S. Bush, M.D. Zasler /2003/: Identifying, avoiding, and addressing ethical misconduct in neuropsychological medicolegal practice, *International Journal of Forensic Psychology*, 1(1), pp. 26–44.

validnost testa kompromitovana, takođe je kompromitovana i njegova komercijalna vrednost. Neuropsihološke testove razvijaju privatne kompanije uz značajne troškove koji uključuju i finansijske i ljudske resurse u dužem vremenskom periodu.

3. RAZLIKE IZMEĐU FORENZIČKE I KLINIČKE NEUROPSIHOLOGIJE

Za razliku od kliničke neuropsihologije koja utvrđuje prisustvo poremećaja u kognitivnom funkcionisanju, glavni cilj forenzičke neuropsihologije je da obezbedi odgovore na pitanja pravne prirode⁸. Dok dobre kliničke neuropsihološke veštine i nalazi formiraju osnovu valjane prakse, forenzička neuropsihologija posebno u domenu krivičnih predmeta, zahteva razumevanje jedinstvene oblasti znanja izvan standardne kliničke prakse⁹. Jedan značajan aspekt tog znanja uključuje pravni sistem i dodirne tačke u kojima neuropsiholozi stupaju u interakciju sa njim.

Razlika između neuropsihološke prakse u kliničkim i forenzičkim uslovima može se sagledati kroz ciljeve koji se postavljaju u ovim specijalnostima. Jedan od ciljeva kliničke evaluacije je ublažavanje patnje i unapređivanje nivoa funkcionisanja kroz procenu kognitivnih snaga i slabosti i kroz razvoj efikasnih intervencija. Dakle, sprovođenje kliničke procene nam omogućava da identifikujemo problem, preporučimo plan njegovog rešenja i potrebne terapijske intervencije, što bi trebalo da dovede do redukcije tegoba, poboljšanja kognitivnog funkcionisanja i, samim tim, do ublažavanja patnje. Sprovođenjem forenzičke evaluacije želimo da dobijemo odgovore na pitanja koja su značajna za sudski proces. Ta ključna razlika u ciljevima vodi do različitih pretpostavki, uloga, saveza i metoda¹⁰.

3.1. Pretpostavke

U kliničkoj praksi, neuropsiholog pretpostavlja da pacijent dobrovoljno traži pomoć jer je zabrinut zbog posledica mogućeg neurološkog oboljenja ili poremećaja i nada se da će dobiti odogovarajuća uputstva i/ili tretman kako bi ublažio te posledice. Tipično je da se optuženi ne obraćaju za usluge neuropsihologu, niti su dobrovoljni primaoci usluga. U mnogim slučajevima oni nemaju psihološke niti neuropsihološke žalbe. Ali mogućnost teške kazne po sudskoj presudi može dovesti do snažne motivisanosti ovih osoba da manipulišu procenjivačem u pokušaju da olakšaju svoj put kroz pravosudni sistem¹¹. Kontraproduktivno je pretpostaviti da

8 A. Serafim, F. Saffi, T. Silva, C. Almeida, E. Hokama, D. Barros /2015/: Forensic neuropsychological assessment: a review of its scope, *Archives of Clinical Psychiatry* 42(2), pp. 63–67.

9 D. A. Martell /1992/: Forensic neuropsychology and the criminal law, *Law and Human Behavior*, 16, p. 35.; J.P. Sullivan, R.L. Denney /2003/: Constitutional and judicial foundations in criminal forensic neuropsychology, *Journal of Forensic Neuropsychology*, 3(4), pp. 13–44.

10 R.L. Denney, T.F. Wynkoop /2000/: Clinical neuropsychology in the criminal forensic setting, *Journal of Head Trauma Rehabilitation*, 15, pp. 804–828.

11 A.R. Boyd, A.M. McLearn, R.G. Meyer, R.L. Denney /2006/: *Detection of deception*, Sarasota FL, Professional Resource Press, p. 138.; R. Rogers /2008/: *Clinical assessment of malingering and deception*, 3rd ed. New York, Guilford Press, p. 7.

optuženi ima neurokognitivne deficite, da želi pomoć stučnjaka ili da predstavlja sebe na iskren način u situaciji kada mu pretil teška kazna. Zbog toga nije iznenađujuće da ove razlike u pretpostavkama dovode do različitih uloga neuropsihologa u kliničkim i forenzičkim uslovima.

3.2. Uloge

Između uloge kliničara u tretmanu bolesnika i uloge forenzičkog neuropsihologa, postoje značajne razlike¹². Te razlike se otkrivaju kroz mnoge stavove i ponašanja. U kliničkim uslovima, uloga pružaoca usluga je pružanje pomoći pacijentu. Umesto da pomaže pacijentu, forenzički ispitivač zauzima znatno neutralniju ulogu, konzistentnu sa stavom „tragača za istinom“¹³.

3.3. Savez

Razvijanje terapijskog saveza sa pacijentom koji je u procesu neuropsihološke rehabilitacije je neophodan uslov za uspešan ishod. Klinički neuropsiholog ne mora biti licenciran psihoterapeut, ali se uključuje u neuropsihološku rehabilitaciju ne samo kao konsultant, nego i kroz terapeutske modalitete kao što je savetodavni rad sa pacijentom i članovima porodice i kroz izvođenje rehabilitacionih programa. Kognitivna rehabilitacija zahteva čvrstu terapijsku alijansu između terapeuta, klijenta i članova porodice ili negovatelja. Terapeutski savez omogućava terapeutu da podstakne motivaciju i nadu kod pacijenta. Najvažnije teme su saradnja, zajednički ciljevi i uverenja. Međutim, ovakve teme nisu prisutne prilikom forenzičke neuropsihološke evaluacije. Forenzička evaluacija nije terapeutski poduhvat. To znači da je veštak posvećen traženju istine na temeljan i etički način. Ko zaista prima ili dobija ovu vrstu usluga? Uopšteno, u kliničkom okruženju, jasno je da je pacijent primalac usluga i da je on klijent. Veštak, međutim, mora da razume da pacijent generalno nije klijent u postupku veštačenja. Daleko češće, primalac usluga je sud, tužilac ili advokat.

Izlišnost terapijskog saveza u forenzičkoj evaluaciji, s druge strane, ne eliminiše potrebu za uspostavljanjem odnosa poštovanja dostojanstva subjekta procene. Ovakav odnos podstiče samootkrivanje subjekta i njegovu motivisanost da adekvatno saraduje tokom neuropsihološkog testiranja, a odgovarajuća motivacija i uloženi napor u testovne zadatke su ključni u forenzičkoj neuropsihologiji¹⁴.

-
- 12 K. Heilbrun, G.R. Marczuk, D. DeMatteo, E.A. Zillmer, J. Harris, T. Jennings /2003/: Principles of forensic mental health assessment: implications for neuropsychological assessment in forensic contexts, *Assessment*, 10(4), pp. 329–343.
  - 13 S.A. Greenberg, D.W. Shuman /1997/: Irreconcilable conflict between therapeutic and forensic roles, *Professional Psychology: Research and Practice*, 28, pp. 50–57.
M. J. Saks /1990/: Expert witnesses, nonexpert witnesses, and nonwitness experts, *Law and Human Behavior*, 14(4), pp. 291–313.
  - 14 K.B. Boone /2007/: *Assessment of feigned cognitive impairment: A neuropsychological perspective*, New York, Guilford Press, p. 456.; G.J. Larrabee /2007/: Introduction: Malingering, Research Designs, and Base Rates – in: *Assessment of malingered neuropsychological deficits* (G.J. Larrabee, ed.), New York, Oxford University Press, p. 5.

3.4. Metode

Kompetentna i etična forenzička procena obuhvata, u izvesnoj meri, i različite metode u odnosu na one koje se koriste u kliničkoj praksi. U kliničko ispitivanje je, nakon uvida u medicinsku dokumentaciju, uključen intervju sa pacijentom i sa porodicom ili osobom koja je bliska pacijentu kao i neuropsihološko testiranje koje je prilagođeno pacijentovim teškoćama ili dijagnozi i koje će da obezbedi preporuke za dalji tetman. Ceo proces je organizovan tako da blagovremeno pomogne pacijentu, negovatelju i medicinskom osoblju.

U forenzičkoj proceni, pored uvida u sudske spise, evaluator mora pridati veću težinu objektivnim testovnim rezultatima nego subjektivnim žalbama i ponašanju na koje se obraća posebna pažnja tokom kliničkog intervjuja. Veštak, takođe, sprovođi i sistematičnu procenu simulacije i sklonosti subjekta ka davanju odgovora koji su daleko od tačnih ili iskrenih. Rezultati dobijeni neuropsihološkim testiranjem mogu da budu i nevalidni naročito u slučajevima gde postoje jasni pokazatelji odsustva motivacije kod ispitanika ili agravacioni trend.¹⁵

4. SIMULACIJA I ODSUSTVO NAPORA PRI RADU NA NEUROPSIHOLOŠKIM TESTOVIMA

Neuropsihologija kao i metodologija koju koristi zahteva konceptualizaciju ljudskog ponašanja duž kontinuuma. Međutim, u forenzičkom kontekstu, dominira dihotomna konceptualizacija: osoba je nevina ili kriva; kompetentna ili nekompetentna da učestvuje u suđenju. Dakle potencijalni konflikt između psiholoških i pravnih konstrukata proističe iz različitih konceptualizacija ovih pojava¹⁶.

4.1. Odsustvo napora

U svakoj forenzičkoj evaluaciji bi trebalo testirati i napor. Razlozi su: a) nedostatak napora tokom testiranja nije redak, b) nedostatak ulaganja napora ima značajne negativne efekte na neuropsihološke testovne rezultate, c) u forenzičkim slučajevima, praktičari obraćaju posebnu pažnju pitanjima koja se odnose na uzroke podbacivanja na testovima i pokušavaju da odstrane faktore koji mogu da vode do neadekvatnih zaključaka ili interpretacija, d) postoje validni testovi za otkrivanje nedostatka napora.

Neuropsihološko testiranje u velikoj meri zavisi od uloženog napora ispitanika, jer je cilj otkriti gornju granicu njegovih kognitivnih sposobnosti. Napor nije crta ličnosti, nego predstavlja stanje. Napor je promenljiv, nije konstanta. Trebalo bi da praktičari identifikuju i objasne one testovne skorove koji nemaju jednostavan bio-

15 T.F. Wynkoop, R.L. Denney /1999/: Exaggeration of neuropsychological deficit in competency to stand trial, *Journal of Forensic Neuropsychology*, 1(2), pp. 29–53.

16 S.S. Bush, R.M. Ruff, A.I. Troster, J.T. Barth, S.P. Koffler, N.H. Pliskin /2005/: Symptom validity assessment: Practice issues and medical necessity NAN policy & planning committee, *Archives of Clinical Neuropsychology*, 20(4), pp. 419–426.; D. Faust /1991/: Forensic neuropsychology: The art of practicing a science that does not yet exist, *Neuropsychology Review*, 2(3), pp. 205–231.

loški ili psihometrijski smisao. Ukoliko ispitivanje pokaže jasne dokaze nedovoljnog ili slabog ulaganja napora na bilo kom testu u okviru evaluacije, čitav set testovnih rezultata se dovodi u pitanje. Rezultati ne moraju da budu nevažeći, ali treba imati manje poverenja u njihovu pouzdanost i validnost. U takvoj situaciji, ne može se pretpostaviti da čak i normalni testovni skorovi reprezentuju prave sposobnosti osobe. Prema tome, zaključak bi mogao da bude da skorovi dokumentuju ispitanikov minimum postignuća u vreme evaluacije.

Neuropsiholozi konceptualizuju napor kao spektar ponašanja a ne kao jednostavni dihotomni konstrukt. Bila bi greška zaključiti, na primer, da osoba ulaže izuzetan, ili čak dobar napor na osnovu normalnih postignuća na jednom testu napora. Zaključci o nivou uloženog napora treba da se baziraju na nekoliko izvora konvergentnih dokaza, a ne na skor na jednom testu. Kao generalno pravilo, proći na jednom ili nekoliko testova napora ukazuje na adekvatan napor pod uslovom da nema drugih indikatora na testovnoj bateriji ili u opserviranom ponašanju koji bi ukazivali na moguće slabo ulaganje napora.

4.2. Simulacija

Simulacija je namerna produkcija lažnih ili u velikoj meri preuveličanih simptoma u cilju postizanja neke spoljne dobiti¹⁷. U okviru psihološke ili neuropsihološke evaluacije, osoba koja simulira tipično preuveličava simptome. Osoba može da preuveličava teškoće koncentracije, depresiju, anksioznost, bol, teškoće spavanja, vrtoglavicu ili promene ličnosti. Tokom neuropsihološkog testiranja osoba je namerno neuspešna. Ljudi mogu da simuliraju kako bi: a) uticali na ishod parnice kojom su pokrenuli tužbu za nematerijalnu štetu, b) primili naknadu u radnoj organizaciji ili imali izvesne koristi od invaliditeta, c) da bi izbegli krivično gonjenje (u smislu utvrđivanja nekompetentnosti da učestvuje u sudskom postupku), ili d) da izbegnu krivičnu odgovornost.

Resnik¹⁸ opisuje tri tipa simulacije: čistu simulaciju, parcijalnu/delimičnu simulaciju i neistinito pripisivanje. Čistu simulaciju karakteriše kompletno fabrikovanje simptoma; parcijalna simulacija je definisana pojačavanjem, naglašavanjem, preuveličavanjem aktuelnih simptoma ili izveštavanjem o nekadašnjim simptomima kao da su sada aktuelni; neistinito pripisivanje se odnosi na osobu koja saopštava o postojećim simptomima i problemima, tačno i precizno, ali ih namerno pogrešno povezuje sa uzrocima (npr. nesreća zbog sudara ili izazvana motornim vozilom) čije su posledice otklonjive. Neistinito pripisivanje se neretko javlja u forenzičkoj evaluaciji. Može biti teško, čak ponekad i nemoguće, utvrditi da li osoba namerno pripisuje svoje simptome uzrocima čije je posledice moguće kompenzovati.

Izdvajanje različitih tipova simulacije je važno jer pravnici često uzimaju u obzir samo čistu simulaciju. Mnogi pravnici ali i profesionalci koji se bave zaštitom zdravlja, radije usvajaju ekstremnu i pojednostavljenu poziciju u vezi sa simulaci-

17 American Psychiatric Association /1994/: *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 4th ed.*, Washington, D.C., p. 471.

18 P. J. Resnick /1997/: *Malingering of posttraumatic disorders* – in: *Clinical assessment of malingering and deception, 2nd ed.* (R. Rogers, ed.), New York, Guilford Press, p. 134.

jom. Oni pretpostavljaju da simulacija reprezentuje potpuno fabrikovanje (prevara). Ekstreman primer bi bila osoba koja se pretvara da nije sposobna da hoda iako je snimljena kamerom kako se samostalno kreće. Manje jasan tip simulacije je konceptualizovan drugačije, kao namerno preterivanje odnosno, u duhu Resnikove podela, kao parcijalna/delimična simulacija. Neki profesionalci smatraju da ukoliko osoba ima dobro dokumentovan psihijatrijski poremećaj ili vidljivo moždano oštećenje (registrovano magnetnom rezonancom) takva osoba ne može da simulira ili agravira. To bi moglo da dovede do zaključka, u mnogim slučajevima pogrešnog, da osobe u ovakvim stanjima nisu sposobne da organizuju i sprovedu cilju usmereno ponašanje.

5. PREPORUKE ZA FORENZIČKU PRAKSU

Prolaz na jednom ili više testova napora ne znači da pacijent ulaže adekvatan ili izuzetan napor kroz celu evaluaciju. Prolaz na jednom ili više testova napora ne znači da pacijent ne preuveličava svoje simptome ili probleme. Neuspeh na jednom ili više testova napora ne znači obavezno da pacijent simulira ili da preuveličava svoje simptome ili probleme. Ključ za rešavanje ovih dilema za praktičare znači: a) da imaju solidan plan kako da sprovedu i interpretiraju ove aspekte evaluacije i b) da ostanu u toku sa najnovijom literaturom koja je u vezi sa specifičnom upotrebom testova.

U forenzičkoj praksi, veštaci koji podbace u pravilnom administriranju i interpretaciji rezultata testiranja napora ne sprovedu temeljnu ili kompetentnu neuropsihološku evaluaciju. Naravno, ispitivanje testovnog napora nije ograničeno samo na forenzičku praksu. Skrining testovnog napora je deo rutinske kliničke procene.

Neuropsiholozi veštaci mogu da izbegnu mnoge probleme ako prate četiri preporuke. Prvo, trebalo bi da rutinski procenjuju neadekvatan testovni napor i preuveličavanje simptoma i problema. Drugo, trebalo bi da objasne ispitanicima značaj ulaganja maksimalnog napora u radu i preciznog izveštavanja o simptomima i problemima. Treće, neuropsiholozi bi trebalo da budu upoznati sa literaturom koja se bavi pitanjima vezanim za nedostatak napora pri testiranju, agravacijom i simulacijom. Četvrto, neuropsiholozi bi trebalo da svoje zaključke navode, eksplicitno, pažljivo i jasno.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Sa progresivnim prepoznavanjem uloge moždanih funkcija kao determinante ponašanja, u pravosuđu se postepeno prepoznaje potencijalna uloga neuropsihologa u bavljenju pitanjima o oštećenoj sposobnosti koja rezultuje iz oštećenih moždanih funkcija.

Efikasna primena neuropsiholoških principa na forenzička pitanja zahteva izvrsne kliničke veštine, kritičko mišljenje i spremnost da se ostane čvrsto povezan sa naučnim principima. Sa dvostrukim fokusom na kliničku psihologiju i neurologiju, neuropsiholozi mogu da doprinesu pravosuđu ne samo svojim razumeva-

njem neuroanatomije i neuropatologije, nego, što je daleko važnije, svojom sposobnošću da objektivno dokumentuju kako neuropatološka stanja utiču na mišljenje, pamćenje i donošenje odluka¹⁹. Možda je još značajnija veština neuropsihologa da identifikuju neuobičajeno ponašanje koje nije nastalo zbog neuropatoloških uticaja. Očigledan primer je simuliranje kognitivnih deficita, ali kognitivne smetnje mogu nastati i u slučaju drugih okolnosti koje ne izviru iz neuropatoloških stanja, kao što je psihopatija, drugi poremećaji ličnosti kao i psihijatrijski poremećaji. Isključivanje neurokognitivnih deficita kod stanja koja nisu neuropatološka je jednako značajno kao i identifikovanje prisustva potencijalno onesposobljavajućih neurokognitivnih deficita. Neuropsihološka evaluacija takođe može da osvetli neuropsihološko funkcionisanje onda kada se postavljaju i druga dijagnostička pitanja, kao što su pitanja razvojnih smetnji i psihijatrijskih poremećaja. Krivičnim i parničnim sudovima su potrebni eksperti koji mogu da obezbede jasno razumevanje stanja u kojima su kompromitovane kognitivne funkcije subjekata sudskog procesa.

LITERATURA

- American Psychiatric Association /1994/: *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 4th ed.*, Washington, D.C.
- American Psychological Association /2017/: *Ethical principles of psychologists and code of conduct*, Washington D.C.
- Boone K.B. /2007/: *Assessment of feigned cognitive impairment: A neuropsychological perspective*, New York, Guilford Press.
- Boyd A.R., McLearn A.M., Meyer R.G., Denney R.L. /2006/: *Detection of deception*, Sarasota FL, Professional Resource Press.
- Bush S.S., Ruff R.M., Troster A.I., Barth J.T., Koffler S.P., Pliskin N.H. /2005/: Symptom validity assessment: Practice issues and medical necessity NAN policy & planning committee, *Archives of Clinical Neuropsychology*, 20(4).
- Denney R.L., Wynkoop T.F. /2000/: Clinical neuropsychology in the criminal forensic setting, *Journal of Head Trauma Rehabilitation*, 15.
- Faust D. /1991/: Forensic neuropsychology: The art of practicing a science that does not yet exist, *Neuropsychology Review*, 2(3).
- Greenberg S.A., Shuman D.W. /1997/: Irreconcilable conflict between therapeutic and forensic roles, *Professional Psychology: Research and Practice*, 28.
- Hannary H.J., Lezak M. D. /2004/: The Neuropsychological Examination: Interpretation – in: *Neuropsychological assessment, 4th ed.* (M.D. Lezak, D.B. Howieson, D.W. Loring, eds.), New York, Oxford University Press.
- Heilbrun K., Marczuk G.R., DeMatteo D., Zillmer E.A., Harris J., Jennings T. /2003/: Principles of forensic mental health assessment: implications for neuropsychological assessment in forensic contexts, *Assessment*, 10(4).
- Hom J. /2003/: Forensic Neuropsychology: are we there yet?, *Archives of Clinical Neuropsychology* 18.

19 H.J. Hannary, M.D. Lezak /2004/: The Neuropsychological Examination: Interpretation – in: *Neuropsychological assessment, 4th ed.* (M.D. Lezak, D.B. Howieson, D.W. Loring, eds.), New York, Oxford University Press, p.134.

- Hom J., Nici J. /2004/: Forensic neuropsychology – in: *Comprehensive handbook of psychological assessment: Intellectual and neuropsychological assessment, Vol.1* (G. Goldstein, S.R. Beers, eds.), Hoboken, NJ, John Wiley.
- Horton A.MN. /2003/: Overview of Forensic Neuropsychology – in: *Handbook of forensic neuropsychology* (A.MN. Horton, L.C. Hartlage, eds.), New York, Springer Publishing Company.
- Kodeks etike psihologa Srbije /2000/. Beograd, Društvo psihologa Srbije.
- Larrabee G.J. /2005/: *Forensic neuropsychology: A scientific approach*, New York, Oxford University Press.
- Larrabee G.J. /2007/: Introduction: Malingering, Research Designs, and Base Rates – in: *Assessment of malingered neuropsychological deficits* (G.J. Larrabee, ed.), New York, Oxford University Press.
- Martell D.A. /1992/: Forensic neuropsychology and the criminal law, *Law and Human Behavior*, 16.
- Martelli M.F., Bush S.S., Zasler M.D. /2003/: Identifying, avoiding, and addressing ethical misconduct in neuropsychological medicolegal practice, *International Journal of Forensic Psychology*, 1(1).
- Resnick P.J. /1997/: Malingering of posttraumatic disorders – in: *Clinical assessment of malingering and deception, 2nd ed.* (R. Rogers, ed.), New York, Guilford Press.
- Rogers R. /2008/: *Clinical assessment of malingering and deception, 3rd ed.* New York, Guilford Press.
- Saks M.J. /1990/: Expert witnesses, nonexpert witnesses, and nonwitness experts, *Law and Human Behavior*, 14(4).
- Serafim A., Saffi F., Silva T., Almeida C., Hokama E., Barros D. /2015/: *Forensic neuropsychological assessment: a review of its scope*, *Archives of Clinical Psychiatry* 42(2).
- Sullivan J.P., Denney R.L. /2003/: Constitutional and judicial foundations in criminal forensic neuropsychology, *Journal of Forensic Neuropsychology*, 3(4).
- Wynkoop T.F., Denney R.L. /1999/: Exaggeration of neuropsychological deficit in competency to stand trial, *Journal of Forensic Neuropsychology*, 1(2).

Ivana Lepasavić*

Jasna Veljković**

FORENSIC NEUROPSYCHOLOGY: ROLE AND SIGNIFICANCE IN JUDICIAL SYSTEM

SUMMARY

Forensic neuropsychology derived from clinical neuropsychology. This area not only relies on neuropsychological approach and practice and principals of brain structure and functions, but also on the contribution of diagnostic methods of brain visualization (neuroimaging). In

* Psychiatry Clinic, Clinical Centre of Serbia, Associate Professor, Faculty of Media and Communications, Singidunum University, ivana.leposavic@gmail.com

** Associate Professor, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, jasnapsi@sbb.rs

the last decade, large number of books that deal with this topic has been published, mostly by American authors, just as a Journal of Forensic Neuropsychology dedicated to this field has started issuing.

There are more and more demands in the world from judges and lawyers that neuropsychologists should provide services of quantifying and evaluating the severeness of cognitive deficits of respondents. In most cases, it is being asked of neuropsychologist to provide expertise based on clinical observation and results of neuropsychological examinations about the connection of individual cognitive functioning and behavior and special brain localization, as well as to provide the evaluation of the level of cognitive impairments.

Unfortunately, official educational and training program in this field doesn't exist in Serbia, so a specific licence is not required. Also, there is a lack of professional organization that would gather forensic neuropsychologists. Practitioners that firstly obtained the status of graduated psychologists and then were educated in the field of clinical neuropsychology are the ones who deal with this area. In our country the role of forensic neuropsychologist is still not recognised enough, just as the possible significance these experts might have in judicial processes isn't.

Topics that are being most focused on in the scope of forensic neuropsychology are ethical questions, the evaluation of validity of symptoms with special emphasis on evaluating effort that is being put on examination and the precense of potential malingering.

There are significant differences between clinical and forensic neuropsychology. Clinical neuropsychology determines the presence of impairment in cognitive functioning, while the main goal of forensic neuropsychology is to provide answers to the legal questions. That key difference between goals leads to different presumptions, roles, alliances and methods.

The results of clinical and forensic examinations are demanded and used by different scientists. Clinical evaluation is mostly demanded by experts who deal with treating and rehabilitating people with neuropsychological impairments or brain injuries, while forensic evaluation is being demanded and used by legal institutions.

Efficient use of neuropsychological principles as an answer on forensic questions requires clinical skills, critical thinking and close connection to the scientific principles. With double focus on clinical psychology and neurology, neuropsychologists can contribute to the legal system not only by their understanding of neuroanatomy and neuropathology, but also with their capability to objectively document how neuropathological conditions affect thinking, memory and decision making process, which is, by far, the most important.

Key words: forensic neuropsychology, malingering, exaggeration, testing effort, neuropsychological evaluation.

Aleksandar Matković*

Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad

KRIVIČNO DELO POVREDE GROBA U PRAKSI SUDOVA NA TERITORIJI AP VOJVODINE

Apstrakt: Predmet istraživanja predstavlja analiza sudskih postupaka vođenih povodom krivičnog dela povrede groba (čl. 354 KZ) pred osnovnim i višim sudovima na teritoriji AP Vojvodine. Analizom su obuhvaćeni svi pravnosnažnim odlukama okončani sudski predmeti navedenih sudova za vremenski period od 01.01.2010. godine (tj. od uvođenja aktuelne organizacije sudova u Republici Srbiji) do 01.07.2018. Istraživanje je primarno fokusirano na statistički prikaz i analizu podataka dobijenih iz sudskih odluka (koje je autor za potrebe tekućeg proučavanja samostalno pribavio od sudova u izvornom, neobrađenom obliku), kao i na uočavanje relevantnih krivičnopравnih (materijalnih i procesnih) i kriminoloških obeležja. Na osnovu ukupnosti rezultata, uočene su različite pravilnosti u pogledu: prostorne i vremenske distribucije vođenih sudskih postupaka, vrste sudskih odluka, vrste i visine izrečenih krivičnih sankcija, kao i povodom svojstava učinilaca predmetnog krivičnog dela.

Ključne reči: povreda groba, sudska praksa, AP Vojvodina, statistika kriminaliteta, sudska statistika.

1. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Prema sistematizaciji Krivičnog zakonika Republike Srbije¹, krivično delo povrede groba spada u kategoriju dela protiv javnog reda i mira (čl. 354 KZ). Iako povreda groba, shodno svojim obeležjima, privlači značajnu pažnju i frekventno izaziva emotivnu reakciju kako kod neposredno oštećenih, tako i kod šire populacije, primetan je deficit naučne građe posvećene označenoj problematici, pri čemu, prema raspoloživim podacima, u domaćoj naučnoj literaturi uglavnom izostaju sistematske i sveobuhvatne analize navedenog usmerenja.² Imajući u vidu izneto,

* Docent, al.matkovic@gmail.com

1 Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, 88/05– ispr. 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.

2 Za opšta pravna i kriminološka obeležja krivičnog dela povrede groba, up. S. Mucić /1969/: Oduzimanje stvari i delova leša iz groba, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 4, pp. 613–622; Z. Stojanović /2019/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, Službeni glasnik, pp. 1053–1055; A. Matković /2016a/: *Krivično-pravni aspekti okultnih ritualnih aktivnosti*, doktorska

te oslanjajući se i nadovezujući se na dosadašnja teorijska istraživanja³, u okviru ovoga rada sprovedena je specijalizovana analiza postupanja sudova u odnosu na pomenutu inkriminisanu radnju, kao deo šireg, sveobuhvatnog empirijskog istraživanja posvećenog različitim aspektima predmetnog krivičnog dela. Takav pristup nužno je uslovio namensko fokusiranje i organizovanje na jedan deo problematike, dok će preostali spektar krivičnopravno i kriminološki relevantnih faktora predstavljati predmet naknadnih, nadovezujućih proučavanja.

U skladu sa navedenim, predmet istraživanja predstavlja analiza sudskih postupaka vođenih povodom krivičnog dela povrede groba iz čl. 354 KZ pred osnovnim i višim sudovima na teritoriji AP Vojvodine. Njome su obuhvaćeni svi pravnosnažnim odlukama okončani sudski predmeti navedenih sudova za vremenski period od 01.01.2010. godine (tj. od uvođenja aktuelne sudske organizacije) do 01.07.2018. Istraživanje je primarno fokusirano na statistički prikaz i analizu podataka dobijenih iz sudskih odluka (koje je autor za potrebe tekućeg proučavanja samostalno pribavio od sudova u izvornom, neobrađenom obliku), kao i na uočavanje relevantnih krivičnopravnih (materijalnih i procesnih) i kriminoloških obeležja. Pored toga, u istraživanju su korišćeni i podaci pribavljeni od Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije i Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije.

2. PROSTORNA I VREMENSKA DIMENZIJA SUDSKIH POSTUPAKA

U periodu od 01.01.2010. do 01.07.2018. godine pred sudovima na prostoru AP Vojvodine pravnosnažnim odlukama je okončano ukupno 46 postupaka vođenih povodom krivičnog dela povrede groba. Od tog broja, 40 postupaka (86,96%) vođeno je pred osnovnim, dok je preostalih 6 predmeta (13,04%) bilo u nadležnosti viših sudova. Ukupan broj procesuiranih lica iznosi 56, dok je broj onih kojima je izrečena neka krivična sankcija 41 (73,21%). Pri tome je broj punoletnih okrivljenih

---

disertacija, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu; A. Matković /2017a/: Zaštita dostojanstva, pijeteta i imovine umrlog lica i njegovih naslednika, *Kultura polisa*, 32, pp. 427–440. Za pojedine specifične karakteristike povrede groba, up. N. Mrvić Petrović /2010/: *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta Union/ Službeni glasnik, p. 189; M. Kalodera /1941/: *Naknada neimovinske štete – rasprava iz komparativnoga prava*, Zagreb, bez izdavača, p. 76; A. Finžgar /1988/: *Prava ličnosti*, Beograd, NIU Službeni list SFRJ, p. 145; A. Matković /2016b/: Krivična dela povezana sa okultizmom – pojam, pasivni subjekti i objekti radnje izvršenja, *Crimen*, 2, pp. 207–222; A. Matković /2017b/: Kriminalitet i satanizam – međusobni odnos i obeležja krivičnih dela, *Pravni zapisi*, 2, pp. 296–316. U novijoj stranoj literaturi, up. I. Jones /2017/: A grave offence: corpse desecration and the criminal law, *Legal Studies*, 37(4), pp. 599–620; H. Conway /2016/: *The Law and the Dead*, Oxford, Routledge; K. Cook /2011/: *Deathscapes: Memory, heritage and place in cemetery history*, MA thesis, McMaster University, Hamilton; A. Christison and S. Hoctor /2007/: Criminalisation of the violation of a grave and the violation of a dead body, *Obiter*, 28(1), pp. 23–43; T. A. Midtrød /2019/: “Calling for More Than Human Vengeance”: Desecrating Native Graves in Early America, *Early American Studies: An Interdisciplinary Journal*, 17(3), pp. 281–314; N. Grofu /2015/: Profanarea de cadavre sau morminte în concepția noului cod penal (Desecration of Bodies or Graves in the New Criminal Code), *SSRN*, pp. 67–73; .M. Najman /2019/: Division of offences carried out on human corpses due to their statutory object of protection, *Tribuna Juridică*, 9(20), pp. 607–617.

3 A. Matković /2017a/.

iznosio 47 (83,93% od ukupnog broja okrivljenih), od čega je neka od krivičnih sankcija iznečena u odnosu na njih 34 (72,34% punoletnih procesuiranih). U pogledu maloletnika, procesuirano je devet (16,07% od ukupnog broja okrivljenih), a sankcionisano sedam (77,78% maloletnih procesuiranih) lica.

Što se tiče postupaka vođenih pred osnovnim sudovima (kao nadležnim za procesuiranje punoletnih učinilaca krivičnog dela povrede groba), prema kriterijumu pravnosnažnosti, njihova vremenska distribucija za period 2010–2018. glasi: 2010: 2 (5%); 2011: 2 (5%); 2012: 6 (15%); 2013: 5 (12,5%); 2014: 9 (22,5%); 2015: 5 (12,5%); 2016: 4 (10%); 2017: 4 (10%); 2018: 3 (7,5%) pravnosnažnom odlukom rešena sudska predmeta. U pogledu postupanja viših sudova kao prvostepenih, situacija je sledeća: 2011: 1 (16,67%); 2012: 2 (33,33%); 2013: 2 (33,33%); 2015: 1 (16,67%).

Distribucija sudskih postupaka po mestu izvršena je prema sedištu suda pred kojim je pravnosnažno okončan postupak:

- a) Osnovni sudovi: Bačka Palanka (0); Bečej (0); Vrbas (5 [12,5%])⁴; Vršac (0); Zrenjanin (1 [2,5%])⁵; Kikinda (1 [2,5%])⁶; Novi Sad (7 [17,5%])⁷; Pančevo (5 [12,5%])⁸; Ruma (0); Senta (4 [10%])⁹; Sombor (5 [12,5%])¹⁰; Sremska Mitrovica (3 [7,5%])¹¹; Stara Pazova (1 [2,5%])¹²; Subotica (8 [20%])¹³; Šid (0);

4 Presuda Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 709/12 od 03.02.2013; Presuda Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 151/14 od 25.04.2014; Presuda Višeg suda u Somboru, br. KŽ. 246/14 od 26.06.2014; Presuda Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 430/14 od 27.04.2015; Presuda Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 83/16 od 18.08.2016; Rešenje Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 572/17 od 17.04.2018.

5 Presuda Osnovnog suda u Zrenjaninu, br. K. 166/13 od 03.06.2013.

6 Presuda Osnovnog suda u Kikindi, br. K. 283/14 od 18.01.2016; Presuda Višeg suda u Zrenjaninu, br. KŽ1. 57/16 od 18.07.2016.

7 Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 3690/10 od 14.12.2010; Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 221/11 od 10.11.2011; Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, br. KŽ1. 275/12 od 19.09.2012; Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 3515/11 od 23.02.2012; Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 1737/12 od 02.09.2014; Rešenje Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 62/13 od 03.03.2015; Rešenje Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 3619/13 od 19.03.2014; Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 395/14 od 10.06.2014.

8 Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 2859/10 od 30.11.2010; Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 911/17 od 13.12.2017; Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 797/14 od 03.06.2015; Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 412/17 od 29.06.2017; Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 198/17 od 29.03.2017.

9 Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 1538/13 od 12.02.2014; Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 124/16 od 30.01.2018; Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 125/16 od 08.06.2016; Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 126/16 od 15.03.2016.

10 Presuda Osnovnog suda u Somboru, br. K. 41/14 od 18.09.2014; Presuda Osnovnog suda u Somboru, br. K. 1001/13 od 02.02.2015; Presuda Osnovnog suda u Somboru, br. K. 1101/13 od 07.05.2014; Presuda Osnovnog suda u Somboru, br. K. 238/11 od 18.04.2013; Rešenje Osnovnog suda u Somboru, br. K. 118/11 od 14.04.2011.

11 Presuda Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici, br. K. 3695/10 od 13.03.2012; Presuda Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici, br. K. 81/14 od 12.09.2014; Presuda Višeg suda u Sremskoj Mitrovici, br. KŽ1. 216/14 od 18.11.2014; Presuda Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici, br. K. 1121/10 od 20.10.2011; Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, br. KŽ-1-174/12.

12 Rešenje Osnovnog suda u Staroj Pazovi, br. K. 1461/12 od 06.03.2014.

13 Presuda Osnovnog suda u Subotici, br. K. 28/17 od 30.03.2017; Presuda Osnovnog suda u Subotici, br. K. 353/17 od 19.10.2017; Presuda Višeg suda u Subotici, KŽ1. 179/17 od 25.01.2018; Rešenje Osnovnog suda u Subotici, br. K. 891/13 od 17.07.2015; Rešenje Osnovnog suda u

- b) Viši sudovi: Zrenjanin (0); Novi Sad (3 [50%])¹⁴; Pančevo (0); Sombor (0); Sremska Mitrovica (0); Subotica (3 [50%])¹⁵.

Tabela 1: Prostorno i vremensko ispoljavanje postupaka vođenih pred osnovnim sudovima

Naziv osnovnog suda	Ukupan broj vođenih postupaka	Broj pravnosnažno rešenih predmeta po godini									
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
OS u Bačkoj Palanci	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
OS u Bečeju	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
OS u Vrbasu	5	-	-	-	1	1	1	1	-	1	
OS u Vršcu	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
OS u Zrenjaninu	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	
OS u Kikindi	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	
OS u Novom Sadu	7	1	-	2	-	3	1	-	-	-	
OS u Pančevu	5	1	-	-	-	-	1	-	3	-	
OS u Rumi	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
OS u Senti	4	-	-	-	-	1	-	2	-	1	
OS u Somboru	5	-	1	-	1	2	1	-	-	-	
OS u S. Mitrovici	3	-	-	2	-	1	-	-	-	-	
OS u Staroj Pazovi	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	
OS u Subotici	8	-	1	2	2	-	1	-	1	1	
OS u Šidu	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Tabela 2: prostorno i vremensko ispoljavanje postupaka vođenih pred višim sudovima

Naziv višeg suda	Ukupan broj vođenih postupaka	Broj pravnosnažno rešenih predmeta po godini									
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
VS u Zrenjaninu	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
VS u Novom Sadu	3	-	1	1	-	-	1	-	-	-	
VS u Pančevu	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
VS u Somboru	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
VS u Sremskoj Mitrovici	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
VS u Subotici	3	-	-	1	2	-	-	-	-	-	

Subotici, br. K. 829/13 od 05.09.2013; Presuda Osnovnog suda u Subotici, br. K. 1607/2011 od 25.07.2012; Rešenje Osnovnog suda u Subotici, br. K. 372/13 od 21.06.2013; Presuda Osnovnog suda u Subotici, br. K. 215/11 od 17.04.2012; Rešenje Osnovnog suda u Subotici, br. K. 2314/10 od 20.06.2011.

14 Rešenje Višeg suda u Novom Sadu, br. KM 193/11; Rešenje Višeg suda u Novom Sadu, br. KM 234/11; Rešenje Višeg suda u Novom Sadu, br. KM 196/14.

15 Rešenje Višeg suda u Subotici, br. KM 107/12; Rešenje Višeg suda u Subotici, br. KM 23/13; Rešenje Višeg suda u Subotici, br. KM 36/13.

3. ODLUKE SUDOVA I IZREČENE KRIVIČNE SANKCIJE

Od ukupno 40 analiziranih predmeta vođenih pred osnovnim sudovima, 28 (70%) je rešeno osuđujućom presudom, dok su tri predmeta (7,5%) okončana odbijajućom presudom. Šest sudskih procesa (15%) dovršeno je donošenjem rešenja o obustavi postupka, a jedan (2,5%) rešenjem kojim se odbija privatna tužba. Od preostala dva predmeta, jedan (2,5%) je okončan donošenjem rešenja kojim se izriče mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi (kao samostalna krivična sankcija), a drugi (2,5%) donošenjem rešenja kojim se izriče vaspitna mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva. Prvostepenom odlukom okončano je 34 predmeta (85%), dok je drugostepeni postupak vođen u šest (15%) slučajeva.

U pogledu vrste krivičnih sankcija, kazne su izrečene u odnosu na 17 učinilaca (50% ukupnog broja sankcionisanih punoletnika), od čega 11 kazni zatvora (u rasponu od jednog meseca do jedne godine), četiri kazne rada u javnom interesu i dve novčane kazne (u visini od 30000, odnosno 50000 dinara). Što se tiče mera upozorenja, uslovna osuda izrečena je u odnosu na 15 (44,12%) učinilaca. Među merama bezbednosti, kao samostalna krivična sankcija, izrečena je jedna mera (2,94%) obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, dok su uz neku drugu sankciju izrečene: četiri mere oduzimanja predmeta (jedna uz kaznu zatvora; dve uz kaznu zatvora i meru bezbednosti proterivanja stranca iz zemlje; jedna uz uslovnu osudu); jedna mera obaveznog lečenja alkoholičara (uz uslovnu osudu); dve mere proterivanja stranca iz zemlje (uz kaznu zatvora i meru bezbednosti oduzimanja predmeta). Od vaspitnih mera, registrovan je samo jedan slučaj (2,94%) izricanja mere pojačanog nadzora od strane organa starateljstva (u odnosu na mlađe punoletno lice).

Što se tiče sudskih postupaka vođenih pred višim sudovima, u tri predmeta (50%) doneta su rešenja kojim su maloletnim učiniocima izrečene vaspitne mere pojačanog nadzora od strane organa starateljstva¹⁶; u dva predmeta (33,33%) odlučeno je rešenjem kojim se maloletnim učiniocima izriče vaspitna mera sudski ukor, dok je jedan postupak (16,67%) okončan donošenjem rešenja o obustavi postupka. Shodno navedenom, u pogledu krivičnih sankcija, statistika je sledeća: vaspitne mere izrečene su prema sedam maloletnih učinilaca, od čega mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva prema četiri (57,14 %), a vaspitna mera sudski ukor u odnosu na tri (42,86 %) procesuiranih.

4. SVOJSTVA UČINILACA

Prema opštim odredbama o sudskoj nadležnosti u Republici Srbiji, predviđeno je da su za suđenje povodom krivičnog dela povrede groba iz člana 354 KZ nadležni osnovni sudovi. Izuzetak predstavljaju postupci protiv maloletnih učinilaca navede-

16 U jednom sudskom postupku, od dvoje maloletnika procesuiranih zbog krivičnog dela povrede groba, prvom je izrečena pomenuta vaspitna mera, dok je u odnosu na drugog obustavljen krivični postupak.

nog krivičnog dela, budući da su za takve sudske predmete, shodno pravilima koja se odnose na suđenje maloletnim licima, nadležni viši sudovi. Usled opisanog činjeničnog stanja, uočava se da su svi analizirani sudski postupci pred osnovnim sudovima (njih 40, odnosno 86,96% od ukupnog broja) vođeni protiv punoletnih lica. Preostalih šest predmeta (13,04%) vođeno je pred višim sudovima i odnosi se na maloletna lica koja su procesuirana zbog osnovane sumnje da su učinili označeno krivično delo. Među licima kojima je izrečena neka od krivičnih sankcija (ukupno 41 učinilac) nalazi se sedam maloletnika (17,07%), dok preostalih 34 (82,93%) čine punoletne osobe. Imajući u vidu procentualno mali udeo maloletnika, kao i limitiranost dostupnih informacija u pogledu te kategorije učinilaca, u nastavku ćemo se fokusirati na procesuirane punoletne učinioce predmetnog krivičnog dela.

Među osuđenim punoletnim licima, ubedljivu većinu (32 lica, 94,12%) činili su državljani Republike Srbije. Strani državljani procesuirani su (a ujedno i osuđeni) samo u jednom sudskom postupku (ukupno dva učinioca kao saizvršioци, odnosno 5,88%). U pogledu polne strukture, 31 (91,18%) osuđeno lice čine muškarci, a preostalih troje (8,82%) su osobe ženskog pola. Što se tiče ranije osuđivanosti, 16 osuđenika (47,06%) čine povratnici, od čega 13 (81,25%) otpada na generalni, a dva (12,50%) na specijalni povrat (u oba primera, radi se o višestrukome specijalnom povratu), dok u jednom slučaju (6,25%) nije precizirano o kojoj vrsti povrata je reč.¹⁷

Među drugim ličnim osobinama učinilaca, kao relevantan kriterijum selekcije može se izdvojiti i obrazovni nivo. Ukupno tri učinioca (8,82%) predstavljala su nepismena lica bez osnovne škole¹⁸; u tri slučaja (8,82%) radilo se o licima bez osnovne škole za koja nije izričito navedeno da li su pismena, njih pet (14,71%) činila su pismena lica bez škole, 10 (29,41%) ih je posedovalo završenu osnovnu školu, dok je osam osoba (23,53%) imalo završenu srednju školu ili zanat (odnosno, treći ili četvrti stepen stručne spreme).¹⁹ Učeničku populaciju predstavljale su dve (5,88%), a penzionersku takođe dve (5,88%) osobe. Studenata i fakultetski obrazovanih učinilaca nije bilo.²⁰ U pogledu zaposlenosti, 13 okrivljenih (38,24%) činila su lica sa nekim oblikom radnog angažmana (uključujući i one koji su se deklarirali kao lica koja obavljaju privremene i povremene poslove i koji su predstavljali apsolutnu većinu „zaposlenih“). Broj nezaposlenih učinilaca (u užem smislu) takođe je iznosio 13 (38,24%).²¹ Što se tiče porodičnog statusa (bračnost i deca), šest osuđenih (17,65%)

17 Podaci o ranijoj osuđivanosti nisu navedeni u presudi Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 412/17 (jedan učinilac) i presudi Osnovnog suda u Somboru, br. K. 1101/13 (dva učinioца).

18 Pod „licima bez osnovne škole“ podrazumevamo sve osobe bez dovršenog osnovnog obrazovanja, kao zakonski propisanog obaveznog obrazovnog minimuma.

19 Podaci sadržani u pribavljenim sudskim odlukama nisu dovoljno precizni, no, uz određene ograde i moguće manje nepreciznosti, može se istaći da je udeo lica sa trećim stepenom oko 14,71%, a sa četvrtim stepenom stručne spreme oko 8,82%.

20 Sledeće sudske odluke nisu sadržale podatke o obrazovanju osuđenih: Presuda Osnovnog suda u Kikindi, br. 2K. 283/14 (suđenje u odsustvu okrivljenog); Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 125/16.

21 Sledeće sudske odluke nisu sadržale podatke o zaposlenosti osuđenih: Presuda Osnovnog suda u Kikindi, br. K. 283/14 (suđenje u odsustvu okrivljenog); Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 3515/11; Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 125/16; Presuda Osnovnog suda u Somboru, br. K. 41/14.

predstavljala su oženjena/ udata lica (računajući i udovce/ udovice). Ukupno 12 učinitelaca (35,29%) imalo je decu, tj. pripadalo je roditeljskoj populaciji.²²

5. DISKUSIJA

Broj pravnosnažnim odlukama rešenih sudskih postupaka vođenih povodom krivičnog dela povrede groba pred osnovnim i višim sudovima u periodu 01.01.2010. – 01.07.2018. iznosi 46, iz čega proizilazi da se radi o krivičnom delu relativno manje zastupljenom u praksi sudova AP Vojvodine. Ta okolnost odgovara opštim pokazateljima distribucije kriminaliteta na prostoru Republike Srbije, budući da se u okviru zvaničnih podataka Republičkog zavoda za statistiku krivično delo povrede groba takođe pokazuje kao manje prisutno u sudskoj praksi.²³ Primera radi, prema podacima Zavoda, ukupan broj osuđenih punoletnih lica u 2017. godini iznosio je 31759. Od toga, broj osuđenih za krivična dela iz kategorije dela protiv javnog reda i mira je 1774, dok je udeo učinitelaca krivičnog dela povrede groba: svega 15 osuđenih.²⁴ Statistika je slična i za ranije godine – za 2016. ona glasi: ukupno 32525 osuđenih; 1871 osuđenih za dela protiv javnog reda i mira; 11 osuđenih učinitelaca krivičnog dela povrede groba.²⁵

U vremenskom periodu 01.01.2010. do 01.08.2018. godine najveći broj pravnosnažno rešenih postupaka vođen je pred Osnovnim sudom u Subotici (20%) i pred Osnovnim sudom u Novom Sadu (17,5%). Jednak broj predmeta (po 12,5%) registrovan je pred osnovnim sudovima u Vrbasu, Pančevu i Somboru, dok za njima slede osnovni sudovi u Senti (10%) i Sremskoj Mitrovici (7,5%). Po jedan postupak (2,5%) vođen je pred sudovima u Zrenjaninu, Kikindi Staroj Pazovi, dok pred ostalim osnovnim sudovima nije bilo predmeta povodom krivičnog dela povrede groba. Što se tiče viših sudova, postupci su vođeni jedino pred sudovima u Novom Sadu i Subotici (pred svakim po 50% od ukupnog broja). Iz izloženog se može primetiti da prostorna zastupljenost izvršenja krivičnog dela povrede groba na prostoru AP Vojvodine nije ujednačena, kao i da u značajnom broju primera ne postoji proporcionalan odnos između broja vođenih postupaka i broja stanovnika na teritoriji za koju je postupajući sud nadležan. U pogledu vremenskog ispoljavanja, najveći broj predmeta pred osnovnim sudovima pravnosnažno je rešen tokom 2014. godine (22,5%); 2012. je dovršeno 15%, 2013. i 2015. po 12,5%, 2016. i 2017. po 10%, 2018. ukupno 7,5%, dok je 2010. i 2011. rešeno po 5% od ukupnog broja predmeta. Pred Višim sudovima, po dva postupka (tj. po 33,33%) rešena su 2012. i 2013, a po jedan (po 16,67%) tokom 2011. i 2015. godine. To svedoči o postojanju oscilacija u dinamici procesuiranja učinitelaca predmetnog krivičnog dela, što dalje može posredno ukazivati i na osciliranje u stopi izvršavanja navedenog zločina.

22 Sledeće sudske odluke nisu sadržale podatke o porodičnom statusu osuđenih: Presuda Osnovnog suda u Kikindi, br. K. 283/14 (suđenje u odsustvu okrivljenog); Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 125/16; Rešenje Osnovnog suda u Subotici, br. K. 829/13; Rešenje Osnovnog suda u Subotici, br. K. 372/13.

23 Up. Bilten 588 /2014/: Beograd, Republički zavod za statistiku; Bilten 603 /2015/: Beograd, Republički zavod za statistiku; Bilten 617 /2016/: Beograd, Republički zavod za statistiku; Bilten 629 /2017/: Beograd, Republički zavod za statistiku; Bilten 643 /2018/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

24 Bilten 643 /2018/.

25 Bilten 629 /2017/.

Povodom sudskih odluka, primećuje se da je najveći broj predmeta (70%) vođenih pred osnovnim sudovima rešen osuđujućom presudom, pri čemu su još dva postupka (ukupno 5%) okončana donošenjem rešenja kojim se izriče mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi (kao samostalna krivična sankcija) i rešenja kojim se izriče vaspitna mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva. Takva pravilnost je još izraženija kod statistike postupanja viših sudova, budući da je, izuzev u jednom sudskom predmetu koji je okončan rešenjem o obustavljanju, u svim ostalim postupcima (83,33%) utvrđena odgovornost svih ili dela procesuiranih maloletnika.

Što se tiče krivičnih sankcija, statistika pokazuje da je u odnosu na punoletne učinioce najzastupljenija primena mere upozorenja uslovne osude, koja je izrečena prema 44,12% osuđenih. Među kaznama, najfrekventnije je izricana kazna zatvora (64,71% izrečenih kazni, odnosno 32,35% svih izrečenih sankcija). Ovi podaci načelno prate istovrsne proseke na republičkom nivou. Ilustracije radi, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku za 2017. godinu, ukupan broj osuđenih punoletnih lica za povredu groba iznosio je 15, od čega je na zatvorsku kaznu osuđeno četiri, dok je uslovna osuda izrečena u odnosu na sedam učinilaca.²⁶ Podaci za 2016. godinu su slični: ukupno 11 osuđenih, tri izrečene zatvorske kazne i pet uslovnih osuda.²⁷ Međutim, kada se ove informacije uporede sa opštom kaznenom politikom sudova na nivou cele države, može se uočiti da je kaznena politika povodom povrede groba u Vojvodini (a i u čitavoj Srbiji) nešto stroža u odnosu na generalni republički prosek. Primera radi, 2015. godine ukupan broj svih osuđenih lica u Republici Srbiji iznosio je 33189, od čega je 8820 (26.58%) osuđeno na kaznu zatvora, dok je uslovna osuda izrečena 19290 puta (58.12%).²⁸ U 2016. ukupan broj osuđenih bio je 32525, na kaznu zatvora osuđeno je 9419 lica (28.96%), a uslovna osuda izrečena je odnosu na 17541 lice (53.93%).²⁹ U 2017. godini situacija je bila slična: 31759 ukupno osuđenih, 8220 (25.88%) zatvorskih kazni i 17948 (56.51%) uslovnih osuda.³⁰ Ipak, ovu načelno strožiju kaznenu politiku vojvođanskih sudova povodom povrede groba potencijalno mogu donekle da relativizuju specifična obeležja analiziranih sudskih postupaka koji su vođeni pred njima. U tom smislu, posebno treba istaći značajan procenat recidivizma (47,06% osuđenih) i drugih otežavajućih okolnosti koje utiču na odabir vrste i odmeravanje visine kazne, kao i podatak da je zatvorska kazna izricana samo u rasponu od jednog meseca do jedne godine, iako je članom 354. KZ kao sankcija za krivično delo povrede groba propisan zatvor i do tri godine. U pogledu maloletnih učinilaca, kao krivične sankcije izricane su isključivo vaspitne mere (pojačani nadzor od strane organa starateljstva i sudski ukor), što načelno odgovara uobičajenoj kaznenoj politici u Republici Srbiji u odnosu na maloletnike.³¹

26 Bilten 643 /2018/.

27 Bilten 629 /2017/.

28 Bilten 617 /2016/.

29 Bilten 629 /2017/.

30 Bilten 643 /2018/.

31 Up. Bilten 618 /2016/: Beograd, Republički zavod za statistiku; Bilten 630 /2017/: Beograd, Republički zavod za statistiku; Bilten 641 /2018/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

Prema dobijenim rezultatima, maloletnici čine 17,07% osuđeničke populacije. To se može delimično objasniti različitim činiocima koji i inače dovode do procentualno manjeg procesuiranja i osuđivanja maloletnih učinilaca krivičnih dela (pribegavanje alternativnim vidovima društvene reakcije, nastupanje uslova koji sprečavaju procesuiranje lica za dela koja su izvršili u periodu maloletstva, obustavljanje krivičnih postupaka iz razloga celishodnosti i dr).³²

Vezano za osobine punoletnih učinilaca krivičnog dela povrede groba, primećuje se da ubedljivu većinu čine državljani Republike Srbije, dok stranci sačinjavaju svega 5,88%. Što se tiče polne strukture, dominantna (91,18%) je muška populacija, dok su žene kao učinioci navedenog krivičnog dela mnogo manje zastupljene (sa svega 8,82%). Ta činjenica može delimično biti objašnjena opštom pravilnošću u pogledu krivičnih dela čije izvršenje podrazumeva upotrebu sile. Sa druge strane, takvom okolnosti ne može se objasniti vršenje pomenutog krivičnog dela iz pragmatičnih (ekonomskih) pobuda, zarad prisvajanja tuđih stvari i sticanja protivpravne ekonomske koristi.

U pogledu recidivizma, primećuje se značajan udeo povratnika među osuđeničkom populacijom (47,06%), uključujući i dosta višestrukih recidivista. Za razliku od generalnih povratnika koji su u apsolutnoj većini, udeo specijalnih povratnika je prilično nizak i iznosi svega 12.50% od ukupnog broja recidivista. Ta okolnost može ukazivati na visok procenat primarnih učinilaca krivičnog dela povrede groba, no takođe (imajući u vidu opšte osobine navedenog krivičnog dela i njegovih izvršilaca) i na, hipotetički, nezanemarljiv broj onih učinilaca koji povredu groba jesu *de facto* vršili i u prošlosti, ali za to delo, usled različitih faktora, ranije nisu krivično odgovarali.

Kada govorimo o obrazovnom nivou učinilaca, statistika ukazuje da među osuđenicima nema fakultetski obrazovanih niti studenata, dok je, sa druge strane, veoma visok udeo lica bez osnovnog obrazovanja (32,35%, od čega značajan broj i nepismenih) i lica sa osnovnim obrazovanjem (29,41%). Otuda je moguće konstatovati kako su većinu procesuiranih učinilaca krivičnog dela povrede groba predstavljale osobe bez završene osnovne škole i osobe sa osnovnim obrazovanjem, pri čemu su preostali učinioci posedovali isključivo srednji obrazovni nivo (treći ili četvrti stepen stručne sprema). To daje osnova za pretpostavku da bi se značajno preventivno delovanje (kako u domenu generalne, tako i specijalne prevencije) moglo ostvariti putem pravovremene edukacije i unapređenja vaspitno-obrazovnog nivoa stanovništva, sa naročitim akcentom na najrizičnijim kategorijama (recidivisti, nepismena lica, lica bez osnovnog obrazovanja i dr).

Razmatrajući radnopravni status učinilaca, uočava se značajan udeo (38,24%) nezaposlenih među osuđenima. Pri tome je važno istaći kako je broj nezaposlenih u širem smislu (tj. računajući među njima i ona lica koja obavljaju [ili su se izjasnila

32 Za komparaciju sa opštim tendencijama kriminaliteta maloletnika u Srbiji, v. Đ. M. Ignjatović /2014/: Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Srbiji, *Crimen*, 2, pp. 173–195; N. Vujičić /2017/: Fenomenološke i etiološke karakteristike kriminaliteta maloletnika u Srbiji – komparativna analiza, *Strani pravni život*, 4, pp. 219–237; N. Vujičić /2020/: Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Republici Srbiji, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 1, pp. 81–94.

da obavljaju] privremene i povremene poslove) gotovo duplo veći i čini apsolutnu većinu osuđenih lica. Ta okolnost ukazuje na još jednu karakteristiku kriminalnog profila prosečnog učinioca krivičnog dela povrede groba na prostoru AP Vojvodine, a pruža i dodatni osnov za osnaženje pretpostavke o čestim lukrativnim motivima učinilaca i primetnoj povezanosti nemaštine sa izvršenjem jednog dela označenih krivičnih dela.³³ Stoga se i poboljšanje opšteg socioekonomskog statusa (naročito kod socijalno najugroženijih kategorija stanovništva) može okarakterisati kao delotvorna preventivna mera koju bi trebalo imati u vidu kao deo šire strategije za prevenciju i suzbijanje navedene kategorije kriminaliteta.

Što se tiče porodičnog statusa učinilaca, 17,65% čine lica koja se nalaze u bračnoj zajednici (ili je bračna zajednica prekinuta smrću jednog od supružnika), dok 35,29% učinilaca pripada roditeljskoj populaciji. Iz navedenog se može pretpostaviti da (barem na teritoriji AP Vojvodine) bračnost i roditeljski status kao kriminogeni faktori nemaju većeg i jasnijeg uticaja na učinilaštvo krivičnog dela povrede groba.³⁴

Potrebno je osvrnuti se i na okolnosti pravnog kvalifikovanja krivičnog dela povrede groba koje mogu biti od uticaja na statističke rezultate. Oslanjajući se na zaključke iz prethodnih istraživanja³⁵, može se ukazati na određene teškoće koje se nekada pojavljuju u praksi prilikom pokušaja razgraničenja povrede groba od drugih krivičnih dela čiji objekt radnje stoji u vezi sa grobnim prostorom. To se, pre svega, odnosi na pojedine pojavne obike krivičnog dela krađe, teške krađe, oduzimanja tuđe stvari, uništenja i oštećenja tuđe stvari, ali i posebnog oblika krivičnog dela izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti.³⁶ Od pravilnog uočavanja radnje izvršenja i okolnosti pri izvršenju, kao i motiva učinilaca, direktno zavisi i statistička struktura zločina povrede groba i njihov brožani odnos prema drugim krivičnim delima povezanim sa grobnim prostorom. To potvrđuju i podaci pribavljeni od Ministarstva unutrašnjih poslova, čijom analizom smo utvrdili da je na teritoriji Novog Sada u periodu 1994–2016. registrovano izvršenje ukupno 1003 krivična dela povezana sa grobnim prostorom (povreda groba, krađa, teška krađa, oduzimanje tuđe stvari, uništenje i oštećenje tuđe stvari), od čega 356 akata pravno kvalifikovanih kao povreda groba, a 647 ostalih zločina (krađa: 424; teška krađa: 209; oduzimanje tuđe stvari: 1; uništenje i oštećenje tuđe stvari: 13).³⁷ Otuda treba imati u vidu da sudska statistika ne mora nužno odslikavati realno činjenično stanje, te da tačan broj dela koja bi se mogla okarakterisati kao akti povrebe groba može biti uslovljen i pravnim kvalifikovanjem drugih relativno srodnih krivičnih dela kojima se takođe ugrožava grobni prostor.

Još jedan faktor koji je važno zasebno istaći jesu problemi visokog procenta nerasvetljenih zločina i tamne brojke kriminaliteta koji su, prema raspoloživim po-

33 Up. A. Matković /2017a/.

34 Za komparaciju sa opštim socioekonomskim karakteristikama punoletnih učinilaca u Srbiji, v. J. V. Radović-Stojanović i M. J. Tomić /2019/: Socioekonomske karakteristike punoletnih učinilaca krivičnih dela u Republici Srbiji, *Nauka, bezbednost, policija*, 24(1), pp. 49–62; Bilten 588 /2014/; Bilten 603 /2015/; Bilten 617 /2016/; Bilten 629 /2017/; Bilten 643 /2018/.

35 A. Matković /2017a/; A. Matković /2016a/.

36 A. Matković /2017a/: *ibid.*, p. 429 i d; A. Matković /2016a/: *ibid.*, p. 256 i d.

37 Izveštaj MUP-a, br. 037–396/17.

kazateljima, u slučaju povrede groba veoma izraženi.³⁸ Između ostalog, to dokazuju i zvanični podaci Republičkog zavoda za statistiku. Primera radi, prema podacima Zavoda, na prostoru Republike Srbije je u 2017. godini prijavljeno 74, optuženo 18, a osuđeno 15 punoletnih učinilaca krivičnog dela povrede groba.³⁹ Rezultati su slični i za prethodnu, 2016. godinu: 76 prijavljenih, 16 optuženih i 11 osuđenih punoletnih učinilaca.⁴⁰ Osim toga, takav zaključak proizilazi i iz zvaničnih podataka MUP koji su pribavljeni i obrađeni za potrebe tekućeg istraživanja⁴¹, a koji pokazuju da je u periodu od 2010. do 2016. godine policiji prijavljeno mnogo više akata povrede groba nego što je povodom predmetnog krivičnog dela vođeno sudskih postupaka. Zarad ilustracije, samo na prostoru PU Novi Sad u rasponu 2010–2016. prijavljeno je ukupno 218 akata povrede groba.⁴² Tome se može pridodati i osnovana pretpostavka (bazirana na rezultatima ranijih istraživanja⁴³) da, pored velikog broja prijavljenih, a nerasvetljenih zločina, postoji i nezanemarljiv broj akata povrede groba koji nisu ni registrovani u policiji.⁴⁴ Sve navedeno takođe ukazuje na potrebu za određenom relativizacijom i za dopuštanjem značajnijih razilaženja pravnog od faktičkog stanja u pogledu statistike izvršavanja krivičnog dela povrede groba.

FINALNI ZAKLJUČCI

Kao objedinjujući zaključak, moguće je konstatovati da je krivično delo povrede groba relativno slabije zastupljeno u praksi sudova na teritoriji AP Vojvodine, kao i da je njegova prostorna i vremenska distribucija neravnomerna (u smislu odsustva konkretnijih pravilnosti ispoljavanja). Kaznena politika sudova u AP Vojvodini u vezi sa predmetnim zločinom može se okarakterisati kao načelno usklađena sa onom na nivou čitave države povodom istog krivičnog dela. Sa druge strane, primetno je da je pomenuta kaznena politika nešto stroža u odnosu na opštu kaznenu politiku sudova u Republici Srbiji. Ipak, takvo činjenično stanje potencijalno donekle relativizuju specifična obeležja analiziranih sudskih postupaka (pre svega, visok procenat recidivizma i često prisustvo drugih otežavajućih okolnosti), kao i podatak da su sve zatvorske kazne izricane isključivo u donjoj trećini predviđenog opsega (od jednog meseca do jedne godine, iako je za navedeno krivično delo predviđena kazna i do tri godine zatvora). Što se tiče odlika procesuiranih učinilaca, primetno je da su osuđeni za krivično delo povrede groba uglavnom domaći državljani, te da dominiraju: punoletni u odnosu na maloletne učinioce; lica muškog u odnosu na osobe ženskog pola; generalni povratnici u odnosu na specijalne recidiviste; lica

38 Up. A. Matković /2017a/: *op. cit.*, p. 434.

39 Bilten 643 /2018/.

40 Bilten 629 /2017/.

41 Izveštaj MUP-a, br. 037–396/17.

42 Izveštaj MUP-a, br. 037–396/17.

43 A. Matković /2017a/.

44 Naročito na starim, slabije održanim i manje prometnim grobljima (osobito imajući u vidu brojne okolnosti koje otežavaju pravovremeno registrovanje izvršenja pomenutog krivičnog dela, ali i često odsustvo inicijative građana za prijavljivanje takvih zločina). Up. A. Matković /2017a/: *ibid.*, p. 432 i d.

bez obrazovanja, sa osnovnim i srednjim obrazovanjem u odnosu na (nepostojeće) visokoobrazovane učinioc; nezaposleni i osobe bez stalnog zaposlenja u odnosu na stalno zaposlene. U pogledu mogućih strategija za prevenciju, uočeno je da bitne kriminogene faktore predstavljaju nizak nivo edukacije većine učinilaca i njihov nepovoljan socioekonomski status, što daje osnova za pretpostavku da bi se pravovremenim vaspitno-edukativnim radom i pružanjem uslova za poboljšanje materijalnih prilika mogli ostvariti značajni rezultati u domenu i generalne i specijalne prevencije, naročito u vezi sa uočenim najrizičnijim kategorijama potencijalnih učinilaca (recidivisti, nepismena lica, lica bez osnovnog obrazovanja i lica u stanju teške socijalne ugroženosti).

LITERATURA

- Christison A., Hoxter S. /2007/: Criminalisation of the violation of a grave and the violation of a dead body, *Obiter*, 28(1), pp. 23–43.
- Conway H. /2016/: *The Law and the Dead*, Oxford, Routledge.
- Cook K. /2011/: *Deathscapes: Memory, heritage and place in cemetery history*, MA thesis, McMaster University, Hamilton.
- Finžgar A. /1988/: *Prava ličnosti*, Beograd, NIU Službeni list SFRJ.
- Grofu N. /2015/: Profanarea de cadavre sau morminte în concepția noului cod penal (Desecration of Bodies or Graves in the New Criminal Code), *SSRN*, pp. 67–73.
- Ignjatović Đ. M. /2014/: Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Srbiji, *Crimen*, 2, pp. 173–195.
- Jones I. /2017/: A grave offence: corpse desecration and the criminal law, *Legal Studies*, 37(4), pp. 599–620
- Kalodera M. /1941/: *Naknada neimovinske štete – rasprava iz komparativnoga prava*, Zagreb, bez izdavača.
- Matković A., /2016a/: *Krivično-pravni aspekti okultnih ritualnih aktivnosti*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu.
- Matković A. /2016b/: Krivična dela povezana sa okultizmom – pojam, pasivni subjekti i objekti radnje izvršenja, *Crimen*, 2/2016, pp. 207–222.
- Matković A. /2017a/: Zaštita dostojanstva, pijeteta i imovine umrlog lica i njegovih naslednika, *Kultura polisa*, 32, pp. 427–440.
- Matković A. /2017b/: Kriminalitet i satanizam – međusobni odnos i obeležja krivičnih dela, *Pravni zapisi*, 2, pp. 296–316.
- Midtrød T. A. /2019/: “Calling for More Than Human Vengeance”: Desecrating Native Graves in Early America, *Early American Studies: An Interdisciplinary Journal*, 17(3), pp. 281–314.
- Mrvic Petrović N. /2010/: *Krivično pravo – posebni deo*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta Union/ Službeni glasnik.
- Mucić S. /1969/: Oduzimanje stvari i delova leša iz groba, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 4, pp. 613–622.
- Najman M. /2019/: Division of offences carried out on human corpses due to their statutory object of protection, *Tribuna Juridică*, 9(20), pp. 607–617.

- Radović-Stojanović J. V., Tomić M. J. /2019/: Socioekonomske karakteristike punoletnih učinilaca krivičnih dela u Republici Srbiji, *Nauka, bezbednost, policija*, 24(1), pp. 49–62.
- Stojanović Z. /2019/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, Službeni glasnik.
- Vujičić N. /2017/: Fenomenološke i etiološke karakteristike kriminaliteta maloletnika u Srbiji – komparativna analiza, *Strani pravni život*, 4, pp. 219–237.
- Vujičić N. /2020/: Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Republici Srbiji, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 1, pp. 81–94.

PROPISI

Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, 88/05– ispr. 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.

DOKUMENTI

Bilten 588 /2014/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

Bilten 603 /2015/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

Bilten 617 /2016/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

Bilten 618 /2016/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

Bilten 629 /2017/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

Bilten 630 /2017/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

Bilten 641 /2018/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

Bilten 643 /2018/: Beograd, Republički zavod za statistiku.

Izveštaj MUP-a, br. 037–396/17.

SUDSKE ODLUKE

Postupci vođeni pred osnovnim sudovima:

Presuda Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 709/12 od 03.02.2013.

Presuda Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 151/14 od 25.04.2014.

Presuda Višeg suda u Somboru, br. KŽ. 246/14 od 26.06.2014. (drugostepena odluka).

Presuda Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 430/14 od 27.04.2015.

Presuda Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 83/16 od 18.08.2016.

Rešenje Osnovnog suda u Vrbasu, br. K. 572/17 od 17.04.2018.

Presuda Osnovnog suda u Zrenjaninu, br. K. 166/13 od 03.06.2013.

Presuda Osnovnog suda u Kikindi, br. K. 283/14 od 18.01.2016.

Presuda Višeg suda u Zrenjaninu, br. KŽ1. 57/16 od 18.07.2016. (drugostepena odluka).

Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 3690/10 od 14.12.2010.

Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 221/11 od 10.11.2011.

Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, br. KŽ1. 275/12 od 19.09.2012. (drugostepena odluka).

Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 3515/11 od 23.02.2012.
Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 1737/12 od 02.09.2014.
Rešenje Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 62/13 od 03.03.2015.
Rešenje Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 3619/13 od 19.03.2014.
Presuda Osnovnog suda u Novom Sadu, br. K. 395/14 od 10.06.2014.
Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 2859/10 od 30.11.2010.
Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 797/14 od 03.06.2015.
Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 198/17 od 29.03.2017.
Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 412/17 od 29.06.2017.
Presuda Osnovnog suda u Pančevu, br. K. 911/17 od 13.12.2017.
Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 1538/13 od 12.02.2014.
Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 124/16 od 30.01.2018.
Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 125/16 od 08.06.2016.
Presuda Osnovnog suda u Senti, br. K. 126/16 od 15.03.2016.
Rešenje Osnovnog suda u Somboru, br. K. 118/11 od 14.04.2011.
Presuda Osnovnog suda u Somboru, br. K. 238/11 od 18.04.2013.
Presuda Osnovnog suda u Somboru, br. K. 1001/13 od 02.02.2015.
Presuda Osnovnog suda u Somboru, br. K. 1101/13 od 07.05.2014.
Presuda Osnovnog suda u Somboru, br. K. 41/14 od 18.09.2014.
Presuda Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici, br. K. 1121/10 od 20.10.2011.
Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, br. KŽ1. 174/12 od 08.03.2012. (drugostepena odluka).
Presuda Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici, br. K. 3695/10 od 13.03.2012.
Presuda Osnovnog suda u Sremskoj Mitrovici, br. K. 81/14 od 12.09.2014.
Presuda Višeg suda u Sremskoj Mitrovici, br. KŽ1. 216/14 od 18.11.2014. (drugostepena odluka).
Rešenje Osnovnog suda u Staroj Pazovi, br. K. 1461/12 od 06.03.2014.
Rešenje Osnovnog suda u Subotici, br. K. 2314/10 od 20.06.2011.
Presuda Osnovnog suda u Subotici, br. K. 215/11 od 17.04.2012.
Presuda Osnovnog suda u Subotici, br. K. 1607/11 od 25.07.2012.
Rešenje Osnovnog suda u Subotici, br. K. 372/13 od 21.06.2013.
Rešenje Osnovnog suda u Subotici, br. K. 829/13 od 05.09.2013.
Rešenje Osnovnog suda u Subotici, br. K. 891/13 od 17.07.2015.
Presuda Osnovnog suda u Subotici, br. K. 28/17 od 30.03.2017.
Presuda Osnovnog suda u Subotici, br. K. 353/17 od 19.10.2017.
Presuda Višeg suda u Subotici, KŽ1. 179/17 od 25.01.2018. (drugostepena odluka).

Postupci vođeni pred višim sudovima:

Rešenje Višeg suda u Novom Sadu, br. KM. 193/11
Rešenje Višeg suda u Novom Sadu, br. KM. 234/11
Rešenje Višeg suda u Novom Sadu, br. KM. 196/14
Rešenje Višeg suda u Subotici, br. KM. 107/12

Rešenje Višeg suda u Subotici, br. KM. 23/13

Rešenje Višeg suda u Subotici, br. KM. 36/13

Aleksandar Matković*

Faculty of European Legal and Political Studies, Novi Sad

CRIMINAL OFFENSE “VIOLATION OF A GRAVE“ IN THE JUDICIAL PRACTICE OF AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA

SUMMARY

The subject of this paper is the analysis of court proceedings conducted in connection with the criminal offense of violation of a grave (Article 354 CC) which were held before the courts on the territory of Autonomous Province of Vojvodina. The analysis covers all finalized court cases of the aforementioned courts for the period from 01.01.2010. (i.e. from the introduction of the current organization of courts in the Republic of Serbia) to 01.07.2018. The research is primarily focused on the statistical presentation and analysis of data obtained from court decisions (which the author independently obtained from courts in original, raw form), as well as the identification of relevant criminal (material and procedural) and criminological characteristics. On the basis of the totality of the results, different regularities were noticed, with regard to the spatial and temporal distribution of the court proceedings, the types of court decisions, the type and amount of criminal sanctions imposed, as well as with regard to the characteristics of the perpetrators of the criminal offense in question. As a unifying conclusion, it can be stated that the crime of violation of a grave is relatively less represented in the practice of courts in the territory of AP Vojvodina, and that its spatial and temporal distribution is uneven (due to the absence of more specific regularities considering criminal expression). The penal policy regarding the crime in question can be characterized as in principle harmonized with the one at the level of the entire state regarding the same criminal offense. On the other hand, it is noticeable that the mentioned penal policy is somewhat stricter in relation to the general penal policy of the courts in the Republic of Serbia. However, this factual situation is potentially somewhat relativized by the specific features of the analyzed court proceedings (above all, the high percentage of recidivism and the frequent presence of other aggravating circumstances), as well as by the fact that all prison sentences were imposed only in the lower third of the envisaged range of the sentence (from one month to one year, although this criminal offense is punishable by up to three years in prison). Regarding the characteristics of the prosecuted perpetrators, it is noticeable that the convicts for the crime of violation of a grave were mainly nationals, and dominated by: adults over juvenile offenders; male over female; general recidivists over special recidivists; persons without education, with primary and secondary education over (non-existent) highly educated offenders; unemployed persons and persons without permanent employment over permanent employees. Considering possible strategies for prevention, it was concluded that important criminogenic factors are the low level of education of most perpetrators and their unfavorable socio-economic status,

---

* Assistant Professor, al.matkovic@gmail.com .

which gives grounds for assuming that timely educational work and providing conditions for improving their material opportunities could achieve significant results in the domain of both general and special prevention, especially in relation to the identified most risky categories of potential perpetrators (recidivists, illiterate persons, persons without primary education and persons in a state of severe social vulnerability).

Key words: violation of a grave, judicial practice, Autonomous Province of Vojvodina, crime statistics, judicial statistics.

Irena Čučilović*

UDRUŽENI ZLOČINAČKI PODUH VAT U PRAKSI MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG TRIBUNALA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU

Apstrakt: Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je postavio konture teoriji o udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP) u slučaju *Tadić*, a kasnije je ova teorija dalje uobličavana kroz praksu Tribunala, uprkos činjenici da se UZP kao forma individualne odgovornosti nigde u Statutu Tribunala, ni eksplicitno ni implicitno, ne spominje. Iako se, sa ove vremenske distance, radi nesumnjivo o institutu međunarodnog krivičnog prava, koji je vrlo često primenjivan od svog nastanka do danas, kako od strane Tribunala koji je njegov tvorac, tako i od strane drugih *ad hoc* tribunala, ne jenjavaju veoma ozbiljni prigovori koji mu se upućuju. Ističe se da se radi o institutu koji je „stvoren“ kako bi osigurao osudu okrivljenih, koji procesno pogoduje tužilačkoj strani koja je oslobođena tereta dokazivanja krivične odgovornosti i konkretne uloge svakog od učesnika UZP-a. Pored toga, u trenutku kada je formulisana navedena doktrina, nije bilo izvesno da li se radi o formi izvršilaštva ili saučesništva. Tek par godina kasnije, u slučaju *Milutinović i dr.*, Tribunal je zauzeo stav da UZP zapravo predstavlja formu izvršilaštva, što je dodatno kompromitovalo teoriju o UZP-u. Njena primena podrazumeva odstupanja od dostignuća i fundamentalnih načela savremenog krivičnog prava. U ovom radu se, uz načelno izlaganje teorije o UZP-u, daje prikaz jednog slučaja utvrđivanja odgovornosti po osnovu trećeg oblika UZP-a, sa ciljem ukazivanja na ključne manjkavosti koje ovu teorije prate u praksi.

Ključne reči: udruženi zločinački poduhvat, načelo zakonitosti, načelo krivice, zločin protiv čovečnosti.

1. PRAVNI OSNOV UDRUŽENOG ZLOČINAČKOG PODUH VATA

Koncepcija udruženog zločinačkog poduhvata prvi put je primenjena tokom žalbenog postupka u slučaju *Tadić*, odnosno formulisana je u presudi kojom je taj postupak okončan.¹ Teorija o udruženom zločinačkom poduhvatu primenjena je a da prethodno nije bila regulisana bilo kojim pisanim izvorom krivičnog prava.

* Advokat, adv.irena.matic@gmail.com

1 Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, IT-94-1-A od 15. jula 1999. godine, <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>, 25. oktobar 2019.

Dakle, ne samo da udruženi zločinački poduhvat kao oblik odgovornosti, kao krivičnopravni institut nije propisan u Statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (u daljem tekstu: Statut), već nije regulisan ni u bilo kom drugom formalnom izvoru međunarodnog krivičnog prava. Međutim, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (u daljem tekstu: Tribunal) je zauzeo stav da se radi o institutu koji proističe iz međunarodnog običajnog prava, što je, sa jedne strane protivno načelu zakonitosti u krivičnom pravu,² dok sa druge strane, nije ni sasvim utemeljeno u činjenicama.

Naime, u predmetu *Tadić* Pretresno veće je optuženog oslobodilo optužbe za ubistvo pet muškaraca u Jakšiću.³ Osnovna teza Tužilaštva u žalbenom postupku je bila da optuženi može biti oglašen krivično odgovornim za ubistvo 5 muškaraca od strane naoružane grupe kojoj je pripadao, bez obzira što nema dokaza da je on lično izvršio bilo koje od dela koja mu se stavljaju na teret. Razmatrajući ovu tezu Tužilaštva, Žalbena veće je najpre podvuklo da je princip individualne krivične odgovornosti jedan od osnovnih principa međunarodnog krivičnog prava, koji je kao takav i predviđen Statutom Tribunala.⁴

Kvalifikujući odredbu čl. 7, st. 1 Statuta, kojim je propisano da je lice koje je planiralo, iniciralo, naredilo, izvršilo ili na drugi način pomoglo ili učestvovalo u planiranju, pripremi ili izvršenju nekog od navedenih zločina lično odgovorno za učinjeno delo,⁵ nepreciznom i nejasnom, iz razloga što ista ne precizira potreban stepen učešća okrivljenog u krivičnom delu koji je osnov za njegovu ličnu odgovornost, Žalbena veće se okreće običajnom međunarodnom pravu,⁶ te kao najrelevantniji izvor prava navodi Nirnberške procese za ratne zločine, u kojima je doneto nekoliko osuđujućih presuda za saučesničko ponašanje. Naime, iako čl. 7, st. 1 Statuta ne pruža osnov za primenu teorije o udruženom zločinačkom poduhvatu, Žalbena veće je osnov za njenu primenu našlo u običajnom pravu, konstatujući da je upravo ova teorija bila često primenjivana na suđenjima u Nirnbergu i Tokiju posle Drugog svetskog rata, te da je kao takva postala deo običajnog prava.⁷

Međutim, potrebno je napomenuti da su Statuti i Nirnberškog i Tokijskog tribunala, predviđali da je svako ko učestvuje u zajedničkom planu ili zaveri da izvrši bilo koje od krivičnih dela predviđenih Statutom, odgovoran za sva krivična dela koja izvrši bilo koje lice sprovodeći taj plan, čime je bar rešeno pitanje legaliteta ove forme odgovornosti, koja je, treba napomenuti, bila primenjena samo na zločine protiv mira.⁸

2 M. Škulić /2020a/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, pp. 196–197.

3 J. E. Ackerman, E. O'Sullivan /2002/: *Praksa i procedura Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju sa odabranim materijalima Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu* (A. Sadiković, prevod), Sarajevo, p. 73.

4 G. Bigi /2010/: Joint criminal enterprise in the jurisprudence of the International criminal tribunal for the former Yugoslavia and the prosecution of senior political and military leaders: The Krajišnik case – in: *Max Planck yearbook of United nations law* (A. von Bogdandy, R. Wolfrum, eds.), vol. 14, Lieden, pp. 51–83.

5 Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (u daljem tekstu: Statut) <https://www.icty.org/bcs/documents/statut-medunarodnog-suda>, 19. septembar 2019.

6 Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, § 661–662.

7 G. Bigi: *op. cit.*, p. 56.

8 R. Cryer *et al.* /2007/: *An introduction to international criminal law and procedure*, Cambridge, p. 304; više o primeni načela zakonitosti i načela legitimnosti na suđenjima u Nirnbergu vid.: M.

S tim u vezi, ne ulazeći u razmatranje pitanja legitimnosti pomenute forme odgovornosti utvrđivane u Nirnberškim i Tokijskim procesima, mora se priznati da je ona svoj osnov imala u Statutima navedenih tribunala, te da se tu pitanje zakonitosti nije ni postavljalo, dok je sa druge strane, kod udruženog zločinačkog poduhvata u praksi Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, pored pitanja legitimnosti, potpuno opravdano postaviti i pitanje legalnosti ovog instituta.

Pre svega, polazeći od činjenice da se radi o institutu koji je tek kroz kasniju praksu Tribunala uobličavan, dodatno pojašnjava i preciziran, sa skepsom posmatramo tezu da se radi o institutu koji je bio prihvaćen i poznat u običajnom pravu. Naime, iako je nesporno da postoji određena sličnost sa odgovornošću zbog pripadnosti organizaciji u Nirnberškim procesima, nesporno je, takođe, da se udruženi zločinački poduhvat prvi put spominje u presudi Žalbenog veća u predmetu *Tadić*, pri čemu se u navedenoj presudi uglavnom govori o „teoriji zajedničkog cilja“, dok se tek sporadično koristi termin udruženi zločinački poduhvat. Pored toga, ukoliko je tačno da se radi o institutu koji je postao deo običajnog, zašto je isti prvi put primenjen u presudi Žalbenog veća u predmetu *Tadić*, donetoj dana 15. jula 1999. godine, kada je Tribunal osnovan još u maju 1993. godine? I zašto se, tek nakon te presude primećuje ekspanzija UZP-a u praksi Tribunala, koja je dovela čak i do toga da su se i već podnete optužnice dopunjavale sa ciljem da obuhvate i ovu novu teoriju?⁹

Presuda Žalbenog veća u predmetu *Tadić*, značajna je i iz razloga što je u njoj prvi put napuštena teorija „vlasti nad delom“ i princip neposrednog izvršenja krivičnog dela, te je, pozivanjem na tumačenje Statuta Tribunala i izjavu Generalnog Sekretara OUN, zaključeno da odgovornost za teška kršenja normi međunarodnog humanitarnog prava nije ograničena samo na ona lica koja zapravo izvrše *actus reus* krivičnih dela u nadležnosti Tribunala, već da se, ko god doprinese izvršenju krivičnog dela od strane grupe lica ili nekih članova grupe, prilikom sprovođenja zajedničke svrhe, pod određenim uslovima može smatrati krivično odgovornim.¹⁰

U osnovi udruženog zločinačkog poduhvata leži činjenica da najveći broj međunarodnih krivičnih dela nije rezultat pojedinačnog delovanja niti odluke samo jednog lica. Naprotiv, međunarodna krivična dela uglavnom su posledica delovanja više lica, kako onih lica koja ova dela neposredno izvršavaju, tako i onih lica koja su ih planirala ili na drugi način omogućila izvršiocima neposredno izvršenje ovih krivičnih dela. Primenom udruženog zločinačkog poduhvata kao osnova krivične odgovornosti u međunarodnom krivičnom pravu, za međunarodno krivično delo smatraju se odgovornim i sva lica koja su pripadnici grupe koja deluju sa zajedničkim ciljem.¹¹ Nesporno je, međutim, da je reč o izuzetno efikasnom sredstvu u rukama tužilaštva, kojim se omogućuje utvrđivanje krivice za međunarodna krivična dela u slučajevima u kojima nema direktnih dokaza o neposredno preduzetoj radnji krivičnog dela od strane okrivljenog.¹²

Škulić /2020/: Jedan pogled na pojam i strukturu međunarodnog krivičnog prava – in: *Međunarodno javno i krivično pravo u XXI veku*, Tara, pp. 333–357.

9 Z. Stojanović /2016/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, p. 74.

10 G. Đorđević /2017/: *Zajednički zločinački poduhvat – u teoriji i praksi*, Niš, p. 73.

11 D. Jovašević /2016/: Odgovornost za međunarodne zločine, *Vojno delo*, n° 2, pp. 57–71.

12 G. Đorđević: *op. cit.*, p. 53.

2. POJAM I ELEMENTI UDRUŽENOG ZLOČINAČKOG PODUHVATA

Iako je u slučaju *Tadić* Žalbeno veće odgovornost na osnovu udruženog zločinačkog poduhvata tretiralo kao formu saizvršilaštva, kroz kasniju praksu Tribunala zauzet je prilično kontroverzan stav da vid odgovornosti označen kao „činjenje“ u čl. 7, st. 1 Statuta implicitno uključuje i učestvovanje u UZP-u.¹³

U praksi Tribunala ustanovljene su tri kategorije udruženog zločinačkog poduhvata, pri čemu sve tri kategorije dele zajednički *actus reus*, dok se element *mens rea* razlikuje.¹⁴

2.1. *Actus reus udruženog zločinačkog poduhvata*

Već polazeći od jezičkog tumačenja pojma „udruženi zločinački poduhvat“ jasno nam je da je prvi i neophodan objektivni uslov da postoji više osoba koje se udružuju radi ostvarivanja određenog zajedničkog cilja. U sudskoj praksi je pojam „više osoba“ tumačen tako da podrazumeva najmanje dve osobe. Osobe koje učestvuju u zajedničkom poduhvatu ne moraju biti organizovane u vojnu, političku ili upravnu strukturu.¹⁵ Takođe, nije neophodno utvrditi identitet svake od tih osoba poimenično, već u zavisnosti od okolnosti svakog konkretnog slučaja može biti dovoljno da se navedu kategorije ili grupe osoba, u kom slučaju takve grupe osoba moraju biti adekvatno identifikovane kako bi se izbegle nejasnoće i dvosmislenosti.¹⁶

Iako se radi o uslovu koji je, sa logičkog aspekta, nesporan, ne može se reći da je i tumačenje ovog uslova u sudskoj praksi podjednako nesporno. Primera radi, problematičan je stav da nije neophodno poimenično utvrditi identitet svakog učesnika udruženog zločinačkog poduhvata, što ćemo ilustrovati prilikom izlaganja slučaja koji je predmet naše analize. Iako se na prvi pogled ovakav stav može činiti opravdanim, s obzirom na činjenicu da pripadnika u UZP-u može biti puno, ovakvo olako prelaženje preko ključnih činjenica u jednom krivičnom događaju može dovesti, a u praksi je i dovelo, do toga da se okrivljeni oglašava krivim za krivično delo nekog lica čiji je identitet ostao nepoznat svim učesnicima u krivičnom postupku. Samim tim što je identitet neposrednog izvršioca ostao nepoznat, veza između njega i okrivljenog nikako nije ni mogla biti utvrđena sa izvesnošću, već je morala ostati na nivou pretpostavke. Pošto nam je nepoznat identitet učinioca, nismo u mogućnosti ni da utvrdimo njegovu krivičnu odgovornost za izvršeno krivično delo (okolnosti od kojih zavisi stepen krivice, postojanje nekog od osnova koji isključuje krivicu u konkretnom slučaju, itd), a okrivljenog smo oglasili krivim za to krivično delo, što nesumnjivo predstavlja grubu povredu načela individualne subjektivne odgovornosti, i istovremeno neodoljivo podseća na, u krivičnom pravu, odavno napuštenu i prevaziđenu kolektivnu i objektivnu odgovornost.

13 Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović i dr*, I Tom, IT-05–87-T od 26. februara 2009. godine, § 95., https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/bcs/jud090226p1_bcs.pdf, 13. april 2020.

14 Prvostepena presuda u predmetu *Dorđević*, IT-05–87/1-T od 23. februara 2011. godine, § 1860., https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/tjug/en/110223_djordjevic_judgt_en.pdf, 01. novembar 2019.

15 Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, § 227.

16 Prvostepena presuda u predmetu *Dorđević*, § 1861.

Drugi konstitutivni element objektivnog karaktera UZP-a je utvrđivanje zajedničkog plana, zamisli ili cilja, koji predstavlja ili uključuje činjenje krivičnih dela predviđenih Statutom. Za postojanje zajedničkog cilja nije neophodno da isti bude prethodno dogovoren ili formulisan, a ne zahteva se ni postojanje sporazuma ili dogovora između optuženog i glavnog izvršioca krivičnog dela o izvršenju tog konkretnog krivičnog dela. Zajednički plan se može improvizovati na licu mesta, a zaključak o postojanju istog se može izvesti iz činjenice da više osoba deluje zajedno kako bi sprovele u delo zajednički zločinački plan. U prilog zaključku da je krivično delo izvršeno u skladu sa zajedničkim planom može govoriti i način na koji je konkretno krivično delo izvršeno. Takođe, kažnjiva sredstva za ostvarenje zajedničkog cilja vremenom mogu evoluirati, odnosno UZP može da usvoji proširenje kažnjivih sredstava pod uslovom da dokazi pokažu da su učesnici UZP-a pristali na to proširenje, pri čemu pristajanje ne mora biti eksplicitno, već se može improvizovati na licu mesta, a zaključak o pristajanju se može izvesti iz posrednih dokaza.¹⁷

Mišljenja smo da je kod ovog uslova previše toga što se, po tumačenju Tribunala, može improvizovati na licu mesta, da je previše činjenica o čijem se postojanju zaključak može izvući iz raznoraznih posrednih dokaza, odnosno indicija, čiji je dokazni kredibilitet krajnje upitan. Osnovano se može postaviti pitanje sa kojim je stepenom izvesnosti moguće utvrditi postojanje zajedničkog plana koji prethodno nije formulisan, već ga grupa pojedinaca, čiji identitet i nismo u obavezi da pojedinačno utvrdimo, improvizuje na licu mesta, *ad hoc*. Koje su to okolnosti i indicije iz kojih se u takvom slučaju može izvesti zaključak o postojanju zajedničkog plana?

Opravdano se u teoriji ukazuje da utvrđivanje jednog zajedničkog plana kao zločinačkog podrazumeva pre svega utvrđivanje da li su kažnjiva dela deo zajedničkog plana, te kao takva prihvaćena od strane učesnika, ili se kažnjiva dela javljaju kao uslov ostvarivanja zajedničkog cilja ili tek kao posledica. Ukoliko krivična dela ne predstavljaju transparentno ili podrazumevano sredstvo za ostvarivanje zajedničkog plana, teško je određivati jedan zajednički cilj kao *a priori* zločinački. Ukoliko je, sa druge strane, vršenje krivičnih dela dogovoren način ostvarivanja zajedničkog plana, optužba za udruženi zločinački poduhvat bi morala ostati ograničena na direktne učesnike dogovora da se do ostvarivanja zajedničkog plana dođe izvršenjem krivičnih dela.¹⁸

Na kraju, potrebno je da optuženi učestvuje u zajedničkom cilju, bilo direktnim učešćem u izvršenju krivičnog dela, bilo pomaganjem, bilo doprinošenjem u sprovođenju zajedničkog cilja, pri čemu nije potrebno da učesnik UZP-a bude prisutan u trenutku izvršenja krivičnog dela od strane glavnog izvršioca. Sudska praksa je zauzela stav da nije neophodno da doprinos optuženog bude *conditio sine qua non* za izvršenje krivičnog dela, te da zapravo, pravno gledano, optuženi čak i ne mora suštinski doprinositi zajedničkom cilju. Umesto suštinskog doprinosa, zahteva se značajan doprinos zajedničkom planu. Takođe, podvlači se da je bitno da ponašanje optuženog doprinosi zajedničkom cilju, dok je sama priroda tog ponašanja irelevantna.¹⁹

17 *Ibid.*, § 1862.

18 G. Đorđević: *op. cit.*, p. 90-91.

19 Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević*, § 1863.

Ovde zapravo imamo podizanje radnje pomaganja na nivo radnje izvršenja krivičnog dela, a „pravni osnov“ za tako nešto je tumačenje trećeg elementa *actus reus*-a od strane Tribunala.

Pomaganje je oblik saučesništva koje podrazumeva umišljajno doprinošenje izvršenju krivičnog dela, dok se sama radnja pomaganja može preduzeti na različite načine, odnosno to može biti svaka radnja kojom se može doprineti izvršenju krivičnog dela.²⁰ Slično se o pomaganju izjasnio i Tribunal, navodeći da se *actus reus* pomaganja sastoji u pružanju faktičke pomoći, ohrabriranja ili pružanju moralne pomoći koja je imala suštinski doprinos za izvršenje krivičnog dela. Na subjektivnom planu (*mens rea*) se zahteva znanje da se preduzetim radnjama doprinosi, odnosno pomaže u izvršenju krivičnog dela.²¹

Pošto se na ovom mestu izgubila jasna granica između pomaganja i UZP-a, Tribunal je pokušao da je uspostavi utvrđujući razlike između dva navedena instituta. Tako, po stanovištu Tribunala, UZP se od pomaganja razlikuje i na nivou *actus reus*-a koji se kod UZP-a sastoji u učešću u udruženom zločinačkom poduhvatu, i na nivou *mens rea* gde se kod UZP-a zahteva namera da se učestvuje u udruženom zločinačkom poduhvatu.²² Tribunal praktično kreira novo biće krivičnog dela kod koga je radnja izvršenja učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu, slično kao kod instituta zavere u anglosaksonskom pravu.²³

Sporno je međutim kako je neko ko preduzima radnju kojom umišljajno suštinski doprinosi izvršenju krivičnog dela pomagač, dok je neko ko preduzima radnju kojom značajno doprinosi sprovođenju zajedničkog cilja, izvršilac konkretnog krivičnog dela u čijem izvršenju nije ni na koji način učestvovao.

2.2. *Mens rea* udruženog zločinačkog poduhvata

Za razliku od elementa *actus reus* koji je jedinstven za sve tri kategorije UZP-a, element *mens rea* se razlikuje.

Tako je u osnovnoj kategoriji UZP-a potrebno da svi učesnici u zajedničkom planu poseduju istu zločinačku nameru da izvrše krivično delo, dok jedan ili više učesnika UZP-a krivično delo zaista i izvrši, sa namerom.²⁴ Prema shvatanju Žalbenog veća u slučaju *Krajišnik*, zaključak o postojanju namere se može izvući iz činjenice da je neka osoba bila obavestena o vršenju krivičnih dela, a nastavila svoje učešće u zajedničkom planu.²⁵

20 Z. Stojanović /2013/: *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, p. 277.

21 A. Cassese et al. /2011/: *International criminal law: Cases and commentary*, New York, p. 397.

22 A. Cassese et al.: *ibid.*, Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka i dr*, IT-98–30/1-A od 28. februara 2005. godine, § 89–90., <https://www.icty.org/x/cases/kvočka/acjug/en/kvo-aj050228e.pdf>, 18. april 2020.

23 M. Škulić /2014/: Odnos organizovanog kriminaliteta u krivičnopravnom smislu i saučesništva, *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, n° 3, pp. 1–26.

24 Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, § 220.

25 Drugostepena presuda u predmetu *Krajišnik*, IT-00–39-A od 17. marta 2009. godine, § 697., <https://www.icty.org/x/cases/krajišnik/acjug/en/090317.pdf>, 30. mart 2020.

Prva kategorija udruženog zločinačkog poduhvata (osnovni oblik) je bliska institutu saizvršilaštva,²⁶ s tim da je Tribunal prilikom povlačenja razlike između izvršilaštva/saizvršilaštva i saučesništva, težište stavio na subjektivne elemente, a potpuno zanemario objektivne elemente krivičnog dela. Tako se saizvršiocem smatra svako ono lice koje deli zajedničku nameru za izvršenje krivičnog dela, bez obzira na konkretan doprinos koji je dao izvršenju krivičnog dela,²⁷ čime se Tribunal priklanja odavno napuštenim subjektivnim teorijama saizvršilaštva u krivičnom pravu.²⁸

Druga kategorija UZP-a zapravo predstavlja posebnu vrstu prvog, odnosno osnovnog oblika, koju karakteriše sistemski karakter,²⁹ a koja obuhvata predmete tzv. koncentracionih logora, odnosno „sistemski“ UZP. Kod ovog oblika udruženog zločinačkog poduhvata optuženi zna za postojanje sistema represije u čijem ostvarenju učestvuje i poseduje nameru da pospeši dogovoreni zločinački plan zlostavljanja zatvorenika u koncentracionom logoru.³⁰

Treći, tzv. prošireni oblik UZP-a podrazumeva odgovornost za krivična dela koja su izvršena mimo ostvarivanja zajedničkog cilja, ali koja predstavljaju prirodnu i predvidivu posledicu ostvarivanja zajedničkog cilja. Kod „proširenog“ oblika UZP-a element *mens rea* se sastoji iz dva dela. Prvo, optuženi mora posedovati nameru da učestvuje i daje doprinos udruženom zločinačkom poduhvatu. Kao drugo, da bi se utvrdila odgovornost nekog optuženog za krivična dela koja nisu deo zajedničkog zločinačkog plana, ali ipak predstavljaju njegovu prirodnu i predvidivu posledicu, taj optuženi mora biti svestan mogućnosti da će neki član grupe izvršiti takvo krivično delo i voljno preuzeti rizik da njegovo priključivanje i dalje učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu može doprineti izvršenju krivičnog dela.³¹

Kao primer za ovaj oblik udruženog zločinačkog poduhvata, u praksi Tribunala se navodi zajednička namera grupe, odnosno učesnika u UZP-u, da se izvrši etničko čišćenje pripadnika neke etničke grupe, sa posledicom da se u toku izvršenja etničkog čišćenja, jedna ili više žrtava liši života. Iako ubistvo nije bilo eksplicitno priznato kao deo zajedničkog plana, radi se o prirodnoj i predvidivoj posledici situacije u kojoj se, pomoću oružja, civili prisilno odvođe. U takvom slučaju, krivična odgovornost za izvršena ubistva može se pripisati svim učesnicima udruženog zločinačkog poduhvata, ukoliko je rizik da bi moglo doći do smrti civila bio predvidiva posledica zajedničkog plana i kada se optuženi prema tom riziku odnosio bezobzirno ili indiferentno.³²

Sa aspekta definisanja zahteva za postojanje umišljaja kod ovog oblika UZP-a, zanačajna je prvostepena presuda u predmetu *Krstić*. Pretresno veće je u ovom pred-

26 R. Cryer *et al.*: *op. cit.*, p. 307.

27 A. Cassese *et al.*: *op. cit.*, p. 354–355.

28 Više o subjektivnim teorijama saizvršilaštva vid. N. Delić /2009/: *Nova rešenja opštih instituta u KZS*, Beograd, p. 159–161.

29 M. Škulić /2020a/: *op. cit.*, p. 197.

30 Prvostepena presuda u predmetu *Dorđević*, § 1864.

31 Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka i dr*, § 83.

32 Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, § 204.

metu utvrdilo kriterijume na osnovu kojih se pravi razlika između zločina učinjenih prilikom izvršenja dogovorenih ciljeva UZP-a i zločina oko kojih se učesnici nisu dogovorili, ali koji predstavljaju prirodnu i predvidivu posledicu plana. Tako, po nalaženju Pretresnog veća, ukoliko je krivično delo za koje se tereti optuženi bilo u okvirima UZP-a, tužilaštvo mora da dokaže da je optuženi sa osobom koja je neposredni izvršilac krivičnog dela delio stanje svesti potrebno za taj zločin. Ukoliko je krivično delo koje se okrivljenom stavlja na teret bilo van okvira cilja UZP-a, tužilaštvo mora dokazati da je optuženi bio svestan činjenice da je i taj zločin bio moguća posledica sprovođenja tog poduhvata i da je sa takvom svešću u njemu učestvovao.³³

U krivičnopravnoj teoriji brojne su kritike upućene upravo ovom obliku udruženog zločinačkog poduhvata. Argumentovano se ističe da treći oblik udruženog zločinačkog poduhvata koji ne zahteva ni znanje da je neko u okviru ostvarivanja nekog zajedničkog cilja učinio neko krivično delo, ukoliko se to moglo predvideti, predstavlja povredu načela krivice, ali i načela zakonitosti, jer takva konstrukcija i vrsta odgovornosti nemaju uporište ni u Statutu niti u običajnom pravu.³⁴ Najviše kritika izaziva to što i treći oblik UZP-a u praksi Tribunala predstavlja formu izvršilaštva. Ovde zapravo dolazi do izražaja stav o jednakosti doprinosa svih učesnika u krivičnom delu.³⁵

Nedopustivost shvatanja proširenog oblika udruženog zločinačkog poduhvata kao oblika izvršilaštva najjasnije se vidi kod krivičnog dela genocida, jer se za postojanje tog krivičnog dela zahteva postojanje genocidne namere kod izvršioca. S tim u vezi, Pretresno veće u predmetu *Stakić* isključilo je mogućnost ustanovljavanja odgovornosti za treći oblik UZP-a za zločin genocida, ukazujući da bi na taj način došlo do toga da se *dolus specialis* zločina genocida toliko razvodni da bi u potpunosti nestao.³⁶ Međutim, Žalbena veće je u predmetu *Brđanin* opruženog osudilo za genocid upravo na osnovu trećeg oblika udruženog zločinačkog poduhvata, smatrajući da optuženi može biti krivično odgovoran za genocid kao izvršilac čak i ako nije imao genocidnu nameru koja se za to krivično delo traži. Očigledno je da su razlozi koji podržavaju ovakvu praksu političke prirode, pri čemu se u teoriji podvlači da ne postoje dovoljni politički razlozi koji mogu da opravdaju ozbiljna kršenja osnovnih principa krivičnog prava do kojih u pojedinačnim slučajevima dolazi. Sa druge strane, postoje i mišljenja da su razlozi za stvaranje teorije udruženog zločinačkog poduhvata pravne, a ne političke prirode, da je doktrina udruženog zločinačkog poduhvata nastala usled teškoća da se utvrdi krivična odgovornost svakog od učesnika u kolektivnom krivičnom delu, te je ista zamišljena kao način da se krivična odgovornost proširi na sve članove udruženog zločinačkog poduhvata.³⁷

33 G. Đorđević: *op. cit.*, p. 81.

34 M. Škuljić /2019/: Krivičnopravna koncepcija zavere u međunarodnom krivičnom pravu – in: *Odgovornost i sankcija u krivičnom pravu*, pp. 46–84.

35 Z. Stojanović /2016/: *op. cit.*, p. 73.

36 G. Đorđević: *op. cit.*, p. 80.

37 M. Odriozola Gurrutxaga: *The doctrine of joint criminal enterprise at the ad hoc tribunals and its applicability in the Rome statute of the ICC*, <http://www.penal.org/sites/default/files/files/Miren%20Odriozola.pdf>, 15. avgust 2019.

3. ODGOVORNOST ZA PROGON UČINJEN PUTEM SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA KAO ZLOČIN PROTIV ČOVEČNOSTI PREMA TREĆOJ KATEGORIJI UDRUŽENOG ZLOČINAČKOG PODUHVA: SLUČAJ ĐORĐEVIĆ

3.1. Zločin protiv čovečnosti

Statut Haškog tribunala propisuje zločin protiv čovečnosti u čl. 5 tako što predviđa da je Tribunal ovlašćen da krivično goni osobe odgovorne za određena krivična dela, kada su počinjena u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i usmerena protiv bilo kog civilnog stanovništva. Dela koja pod navedenim uslovima prerastaju u zločin protiv čovečnosti jesu: ubistvo, istrebljenje, porobljavanje, deportacija, zatvaranje, tortura, silovanje, progoni na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi i druga nehumana dela.³⁸

Budući da su krivična dela koja se nalaze u osnovi zločina protiv čovečnosti, obična krivična dela, koja su poznata svakom nacionalnom krivičnom zakonodavstvu, postavlja se pitanje šta je to što obična krivična dela uzdiže u ravan tako značajnih zločina da ona prevazilaze okvire unutrašnjeg pravnog poretka i dobijaju karakter međunarodnih krivičnih dela. Ono što ta obična krivična dela uzdiže do stepena zločina protiv čovečnosti mora biti zajedničko i opšte za sva navedena krivična dela.³⁹

Tumačeći i primenjujući citiranu i prilično šturou odredbu Statuta Haškog tribunala, sudska veća su definisala opšte uslove za postojanje zločina protiv čovečnosti, a to su:

- mora postojati napad;
- dela optuženog moraju biti deo tog napada;
- napad mora biti usmeren protiv civilnog stanovništva bilo koje kategorije;
- napad mora biti rasprostranjen ili sistematski;
- učinilac mora znati da njegova dela ulaze u okvir rasprostranjenih ili sistematskih napada usmerenih protiv civilnog stanovništva.⁴⁰

Svrha definisanja opštih uslova za postojanje zločina protiv čovečnosti jeste ograničavanje mogućnosti da se pojedinačna krivična dela ili ispadi označe kao zločin protiv čovečnosti. Naime, po svojoj prirodi, zločin protiv čovečnosti ne može biti izdvojeno i samostalno krivično delo, već mora biti unapred osmišljen i brojan.⁴¹

38 B. Ivanišević *et al.* /2008/: *Vodič kroz Haški tribunal – propisi i praksa*, Beograd, p. 83.

39 B. Ristivojević /2010/: „Opšti elemenat“ zločina protiv čovečnosti – in: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* (D. Drakić, ed.), n° 2, pp. 229–251.

40 B. Ivanišević *et al.*: *op. cit.*, p. 84.

41 B. Ristivojević /2010/: *op. cit.*, p. 231.

3.1.1. Progon kao oblik zločina protiv čovečnosti

Krivično delo progona čini radnja ili propuštanje kojim se vrši diskriminacija i uskraćuje se ili se krši neko temeljno pravo ugrađeno u međunarodno običajno ili ugovorno pravo, a koji su izvršeni umišljajno, sa namerom diskriminisanja na političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi. Potrebno je da preduzeta radnja ili propuštanje po svojoj prirodi i težini bude slična eksplicitno navedenim oblicima zločina protiv čovečnosti u čl. 5 Statuta. Sudska veća su zauzela stanovište da prilikom ocene težine i prirode konkretne radnje, tu radnju ne treba ocenjivati izolovano već u kontekstu i s obzirom na mogući kumulativni efekat. S tim u vezi, delo koje samo po sebi ne mora predstavljati zločin protiv čovečnosti, u kombinaciji sa drugim delima može predstavljati progon.⁴²

Za postojanje progona se, na subjektivnom planu, traže tri elementa:

- znanje da postoji rasprostranjen ili sistematski napad na civilno stanovništvo i da dela optuženog ulaze u okvir napada;
- namera da se izvrši delo u osnovi progona;
- diskriminatorska namera, odnosno namera da se žrtve progone na političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi.⁴³

Jedno od brojnih dela učinjenih u oružanim sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije, za koja su sudska veća Tribunala ocenila da predstavljaju progon ukoliko su izvršena sa diskriminatorskom namerom predstavlja i seksualno zlostavljanje. Prema opšteprihvaćenom stavu sudskih veća Tribunala, pojam seksualnog zlostavljanja širi je od pojma silovanja, te uključuje sve teške povrede integriteta ličnosti seksualnog karaktera putem prinude, pretnje, sile ili zastrašivanja, na način koji ponižava ili degradira dostojanstvo žrtve.⁴⁴ Za delo seksualnog zlostavljanja neophodno je utvrditi da je izvršeno delo seksualnog karaktera, te da je to delo dovelo do narušavanja telesnog ili moralnog integriteta žrtve. Nije neophodno da je došlo do fizičkog kontakta, jer krivično delo seksualnog zlostavljanja postoji i ako izvršilac prisili žrtvu da na sebi preduzima određene radnje ili da posmatra određene postupke, ukoliko ti postupci izvršiocu služe da žrtvu ponizi ili degradira u seksualnom smislu. Takođe se ističe da je u kontekstu oružanog sukoba seksualno ponižavanje i degradiranje žrtve mnogo značajniji faktor od seksualnog zadovoljenja izvršioca, te je u tom smislu pogrešno naglasak staviti na seksualno zadovoljenje izvršioca.⁴⁵

Tribunal je objasnio da, iako nije kao takvo navedeno u članu 5. Statuta, seksualno zlostavljanje može predstavljati mučenje ili okrutno, nečovečno ili degradirajuće postupanje. U zavisnosti od okolnosti konkretnog slučaja, seksualno zlostavljanje može predstavljati nehumano delo ili povredu ljudskog dostojanstva. S tim u vezi, po mišljenju pretresnog veća, seksualno zlostavljanje u zavisnosti od okolnosti

42 B. Ivanišević *et al.*: *op. cit.*, pp. 100–101.

43 B. Ivanišević *et al.*: *ibid.*, p. 105.

44 Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević*, IT-05–87/1-A od 27. januara 2014. godine, § 850., <https://www.icty.org/xi/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf>, 05. decembar 2019.

45 *Ibid.*, § 852.

može biti delo iste težine kao i zločini navedeni u čl. 5 Statuta, a može predstavljati i progon ukoliko se ustanove i drugi potrebni elementi.⁴⁶

3.2. *Progon putem seksualnog zlostavljanja u slučaju Đorđević*

Pretno veće oslobodilo je Đorđevića za progon putem seksualnog zlostavljanja kao zločin protiv čovečnosti, sa obrazloženjem da, iako je veće zaključilo da su srpske snage silovale svedoka K14 u Prištini i svedoka K20 u Belegu, nije van razumne sumnje utvrđeno da su izvršioc tih dela postupali sa diskriminatorskom namerom neophodnom za postojanje progona kao oblika zločina protiv čovečnosti. Takođe, Pretresno veće je utvrdilo da nema dovoljno dokaza za zaključak da su srpske snage seksualno zlostavljale jednu devojk, kosovsku Albanku, koja je sa ostalim raseljenim licima putovala u konvoju u pravcu Prištine, i još dve kosovske Albanke u Belegu.

Pretresno veće ukazuje da kod optužbi za seksualno zlostavljanje kao oblika progona Tužilaštvo mora da dokaže da su izvršioc delovali sa namerom da izvrše diskriminaciju nad kosovskim Albancima kao etničkom grupom. Međutim, dokazana su samo dva incidenta seksualnog zlostavljanja, dok optužbe za druge incidente nisu potkrepljene adekvatnim i konkretnim dokazima o tome da su izvršioc delovali sa diskriminatorskom namerom. Iako su u dva dokazana slučaja žrtve bili kosovski Albanci a izvršioc pripadnici srpskih snaga, s obzirom na mali broj incidenta kojima se potkrepljuje to delo u osnovi progona, Pretresno veće konstatuje da etnička pripadnost tih dveju žrtava nije dovoljna da bi se ustanovilo da su izvršioc delovali sa diskriminatorskom namerom, te s tim u vezi, krivično delo progona putem seksualnog zlostavljanja nije dokazano.⁴⁷

U pogledu ovih pet konkretnih dela seksualnog zlostavljanja može se reći da su u načelu slični. Ne računajući dva dela silovanja kod kojih smo u postupku imali priliku da vidimo žrtvu, kod ostala tri slučaja nismo identifikovali žrtve, te se isti zasnivaju na iskazima svedoka, nisu identifikovani svi ili pojedini izvršioc, niti je bilo drugih neposrednih dokaza o izvršenim krivičnim delima. U postupku je krucijalna činjenica postala etnička pripadnost žrtava i izvršilaca, pa se uporno insistiralo na tome da su žrtve albanske, a izvršioc srpske nacionalnosti. U postupku nije konkretno dokazivana krivica nijednog od izvršilaca, niti je dokazivana uzročno-posledična veza između radnji koje je preduzeo okrivljeni sa nastupelom posledicom krivičnog dela, odnosno konkretnim delima seksualnog zlostavljanja. Mi ćemo u daljem tekstu analizirati jedan od pomenutih pet slučajeva seksualnog zlostavljanja.

3.2.1. *Jedan slučaj seksualnog zlostavljanja*

Prema rečima svedoka K14, negde u aprilu 1999. godine, dva muškarca su u Lukaru sa traktora skinuli jednu devojk, Albanku sa Kosova, koja je sa ostalim raseljenim licima putovala u konvoju u Prištinu. Jedan od njih nosio je noževe i imao na sebi crnu majicu bez rukava i zelene maskirne pantalone. Na obrijanoj glavi je

46 Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević*, § 1767.

47 *Ibid.*, § 1791–1797.

imao maramu i tri minđuše u jednom uhu. Drugi, koji je policajac, nosio je plavu maskirnu uniformu i plavu traku na rukavu. Čovek sa obrijanom glavom odveo je devojkicu u šumu, a policajac mu je čuvao stražu. Kad se čovek sa obrijanom glavom vratio, policajac je otišao u šumu. U konvoju su čuli kako devojkica vrišti i plače. Posle nekih pola sata devojkica je vraćena u konvoj. Lice joj je bilo crveno od plača. Bila je bosonoga, umotana u čebe i činilo se da je naga. Pre nego što su je odveli u šumu na sebi je imala odeću.⁴⁸

Kako o ovom slučaju nema neposrednih dokaza o tome šta se dogodilo u šumi, pretresno veće je zaključilo da nema dokaza da se u konkretnom slučaju radi o seksualnom zlostavljanju.⁴⁹

Međutim, po našem mišljenju, u ovom slučaju postoji mnogo ozbiljniji dokazni deficit od onog na koji je ukazano u prvostepenoj presudi. Pre svega, tačno je da ni na nivou *actus reus*-a nemamo dovoljno dokaza da izvan razumne sumnje utvrdimo da je u konkretnom slučaju došlo do seksualnog zlostavljanja žrtve. Iskaz svedoka K14 nije potkrepljen nijednim drugim dokazom. Pored toga, pošto svedok nije bio očevidac događaja njegova saznanja o događaju moramo kvalifikovati kao pretpostavke o događaju. Materijalni dokazi o ovom događaju nedostaju, a drugih svedoka u postupku nije bilo. Pošto nije identifikovana, žrtva se nije ni pojavila u ovom krivičnom postupku, stoga nemamo ni iskaz žrtve. Isto je i sa izvršiocima krivičnog dela. Po svemu sudeći, moglo se raditi i o potpuno izmišljenom incidentu.

Veći problem uočavamo na nivou *mens rea*. Pre svega, seksualno zlostavljanje je umišljajno krivično delo. Dodatno, pošto se radi o krivičnom delu koje se nalazi u osnovi progona, kod izvršioca je potrebno da, pored umišljaja u odnosu na seksualno zlostavljanje, postoji i diskriminatorna namera. Da bi ga oglašili krivim za progon putem seksualnog zlostavljanja, moramo da utvrdimo da je izvršilac seksualno zlostavljao žrtvu samo zbog njene nacionalne pripadnosti. Imajući u vidu navedeno, postavlja se pitanje kako je uopšte moguće utvrditi progon putem seksualnog zlostavljanja kada imamo dva NN izvršioca. Kako ćemo utvrditi umišljaj i nameru kod neidentifikovanih lica? Da li je moguće utvrditi elemente krivičnog dela, koji su subjektivni, lični, koji su u domenu psihologije čoveka samo na osnovu njegove pripadnosti jednoj nacionalnoj grupi? Sa kojim stepenom izvesnosti u ovom konkretnom slučaju možemo da utvrdimo da su izvršiocima ovog krivičnog dela postupali sa umišljajem i sa potrebnom diskriminatorskom namerom?

Žalbeno veće smatra da se postojanje činjenica u ovom slučaju, u nedostatku neposrednih dokaza, može utvrditi na osnovu posrednih dokaza. To znači i da nije neophodno da žrtva lično svedoči u nekom predmetu da bi veće zaključilo da je krivično delo izvršeno. Prema shvatanju Žalbenog veća, iz činjenice da su dva muškarca, jedan koji je bio policajac i drugi koji je nosio noževe i maslinaste pantalone, izveli iz konvoja devojkicu, kosovsku Albanku i odveli u šumu, da su je ljudi u konvoju čuli kako vrišti i plače, sugestivan komentar jednog muškarca dok je izvodio devojkicu iz konvoja, činjenica da su se muškarci smenjivali na straži i da su išli u šumu da budu sami sa devojkicom, očigledna emotivna trauma devojkice kad se vratila u konvoj mada

48 *Ibid.*, § 832.

49 *Ibid.*, § 832.

nije na sebi imala vidljive spoljne znakove nasilja kao što su modrice ili krvarenje, koji bi inače mogli da objasne zašto je vrištala i plakala, i iskaz svedoka K14 da je čovek koji je imao noževe i nosio maslinaste pantalone bio „na lošem glasu“, jedino je razumno zaključiti da su ta dva muškarca seksualno zlostavljala devojkju.⁵⁰

Zanemarujući notoran nedostatak neposrednih dokaza o seksualnom zlostavljanju devojke iz konvoja u Prištini, Žalbeno veće poklanja veru iskazu jednog jedinog svedoka incidenta, navodeći da nije potrebno da taj iskaz bude potkrepljen drugim dokazima, čak i kada se odnosi na pravno relevantnu činjenicu i utvrđuje da je Pretresno veće pogrešilo u oceni dokaza u ovom slučaju.⁵¹

Odlučujući o tome da li seksualno zlostavljanje pet devojaka predstavlja krivično delo progona, Žalbeno veće razmatra pitanje da li je seksualno zlostavljanje vršeno sa namerom diskriminacije na političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi. S tim u vezi, Žalbeno veće podseća da je Pretresno veće zaključilo da je postojao udruženi zločinački poduhvat, koji je imao zajednički diskriminatorni cilj da izmeni etničku ravnotežu Kosova, kako bi se obezbedila srpska kontrola nad pokrajinom, da su u kontekstu UZP-a srpske snage u periodu od marta do juna 1999. godine sprovođile kampanju terora i ekstremnog nasilja nad kosovskim Albancima koja je imala svrhu da se veliki broj Albanaca pobije a ostali nateraju da odu sa Kosova, te da je ova kampanja sprovedena u opštinama Dečani i Priština, gde se u istom periodu odigralo pet slučajeva seksualnog zlostavljanja o kojima se raspravlja u ovom predmetu.⁵²

S tim u vezi, Žalbeno veće konstatuje da je devojka, kosovska Albanka, u konvoju bežala sa drugim raseljenim kosovskim Albancima, da su ti ljudi u konvoju zbog svoje etničke pripadnosti postali meta napada i uznemiravanja od strane pripadnika srpskih snaga. Seksualno zlostavljanje te devojke izvršeno je, dalje navodi Žalbeno veće, u kontekstu sistematske kampanje terora i nasilja. Imajući u vidu navedeno, uz suprotno mišljenje sudije Tuzmukhamedova, Žalbeno veće zaključuje da konkretne i kontekstualne okolnosti u kojima je to seksualno zlostavljanje izvršeno ukazuju na to da je ono bilo izvršeno sa diskriminatorskom namerom. To da li je motiv izvršilaca bio i seksualnog karaktera ne menja navedeni zaključak, smatra Žalbeno veće.⁵³

Dakle, u ovom slučaju Žalbeno veće, na osnovu činjenice da je postojao UZP koji je imao zajednički diskriminatorni cilj da izmeni etničku ravnotežu Kosova kako bi se obezbedila srpska kontrola nad pokrajinom, dokazuje da su dva NN izvršioaca u konkretnom slučaju postupala sa umišljajem i diskriminatorskom namerom. Potpuno ispravnim nam se čini stav sudije Tuzmukhamedova da se diskriminatorna namera u vezi sa konkretnim krivičnim delom ne može direktno izvoditi iz opštih okolnosti.⁵⁴ Ovakav zaključak bi predstavljao grubo kršenje načela individualne krivične odgovornosti prema izvršiocima ovog dela, pod uslovom da se njima u konkretnom slučaju zaista i sudilo.

50 Drugostepena presuda u predmetu *Dorđević*, § 857.

51 *Ibid.*, § 858.

52 *Ibid.*, § 888.

53 *Ibid.*, § 896–897.

54 Suprotno mišljenje sudije Tuzmukhamedova u predmetu *Dorđević*, § 60. <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf>, 20. mart 2020.

3.2.2. *Odgovornost Vlastimira Đorđevića za progon putem seksualnog zlostavljanja*

Pretno veće je zaključilo da je postojao zajednički plan političkog, vojnog i policijskog rukovodstva SRJ i Srbije da se izmeni etnička ravnoteža na Kosovu sprovođenjem kampanje terora protiv civilnog stanovništva, kosovskih Albanaca, koji plan je podrazumevao vršenja ubistava, deportacije, prisilna premeštanja i uništavanje kulturnih i verskih objekata.⁵⁵ Takođe, pretno veće je utvrdilo da je Vlastimir Đorđević, kao pomoćnik ministra u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije (MUP) i načelnik Resora javne bezbednosti MUP-a doprineo tom zajedničkom planu i da je delio nameru sa drugim učesnicima u UZP da se taj plan sprovede. Žalbeno veće je zaključilo da je pet slučajeva seksualnog zlostavljanja predstavljalo progon kao zločin protiv čovečnosti,⁵⁶ te je prešlo na razmatranje pitanja da li bi Đorđevića trebalo osuditi prema trećoj kategoriji UZP za progon putem seksualnog zlostavljanja kao zločin protiv čovečnosti.

Kako je ranije izneto, treća kategorija UZP podrazumeva predmete u kojima neko od učesnika izvrši krivično delo koje nije obuhvaćeno zajedničkim planom, ali predstavlja njegovu prirodnu i predvidivu posledicu. U takvim predmetima *mens rea* je dvostruki. Prvo, optuženi mora imati nameru da učestvuje u zajedničkom planu i da mu doprinosi. Drugi uslov je da optuženi bude svestan mogućnosti da će neki član grupe ili lice koje član grupe koristi, izvršiti takvo krivično delo i da voljno preuzima rizik da njegovo priključivanje ili dalje učestvovanje u UZP može doprineti izvršenju tog krivičnog dela.

Pošto je u prvostepenom postupku utvrđeno da je Đorđević delio nameru UZP-a, čiji je zajednički cilj bio da se izmeni etnička ravnoteža na Kosovu, da je bio svestan da je taj cilj trebalo postići stvaranjem atmosfere terora i straha, kako bi se kosovski Albanci naterali da odu, što je uključivalo i progone raznim sredstvima, Žalbeno veće je zaključilo da je Đorđević mogao da predvidi da će zločini seksualnog karaktera biti izvršeni. Pored toga, pošto je znao da su cilj kampanje progona, Đorđević je takođe mogao da predvidi da će seksualno zlostavljanje biti izvršeno sa diskriminatorском namerom.⁵⁷

Žalbeno veće usvaja zaključak Pretrsnog veća da su učesnici u UZP-u koristili srpske snage da izvrše *actus reus* krivičnih dela u okviru zajedničkog cilja. Žalbeno veće podvlači da je pet slučajeva seksualnog zlostavljanja učinjeno od strane pripadnika srpskih snaga. Konkretno, kod slučaja o kome smo u ovom radu govorili, Žalbeno veće je konstatovalo da identitet čoveka u zelenim maskirnim pantalonama nije jasan, ali da on i nije od tolikog značaja imajući u vidu da je drugi izvršilac bio policajac, pripadnik srpskih snaga, na osnovu čega je utvrđena potrebna veza između krivičnih dela i Đorđevića kao učesnika u UZP, pa Žalbeno veće konstatuje da se ta krivična dela mogu pripisati Đorđeviću.⁵⁸

55 Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević*, § 2126.

56 Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević*, § 902.

57 *Ibid.*, § 925–926.

58 *Ibid.*, § 927.

Da rezimiramo predmet naše analize:

Imamo slučaj seksualnog zlostavljanja koje je utvrđeno na osnovu iskaza jednog svedoka, bez i jednog drugog dokaza koji te navode potkrepljuje, bez iskaza žrtve, bez iskaza drugih svedoka i bez materijalnih dokaza. Utvrdili smo da je kod izvršilaca kojima ne znamo ni imena, ali jednog od njih smatramo indentifikovanim jer znamo da je bio pripadnik srpske policije, postojala namera diskriminacije na osnovu činjenice da je postojao UZP koji je imao zajednički diskriminatorski cilj da izmeni etničku ravnotežu Kosova kako bi se obezbedila srpska kontrola nad pokrajinom, pri čemu konkretni izvršioци nisu bili učesnici u UZP-u. Na osnovu činjenice da je jedan od izvršilaca bio pripadnik srpske policije utvrdili smo vezu između krivičnog dela tog lica i Đorđevića kao učesnika u UZP-u. Pošto je delio nameru UZP-a, čiji je zajednički cilj bio da se kampanjom terora i nasilja usmerenom protiv albanskog stanovništva izmeni etnička ravnoteža na Kosovu, zaključili smo da je Đorđević mogao da predvidi da će zločini seksualnog karaktera biti učinjeni, i da je taj rizik voljno preuzeo daljim učešćem u UZP-u. Pošto su cilj kampanje bili progoni, zaključili smo da je mogao da predvidi i da će seksualno zlostavljanje biti izvršeno sa diskriminatorskom namerom.

Kada podvučemo crtu možemo da konstatujemo da smo diskriminatorsku nameru neposrednih izvršilaca, koji nisu učesnici u UZP-u, čiji nam je identitet nepoznat, osim što je jedan od njih pripadnik srpskih snaga, utvrdili jer je zajednički cilj UZP-a bio diskriminatorski.

Mogli bismo tvrditi da je ovde došlo do grubog kršenja pre svega načela individualne subjektivne odgovornosti, jer sudsko veće nije pristupilo utvđivanju individualne krivice navodnih izvršilaca, već je njihovu krivicu, njihov umišljaj i diskriminatorsku nameru utvrdilo na osnovu namere grupe lica, učesnika u UZP, kojoj oni nisu čak ni pripadali. Sudsko veće međutim nije ni utvđivalo njihovu krivičnu odgovornost, jer oni nisu ni bili okrivljeni u ovom krivičnom postupku, šta više do kraja postupka njihova imena, odnosno identitet ostao je nepoznat svim učesnicima u postupku.

Ipak, tako utvrđena odgovornost ovih lica poslužila je da se utvrdi odgovornost okrivljenog u ovom krivičnom postupku za navedena krivična dela.

Na primeru ovog jednog slučaja možemo videti do kojih sve odstupanja od bazičnih načela krivičnog materijalnog prava dolazi primenom teorije o udruženom zločinačkom poduhvatu, posebno njegovom trećem obliku. I sama teorija je prilično neodbranljiva, jer, ako pođemo od toga da subjektivna, individualna odgovornost podrazumeva da svako odgovara samo za svoje lične postupke prema kojima ima odgovarajući psihički odnos i koja mu se upravo zbog tog psihičkog odnosa mogu pripisati u krivicu, ostaje bez odgovora pitanje kako se nekome može pripisati u krivicu delo prema kome on nema nikakav psihički odnos. Čak i ukoliko postoji umišljaj u odnosu na zajednički plan, nije dokazan umišljaj u odnosu na konkretno krivično delo koje nije bilo deo zajedničkog plana.

Umesto dokazivanja umišljaja okrivljenog u odnosu na konkretno delo seksualnog zlostavljanja, koje nije bilo deo zajedničkog plana, shodno teoriji o UZP-u, dokazivan je uslov da je to delo bilo „predvidiva i prirodna posledica udruženog

zločinačkog poduhvata.“ Slučaj koji smo izložili u ovom radu nedvosmisleno pokazuje koliko je taj uslov dubiozan. Konkretno, u našem slučaju nema objašnjenja kako je okrivljeni, koji nije bio prisutan prilikom izvršenja krivičnog dela, koji izvršenje dela nije naredio niti podsticao, mogao da predvidi da će neka lica, njemu nepoznata, izvršiti krivično delo seksualnog zlostavljanja? Pitanje je i za koga je seksualno zlostavljanje trebalo da bude prirodna posledica plana da se izmeni etnička ravnoteža na Kosovu – za okrivljenog ili za članove Žalbenog veća? Ukoliko usvojimo stav da od ocene sudskog veća, a ne od shvatanja okrivljenog, zavisi da li se nešto može smatrati prirodnom posledicom zajedničkog plana, dodatno podrivamo načelo individualne i subjektivne odgovornosti.

Na ove probleme je ukazao i sudija Tuzmukhamedov u svom mišljenju:

„U prvostepenoj presudi se ne navode nikakvi dokazi da je Đorđević tokom perioda na koji se odnosi Optužnica, ili pre tog perioda, ikad dobio ikakve informacije o seksualnom zlostavljanju koje bi makar mogle da ga upozore na sklonost pojedinih pripadnika srpskih snaga ka činjenju zločina seksualne prirode.

Ukratko, čini se da većina članova Žalbenog veća ocenjuje da li se tokom sukoba na Kosovu seksualno zlostavljanje kao tip krivičnog dela moglo načelno predvideti, pa na osnovu toga proglašava Đorđevića odgovornim za pet konkretnih slučajeva seksualnog zlostavljanja. Ja smatram da je taj ishod problematičan sa stanovišta načela individualne krivice. Osim toga, osporavam da je Đorđević mogao uspešno da se brani od tako uopštenih tvrdnji i pitam se gde većina članova Žalbenog veća povlači liniju između onih zločina koje je Đorđević mogao da predvidi i onih koje nije.“

ZAKLJUČAK

Uz sve napore Tribunala da UZP uobličiti u jednu konzistentnu teoriju, čija je primena potpuno opravdana s obzirom na težinu krivičnih dela koja su u njegovoj nadležnosti, mišljenja smo da je analiziran slučaj Vlastimira Đorđevića eklatantan primer na osnovu koga se može zaključiti da je UZP, a posebno njegov treći, tzv. prošireni oblik, institut izgrađen na brutalnom kršenju načela individualne subjektivne odgovornosti, ali i zanemarivanju nekih drugih ništa manje značajnih načela i tekovina krivičnog prava.

Uvažavajući sve razlike koje postoje između nacionalnog i međunarodnog krivičnog prava, nesporno je da temelji na kojima je izgrađeno unutrašnje krivično pravo moraju biti i temelji na kojima nastaje i gradi se i međunarodno krivično pravo. Ovo iz razloga što je najvažnija funkcija kako nacionalnog tako i međunarodnog krivičnog prava zaštitna funkcija, koja podrazumeva da država/međunarodna zajednica propisivanjem krivičnih dela i krivičnih sankcija za ta dela pruža zaštitu najvrednijih dobara pojedinca i opštih dobara. Međutim, zaštitna funkcija krivičnog prava ima i drugu stranu, koja podrazumeva i zaštitu pojedinca od samovolje države/međunarodne zajednice, od arbitrarnosti u primeni krivičnog prava, povrede prava na jednakost pred sudom i zakonom, selektivne pravde itd. Da bi krivično

pravo moglo da obavlja svoju zaštitnu funkciju, neophodna pretpostavka je poštovanje osnovnih načela na kojima ono počiva od strane onih koji ga primenjuju, kao što su načelo zakonitosti, načelo legitimnosti, i na kraju načelo krivice, odnosno individualne subjektivne odgovornosti.

Značajan deo rada smo posvetili ukazivanju na koje je sve načine u izloženom slučaju došlo do povrede načela krivice na štetu Vlastimira Đorđevića. Međutim, treba napomenuti da načelo krivice, osim osnovnog zahteva da svako može odgovarati samo za svoja dela prema kojima ima određeni psihički odnos zbog kojeg mu se može uputiti socijalno-etički prekora, ima i šire značenje, koje podrazumeva da nije dovoljno samo utvrditi da je okrivljeni kriv, već je potrebno utvrditi i koliko je kriv.

U konkretnom slučaju koji je u ovom radu izložen, Žalbena veće se nije bavilo utvrđivanjem svih onih činjenica koje su inače ključne u svakom krivičnom postupku. Nije se bavilo utvrđivanjem uzročno-posledične veze između konkretnih radnji koje je preduzimaio okrivljeni i krivičnog dela seksualnog zlostavljanja u osnovi progona kao zločina protiv čovečnosti. Nije se bavilo ni krivicom okrivljenog, odnosno nije utvrđivalo kakav je psihički odnos okrivljenog prema konkretnom delu, i da li je taj odnos takav da opravdava upućivanje socijalno-etičkog prekora i primenu kazne. Naprotiv, samo postojanje zajedničkog cilja udruženog zločinačkog poduhvata, u kojem je po nalaženju Veća okrivljeni učestvovao, bilo je dovoljno za donošenje osuđujuće presude po navedenoj tački optužnice.

Mišljenja smo da čak i da nije bilo svih nedostataka na koje smo ukazali u prethodnom tekstu, a tiču se nepoznatog identiteta neposrednih izvršilaca krivičnog dela i samim tim nemogućnosti da se utvrdi njihova krivica i diskriminatorna namera, ovakva odluka Tribunala ništa manje ne bi bila problematična sa aspekta načela krivice u odnosu na Vlastimira Đorđevića.

Jer bez utvrđivanja konkretne uloge Vlastimira Đorđevića u izvršenju krivičnog dela seksualnog zlostavljanja koje je u osnovi progona kao oblika zločina protiv čovečnosti, bez utvrđivanja uzročno-posledične veze između konkretnih radnji okrivljenog i izvršenog krivičnog dela, bez utvrđivanja krivice Vlastimira Đorđevića u odnosu na to konkretno delo, sve i da je van svake sumnje utvrđeno da to krivično delo jeste izvršeno, da je utvrđen identitet lica koja su krivično delo izvršila, da je utvrđeno da su izvršioci postupali sa umišljajem i sa traženom diskriminatorskom namerom, osuda Vlastimira Đorđevića za to krivično delo ostala bi negacija svih dostignuća i garantija koje pruža savremeno krivično pravo i međunarodne konvencije, na prvom mestu načela individualne subjektivne odgovornosti, i primer odgovornosti za dela drugog, odnosno dokaz da u savremenom krivičnom pravu ipak i dalje nije sasvim napuštena objektivna i kolektivna odgovornost.

LITERATURA

- Ackerman J. E., O'Sullivan, E. /2013/: *Praksa i procedura Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju sa odabranim materijalima Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu* (Sadiković, A., prevod), Sarajevo.
- Bigi G. /2010/: *Joint criminal enterprise in the jurisprudence of the International criminal tribunal for the former Yugoslavia and the prosecution of senior political and military*

- leaders: The Krajisnik case – in: *Max Planck yearbook of United nations law* (von Bogdandy, A., Wolfrum, R., eds.), vol. 14, Leiden.
- Cassese A. et al. /2011/: *International criminal law: Cases and commentary*, New York.
- Cryer R. et al. /2007/: *An introduction to international criminal law and procedure*, Cambridge.
- Delić N. /2009/: *Nova rešenja opštih instituta u KZS*, Beograd.
- Đorđević G. /2017/: *Zajednički zločinački poduhvat – u teoriji i praksi*, Niš.
- Ivanišević B. et al. /2002/: *Vodič kroz Haški tribunal – propisi i praksa*, Beograd.
- Jovašević D. /2016/: *Odgovornost za međunarodne zločine, Vojno delo*, n° 2.
- Ristivojević B. /2010/: „Opšti elemenat“ zločina protiv čovečnosti – in: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* (Drakić, D., ed.), n° 2, Novi Sad.
- Stojanović Z. /2013/: *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd.
- Stojanović Z. /2016/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd.
- Škulić M. /2019/: *Krivičnopravna koncepcija zavere u međunarodnom krivičnom pravu – in: Odgovornost i sankcija u krivičnom pravu*, Tara.
- Škulić M. /2020/: *Jedan pogled na pojam i strukturu međunarodnog krivičnog prava – in: Međunarodno javno i krivično pravo u XXI veku*, Tara.
- Škulić M. /2020a/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd.
- Škulić M. /2014/: *Odnos organizovanog kriminaliteta u krivičnopravnom smislu i saučesništva, NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, n° 3.

IZVORI SA INTERNETA

- Drugostepena presuda u predmetu *Đorđević*, IT-05–87/1-A od 27. januara 2014. godine, <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf>.
- Drugostepena presuda u predmetu *Krajisnik*, IT-00–39-A od 17. marta 2009. godine, <https://www.icty.org/x/cases/krajisnik/acjug/en/090317.pdf>.
- Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka i dr*, IT-98–30/1-A od 28. februara 2005. godine, <https://www.icty.org/x/cases/kvočka/acjug/en/kvo-aj050228e.pdf>.
- Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, IT-94–1-A od 15. jula 1999. godine, <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>.
- Odrizola Gurrutzaga M.: *The doctrine of joint criminal enterprise at the ad hoc tribunals and its aplicability in the Rome Statute of the ICC*, <http://www.penal.org/sites/default/files/files/Miren%20Odrizola.pdf>.
- Prvostepena presuda u predmetu *Đorđević*, IT-05–87/1-T od 23. februara 2011. godine, https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/tjug/en/110223_djordjevic_judgt_en.pdf.
- Prvostepena presuda u predmetu *Milutinović i dr*, Tom I, IT-05–87-T od 26. februara 2009. godine, https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/bcs/jud090226p1_bcs.pdf.
- Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, <https://www.icty.org/bcs/documents/statut-medunarodnog-suda>.
- Suprotno mišljenje sudije Tuzmukhamedova u predmetu *Đorđević*, <https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/acjug/en/140127.pdf>.

Irena Čučilović^{59*}

JOINT CRIMINAL ENTERPRISE IN THE PRACTICE OF INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA

SUMMARY

Joint criminal enterprise (JCE) is the institute first applied by the International criminal tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) in the *Tadic* case, and thereafter further shaped through the practice of the ICTY despite the fact that JCE as a form of individual responsibility is not mentioned anywhere in the Statute of ICTY, neither implicitly nor explicitly. Although today there is no doubt that the Joint criminal enterprise is an institute of international criminal law, which was very often applied in the practice by both ICTY and other international *ad hoc* tribunals, the serious remarks to this institute do not abate. It's pointed out that this is an institute that "was created" to ensure the conviction of the defendants, which procedurally affects the prosecution, which is relieved of the burden of proving criminal responsibilities and the specific roles of each of the participants in the JCE. Besides that, at the time when this doctrine was formulated, it was not entirely clear whether it was a form of commission or a form of complicity. Only a couple of years later, in the *Milutinovic et al.* case, the ICTY stands out that the liability based on the JCE doctrine, in fact, is a responsibility for the commission, which further compromised this doctrine. Questionless, the application of the Joint criminal enterprise doctrine in practice leads to serious violation of the fundamental principles of contemporary criminal law. With general review of the Joint criminal enterprise doctrine, in this piece of work, the author considers one case of conviction under the third (often referred to as "extended") form of JCE, in order to point out the key problems which this doctrine produces in practice.

Key words: joint criminal enterprise, the principle of legality, the principle of individual responsibility, crime against humanity.

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

Теодор Тарановски

§ 15. КАЗНА ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ.*

Казна лишења слободе је у средњем веку играла ситну улогу. И ако је и у немачким и у словенским земљама било тамница у кулама (Thurm, turris, пирг), тачније у дубоким подрумима испод кула (зашто су се у Русији називале „погреб“ – подрум), ипак је онда *тамница* више вредила као истражни затвор, или притвор за презадужене дужнике (између осталог и због глоба), него ли као казна у правом смислу те речи. Тек у XV и чак у XVI веку лишење слободе улази мање више редовно у казни систем, али још дуго време заузима споредно место. Нису средњевековне тамнице биле само државне, него и патримониалне, и то на имањима повлашћених велепоседника, нарочито цркава и манастира.

У старим српским повељама наилазимо свега једанпут на казну лишења слободе, и то у Светостефанској хрисовуљи 1313–1318 г., где се одређује овако: „Владалца (управника црквеног имања) бивше 6 оваца, и боица да се врже в тамницу и да се не пусти прежде 3 месеца; кто ли га ће прежде пустити, да јест проклет“ (чл. 80). Интересантно је забележити, да је ту време затвора у тамници тачно одређено, што није за оно доба опште правило, него више изузетак. Наведена одредба спада у оне патримониалне казнене прописе, који су сачињавали сталешко кривично право за нижи сталеж, и то себарски, о чему смо већ имали прилике да говоримо горе (в. стр. 23–24). И тамница, која ту долази, није државна, него црквена, манастирска.

Било је у средњевековној Србији и државних тамница, као што о томе сведочи хрисовуља св. Ђорђу Скопском 1300 г., баш што је приметио Намисловски. Наиме, кад се у наведеној хрисовуљи набрајају оне работе, којих се црквени људи ослобођавају, наводи се и овака додељена им слобода: „ни тамнице бљусти“. Дакле су жупски људи (жупљани) били редовно дужни, да чувају или стражаре тамнице, наравно државне, јер је само терете према држави краљ је могао да црквеним људима опрости. Несумњиво је дакле, да је било државних тамница. Налазиле се оне обично у градовима, што се опет види из Аранђеловске хрисовуље 1348–1353 г. У тој је хрисовуљи цар Душан између осталог поклонио манастиру два града те им је обезбедио имунитет. Поводом одређивања тога имунитета вели се овако: „кефалија града тога Призрена, или кнез, или ин кто љубо от владуштих да не има области градом тем, ни свезња (т. ј. сужња) у њ уводити“ (чл. III). Одавде следи, да су се сужњи обично смештали у граду, који је у оно доба био пре свега утврђено место, највероватније у његовој кули.

Душанов законик изрично прописује тамницу, као казну, у три случаја и то: за оне, који ступају у брак без венчања (чл. 3 по Текелијином – Софијском преписима), за калуђера који сврже расу (чл. 19) и за пијаницу, који кога изазива, вређа или злоставља (чл. 166). Време затвора није прецизирано, него се у прва два случаја одређује

* ИСТОРИЈА СРПСКОГ ПРАВА У НЕМАЊИЋКОЈ ДРЖАВИ. II ДЕО. ИСТОРИЈА КРИВИЧНОГ ПРАВА, Београд, 1931, стр. 63–67.

овако: „дондеже глобу даст“ (чл. 3) и „докле се обрати опет у послушаније“ (чл. 19); у трећем пак случају остаје уопште неодређено, јер се тамо каже овако: „да се врже у тамницу, и по том да се изведе из тамнице“ (чл. 166). За нас је то апсолутно нејасно, али у живом обичајном праву оног доба и у живој пракси дотичних институција лако је било наћи упутство, што и како треба да се ради. Два од горе наведених случајева спадају у надлежност црквеног суда, те и тамница је у њима предвиђена црквена, при томе више као привремени притвор, него као прави казнени затвор. Само према пијаници може бити речи о државној тамници, али њена правна природа није разговетна; свакако долази као споредна казна, јер и пре тамнице добија пијаница 100 батина (стапи) и после тамнице се опет бије („да се бије“).

Осим случајева, где је изрично прописана тамница, Законик још на неколико места предвиђа лишење слободе и то кад одређује, *да се кривац свеже*. „Људије црковни, који држе црковна села и земљи црковне, а прогнали сут меропхе црковне или влахе, онизи који су разгнали људи, да се свежу... и да их држи црква, догде скупе људи које су разгнали“ (чл. 32). Господар села, који би занемарио своју дужност односно проналажења и хватања професионалних крадљиваца и разбојника, „да се доведе *свезан к царству ми*“ (чл. 145). Старешина оних, који би отсели у селу резервисаном за царску приселицу, „да се *дâ свезан* оному-зи селу“ (чл. 187). „Ако ли соћа властелин не да на те (тачно у закону одређене) рокове, властелин та *да се свеже* на царевом двору и да се држи докле плати двојном“ (чл. 198). У свима наведеним случајевима има без сумње лишења слободе, које при томе стоји у вези и са тамницом, на коју се очевидно мисли, кад се не само прописује, да се кривац свеже, него и да се држи (чл. 32, 198). Али у свима наведеним случајевима није то прави казнени затвор, него притвор у својству принудног средства за добављање окривљеника (чл. 145, 187) или за обезбеђење оне накнаде или оне глобе, коју је окривљеник дужан да *дâ* (чл. 32, 198).

Као што се види, и у Законику Душана лишење слободе заузима потпуно незнатно место у казненом систему. Не гледајући на то, има у Законику више чланова нарочито посвећених сужњима и тамници. Постоји чак извесна диспропорција између стварног значаја тамнице у казненом систему и оне тежње, коју законодавац поклања тамници као институцији довољно проширеној. Треба да то питање детаљно прегледамо и по могућности расветлимо.

Чланови Законика, који упозорују на тамницу као на проширену институцију, су ови: „који човек утече из тамнице, са чим приде на двор царства ми, или јест човек царства ми, или црковни, или властелски, – са тем-зи да јест сводобан. Аште јест утекал, у тога-зи човека што буде оставил, та-зи да има кому буде утекал“ (чл. 112. „о утеченим тамничном“, а у Бистричком и Атонским преписима: „О сужних“). „Који се сужањ држи у двору царства ми, тере утече на двор патријарш, да јест сводобан. И такожде – на двор царев, да јест сводоб“ (чл. 113 „о сужни“). „Властели и ђефалије царства ми који држе градове и тргове, никто од њих да не прими чијега човека у тамницу без књиге царства ми. Аште ли кто кога прими през заповед царства ми, да плати царству ми 500 перпер“ (чл. 184). „Тем-жде образом кто држе тамнице царства ми, да никога не приме ничијега човека без књиге повеленија царства ми“ (чл. 185 „о тамнице“).

Остављајући на страну нормативну садржину¹ наведених чланова, чим се имаћемо још прилике да бавимо доле, на овом месту зауставићемо се само на оним подацима, који се у наведеним члановима пружају односно тамнице, као институције.

1 Т. ј. садржину баш њихове диспозиције, њихових непосредних прописа.

Прво, што се из споменутих података може извести, то је констатација више врста тамница. Да је било признатих у Законнику патримониалних тамница, о томе сведочи чл. 112. Заиста, тај члан у своме првом делу предвиђа случај, да је неки човек зависан од господара земље побегао из тамнице, а у своме другом делу каже за истог побегача, да је он побегао од неког „човека“, дакле испод власти једног лица, под којим се не може разумевати нико други, него господар земље. Дакле, нечији човек је у исто време побегао из тамнице и од свога господара. То може значити само, да је он побегао из тамнице свога господара. Дакле господари земље су имали своје тамнице, било је дакле патримониалних тамница, и то црквених (евентуално манастирских) и властеоских; међу црквенима нарочито се истиче тамница на патријаршем двору (чл. 113). Већ чл. 112–113 издвајају државне тамнице и између њих тамницу на царском двору. На даљу пак поделу државних тамница на подређене врсте упозорају чл. 184 и 185. То је већ заопазео Новаковић и интерпретирао је дотичне податке овако: „из члана 184. и 185. види се да је тамница било и по градовима и по варошима, да су се налазиле под руком ђефалија (царевих чиновника) и властеле, која су, на сваки начин, имала положај различит од ђефалија, и ако данас немамо откуд да докучимо у чему су се те разлике налазиле. Најпосле члан 185 јасно нам каже, да је стајала и трећа врста тамница, чисто царевих и под непосредном царском руком, које су се од обојих првих разликовале“ (Зак., стр. 259). У чему су се баш разликовале, о том Новаковић ћути. Сматрамо, да се та празнина у интерпретацији мора и може да попуни. По нашем мишљењу чл. 185 предвиђа тамнице на царским имањима. Као што је било црквених људи, „који држе црквена села и земље црквене“ (чл. 32), исто је тако било и царевих људи, сигурно властеле, који су држали царева села и царева земље у ужем смислу речи, а који бисмо смисао боље изразили, ако бисмо се послужили истовременим и аналогичним руским термином те би смо рекли „дворска села и дворске земље“. Цареви људи, који су држали дворска села и дворске земље, држали су у њима и тамнице, као што су то иначе чинили сви повлашћени господари земље, – и цркве и манастири, и властела. Те би тамнице сачињавале једну врсту патримониалних тамница на дворским имањима (уп. чл. 185 и 112) и тим би се разликовале од правих државних тамница у градовима и трговима (чл. 184).

Наведена класификација тамница толико разграђена још више повећава ону диспропорцију, о којој смо рекли горе, и то диспропорцију између стварног значаја тамнице у казненом систему и оне пажње, коју законодавац поклања тамници као једној институцији толико проширеној. Сад треба да ту диспропорцију уклонимо, а то се може извести, ако будемо показали, ким су се тамнице пуниле. Одговор на то питање може се пронаћи у истим члановима Законика, из којих се изводе подаци о проширености тамница.

Од четири горе наведена члана само један, и то 113-ти говори о сужњу уопште, дакле о апстрактном сужњу. Остала пак три члана предвиђају једну ужу категорију сужања, једног конкретног сужња, и то „чијег човека“, или тачније „нечијег човека“, т.ј. насељеника на земљи повлашћеног велепоседника, дакле меропха па тим више отрока. Законодавац уопште, а стари законодавац нарочито говори о томе, *quod prelumque fit*, што већином бива. Према томе базирајући се на пажњи, коју законодавац поклања „нечијем човеку“ у тамници, има довољно разлога за закључак, да су се тамнице редовно пуниле окривљеницима из редова насељеника повлашћених имања, – дворских, црквених и властеоских.² За која су баш кривична дела били они подлож-

2 Интересантно је да се у Текелијином и Софијском препису сама реч „сужањ“ у чл. 112-том тумачи као „роб“ („сужањсии реч роб“). Без сумње ту има много нетачности и мешавине правних појмова (између осталог приватног поданства са ропством), али се ту свакако

ни тамници, не можемо да кажемо, јер закон о том ћути, а о живом обичајном праву и патримониалној пракси оног доба нису нам се сачували никакви извори. Можемо само погађати, да је ту већином била у питању повреда дужности приватног поданства и понајпре напуштање земље и бежање од господара. По себи се разуме, да није тамница била за приватне поданике увек казнени затвор, него истражни притвор и принудно средство за наплаћивање од њих глоба и свакојаких дажбина.

осећа реминисценција старе судске праксе, која је знала баш „чијег човека“ као најобичнијег становника тамнице, куда су људи других сталежа стизали само у ретким, изузетним случајевима.

CLAUS ROXIN

Täterschaft und Tatterschaft

10. Auflage, Walter de Gruyter GmbH,
Berlin/Boston, 2019, 984 str.

Ogromna zainteresovanost stručne javnosti usloвила je jubilarno 10. izdanje jedne od najpoznatijih monografija iz oblasti krivičnih nauka pod naslovom: *Izvršilaštvo i vlast nad delom (Täterschaft und Tatterschaft)*, koje se pred čitaocima pojavilo 2019. godine nakon bezmalo punih šest decenija od svog prvog izdanja. Radi se o delu nesagledivog značaja za nauku krivičnog prava i to ne samo za onu u granicama nemačkog govornog područja, već i za uporednu doktrinu, čemu svedoči veliki broj radova na mnogim svetskim jezicima u kojima se autori pozivaju na stavove zauzete u ovom kapitalnom delu, kao i činjenica da je ono u više navrata prevedeno na španski (Joaquín Cuello Contreras i José Luis Serrano González de Murillo), a ove godine čak i na japanski (Nobuyuki Yoshida) jezik. Njegov autor je Klaus Roxin (Claus Roxin) jedan od najpoznatijih i najuticajnijih savremenih krivičara, profesor minhenskog Univerziteta, nosilac mnogobrojnih (čak 27) počasnih doktorata (2008. godine mu je dodeljen počasni doktorat i od strane beogradskog Univerziteta), koji iako je već više od dve decenije u penziji i dalje slovi za neprikosnoveni autoritet nemačke dogmatike.

Sâmo delo je u stvari habilitaciona teza prof. Roksin (branjena 1962. godine), prvi put objavljeno 1963. godine i u svakom potonjem izdanju njegov osnovni tekst (XI poglavlja) je ostao netaknut, s tim što je monografija obogaćivana dodatnim sadržajem (XII poglavlje), pre svega prezentovanjem novijih dostignuća u nauci krivičnog prava, ali i ukazivanjem na najznačajnije odluke iz sudske prakse, uz neizbežnu polemiku autora sa retkim protivnicima njegovog učenja.

Prihvatanje restriktivnog pojma izvršilaštva, koji omogućava strukturalno razlikovanje između izvršioca s jedne strane, kao lica koje neposredno, preko drugoga ili zajedno sa drugim vrši krivično delo, i saučesnika s druge strane, kao jedne sporedne figure koja samo doprinosi izvršenju tuđeg krivičnog dela, za posledicu je imalo izgradnju čitave lepeze kriterijuma na osnovu kojih bi se vršilo razgraničenje između ovih formi učestvovanja u krivičnom delu. Nemačku dogmatiku je oduvek okupiralo ovo složeno područje dodira izvršilaštva (*Täterschaft*) i saučesništva (*Teilnahme*). Uvodni deo monografije (II poglavlje koje sledi nakon uvodnih metodoloških napomena) upravo je posvećen analizi različitih shvatanja koja su u nemačkoj doktrini razvijena s

ciljem uspešnog razlikovanja izvršilackog i njemu akcesornog i stoga drugorazrednog saučesničkog učestvovanja u krivičnom delu. Autor najpre daje sliku najstarijeg učenja u ovoj oblasti, opisujući osnovne karakteristike tzv. formalno-objektivne teorije (*Formal-objektive Theorie*), shodno kojoj se izvršiocem krivičnog dela može smatrati samo onaj učesnik koji makar delimično učestvuje u preduzimanju radnje izvršenja; svi ostalo učesnici koji neposredno ne ostvaruju obeležja krivičnog dela smatraju se samo saučesnicima. Ovo učenje je zasnovano još u XIX veku. Prvi autor koji ga je tako nazvao bio je Birkmajer (Birkmeyer) i ono je zahvaljujući velikom ugledu kasnijih pristalica (Beling, Mayer, Liszt) sve do početka tridesetih godina XX veka predstavljalo osnovni model razgraničenja izvršilaštva od saučesništva. Međutim, nakon toga, razvojem novih shvatanja ono je postepeno gubilo na značaju. Nesumnjivo ispravni, ali istovremeno i preuski dometi formalno-objektivne teorije prevladani su shvatanjima materijalno-objektivnih teorija (*Materiell-objektive Theorien*), koje su osnovno merilo razgraničenja i dalje vezivale za objektivne elemente, s tim što su nastojale da oslonac potraže u materijalnim, a ne formalnim pretpostavkama. U okrilju materijalno-objektivnih teorija razvijen je čitav niz međusobno različitih gledišta. Tako je prema teoriji nužnosti (*Notwendigkeitstheorie*) izvršilac ne samo ono lice koje preduzima radnju izvršenja, već i onaj učesnik koji pruža doprinos takvog kvaliteta da se bez njega krivično delo ne bi moglo izvršiti. Iako je ovo shvatanje pokušalo da istakne kvalitet doprinosna kao odlučujući momenat izvršilaštva, ono samo po sebi nije adekvatno merilo zbog ograničenosti i nepraktičnosti rezultata. Prema teoriji istovremenosti (*Gleichzeitigkeitstheorie*), ili učenju o delovanju

pre i u vreme izvršenja krivičnog dela (*Mitwirkung vor und während der Tat*) presudnim kriterijumom razgraničenja izvršilaštva i saučesništva smatra se trenutak preduzimanja kriminalne radnje – učesnik koji deluje u vreme izvršenja krivičnog dela smatra se saizvršiocem, dok se onaj učesnik koji deluje pre nego što je preduzeta radnja izvršenja smatra saučesnikom. Premda je na taj način istaknut jedan relativno jednostavan pokazatelj izvršilaštva, ni ovo shvatanje prema Roksinovom mišljenju ne zaslužuje šire prihvatanje, zbog toga što je previše šematizovano i u nekim situacijama se pojavljuje u neprihvatljivom ruhu. Tako bi se i sasvim mali, tj. beznačajan prilog koji je pružen u vreme preduzimanja radnje izvršenja, samo zbog te okolnosti morao smatrati saizvršilačkim, uprkos svom neznatnom kvalitetu. U okrilju materijalno-objektivnih teorija jedno od učenja (*Physisch und psychisch vermittelte Kausalität*) koje se javljalo u brojnim varijantama razliku između izvršioca i saučesnika pravi prema tome da li je kauzalni tok pokrenut od nekog lica neposredno proizveo posledicu, tj. da li je fizički posredovan, ili je samo otvorio put da neko drugi svojom samostalnom radnjom ostvari zabranjeni rezultat, odnosno da li je kauzalni tok psihički posredovan. U prvom slučaju postojalo bi izvršilaštvo, a u drugom, zbog odsustva neposredne uzročne veze, samo saučesništvo. Roksin odbacuje i rezultate ovog učenja, zbog njegovog preuskog domašaja, jer ne može adekvatno da objasni posredno izvršilaštvo, uz to što ima poteškoće da potpuno i jasno napravi demarkacionu liniju između saizvršilaštva i pomaganja. Osim ovih, u nauci je poznato i učenje o nadređenosti izvršioca (*Überordnungstheorie*) shodno kome se odnos među učesnicima kriminalnog poduhvata uzima za presudno merilo. Tako

bi u slučaju da su učesnici ravnopravni uvek postojalo (sa) izvršilaštvo, dok bi u slučaju neravnopravnih subjekata uvek postojalo samo pomaganje. Međutim, ni ovo shvatanje nije uspelo da stvori neke rukovodne kriterijume na osnovu kojih bi se pouzdano moglo utvrditi kakve je prirode odnos između više učesnika, tako da ni ono u svom čistom obliku ne bi moglo da posluži za rešavanje ovog složenog problema. Neuspesi da se na objektivnom planu izgradi kriterijum razgraničenja izvršilaštva i saučesništva uticali su na pojavu subjektivnih teorija (*Subjektive Theorien*) koje su pravac i sadržaj volje (interesa) uzimale za presudno merilo. Tako se prema teoriji umišljaja (*Dolustheorie*) izvršiocem smatra ono lice koje bez obzira na objektivni doprinos delu postupa sa izvršilačkom voljom (*cum animo auctoris*), dok se onaj učesnik koji delo hoće kao tuđe (*animo socii*) smatra samo pomagačem. U svojoj ekstremnoj varijanti teorija *dolus*-a je bila prihvaćena i u delu nemačke sudske prakse i pre, a i nakon Drugog svetskog rata. Neprihvatljivost njenih rezultata izvire iz činjenice da se isključiv osnov razgraničenja izvršilaštva i saučesništva pronalazi u pravcu volje, dok se objektivni doprinos delu potpuno zanemaruje, pa su tako poznati slučajevi kada su sudovi uz oslonac na ovo učenje smatrali pomagačem i ono lice koje neposredno preduzima radnju izvršenja, ali delo ne vrši sa izvršilačkom voljom. Iako su kasniji napor pokušali donekle da ublaže ekstremne stavove ovog učenja u tome se nije dalje odmaklo. Podvarijantu ovog učenja predstavlja i teorija interesa (*Interessentheorie*), prema kojoj se izvršilačka volja može prepoznati i po tome u čijem interesu se delo vrši, tj. da li učinilac ima ili ne očekivanje i interes od izvršenog dela. Međutim, i ovo shvatanje pati od istih nedostataka kao i teorija *dolus*-a, jer se previše orijentiše na

unutrašnje, subjektivne kategorije koje je inače veoma teško utvrditi. Stoga su se u teoriji pojavila i mešovita (*Gemischte Theorien*), objektivno-subjektivna shvatanja koja su pokušala da spoje najviša dostignuća već razvijenih shvatanja. Iako su takve varijante često prihvatljivije od isključivog i jednostranog pristupa i one nose slabosti svih učenja koja su u njih uključena. Konačno, posebna pažnja poklonjena je učenju o vlasti nad delom – *Tatherrschaft* (III i IV poglavlje). To je učenje bilo prisutno i u nešto ranijoj literaturi, ali su mu brojni autori koji su koristili sâm pojam vlasti nad delom pripisivali različitu sadržinu. Iako nije formulisao koncept, niti je tvorac naziva za ovo učenje, Roksin je najviše doprineo njegovom uobličavanju i popularizovanju u nauci krivičnog prava, tako da danas najveći broj autora u nemačkoj doktrini polazi upravo od vlasti nad delom kao rukovodnim kriterijumom u materiji diferenciranja učesničkih formi u krivičnom pravu.

Prema autorovom stavu problem razgraničenja izvršilaštva i saučesništva se u najvećem broju slučajeva ispravno može rešiti samostalnom primenom teorije vlasti nad delom. Vlast nad delom ima, i stoga se smatra izvršiocem, onaj učesnik u ostvarenju krivičnog dela koji usled svog odlučujućeg uticaja na tok zbivanja predstavlja *ključnu figuru* (*Schlüsselfigur*), tj. pojavljuje se kao *centralni lik* (*Zentralgestalt*) događaja. Roksin ipak ističe da ovako određen pojam vlasti nad delom predstavlja samo jedno rukovodno merilo koje zahteva konkretizaciju u svakom konkretnom slučaju. U stvari, vlast nad delom se razlikuje i ispoljava se u tri varijante u zavisnosti od toga o kojoj formi izvršilaštva se radi. Shodno tome, delom se može vladati tako da se svojeručnim preduzimanjem radnje izvršenja u potpunosti kontroliše ostvarenje dela (vlast

nad radnjom – *Handlungsherrschaft*), što je odlika neposrednog izvršilaštva (V poglavlje monografije posvećeno je razmatranju neposrednog izvršilaštva kao direktne vlasti nad radnjom). Zatim, vlast nad delom postoji i u slučaju kada se za izvršenje krivičnog dela koristi drugo lice kojim se upravlja korišćenjem obmane ili prinude (vlast nad voljom – *Willensherrschaft*), na čemu se zasniva posredno izvršilaštvo (širok krug situacija u kojima dolazi u obzir primena posrednog vršenja krivičnog dela obrađen je u VI poglavlju). I konačno, može se vladati događajem i na taj način da se zajedno sa drugim(a) u procesu ostvarenja dela pod kontrolom drži određena radnja koja za uspeh poduhvata ima odlučujuću funkciju (funktionalna vlast nad delom – *funktionelle Tatherrschaft*), kao suštinsko obeležje saizvršilaštva (VII poglavlje). Saučesnik, naprotiv, predstavlja jednu *sporednu figuru*, koja nije nosilac jedne od navedene tri vrste vlasti nad delom. U suštini, najvažniji Roksinov doprinos nauci krivičnog prava u ovoj oblasti jeste razvijanje i popularizacija teorije vlasti nad delom. To je njegovo najveće dostignuće u ovoj komplikovanoj oblasti. Teorija vlasti nad delom zasniva se na shvatanju izvršilaštva kao jednog vida ostvarenja zakonskog bića u materijalnom smislu i stoji nasuprot učenju formalno-objektivne teorije koja je postavila prototip izvršilaštva na osnovu čisto formalnog kriterijuma koji podrazumeva učešće u radnji izvršenja, što se zbog definisanja izvršilaštva uz tesno oslanjanje na zakonsko biće dela ne može osporiti, ali je takvo shvatanje preusko i ne može da obuhvati sve forme izvršilaštva. U materijalnom smislu izvršiocem krivičnog dela smatra se i onaj učesnik koji iako ne uzima učešće u radnji izvršenja na neki drugi način drži u svojim rukama ostvarenje dela. Zapravo, teorija vlasti

nad delom predstavlja sintezu objektivnih i subjektivnih shvatanja, koja su u istoriji bila oštro suprotstavljena i koja ona na ravnopravnoj osnovi nastoji da uklopi u jedno učenje koje bi se moglo najšire primenjivati. Uprkos tome što su mnogi aspekti teorije vlasti nad delom razrađeni do najsitnijih detalja ona pored svih svojih prednosti ima, uostalom kao i svako shvatanje, određene praznine, jer se prema stavu i samog autora ne može primeniti kao merilo kod određene kategorije krivičnih dela. To pre svega važi za svojeručne delikte (*Eigenhändige Delikte*), kao i za tzv. delikte dužnosti (*Pflichtdelikte*) u koje spadaju posebni delikti (*delicta propria*) i krivična dela nečinjenja (*Unterlassungsdelikte*), čemu je posvećena posebna pažnja u okviru zasebnih poglavlja (IX i X poglavlje). Konačno, u izuzetno obimnom (preko 300 strana) i sadržinski bogatom poslednjem (XII) poglavlju (*Schluss teil 2019 – Zum neuesten Stand der Lehre von Täterschaft und Teilnahme*) autor daje osvrt na razvoj učenja o vlasti nad delom u novijoj doktrini i sudskoj praksi, razvijajući na samom kraju prvi put i jednu novu izvršilačku kategoriju (*Strafbare persönliche Erklärungen*).

Roksinovo delo neprolaznog kvaliteta predstavlja najpotpuniju monografiju posvećenu problemu razgraničenja izvršilaštva i saučesništva. Odlikuje ga lepota stila, dubina promišljanja razmatrane problematike, sveobuhvatnost i sadržinska kompletnost zbog čega s pravom nosi epitet klasika krivičnopravne literature. Ujedno, ono je i nezaobilazno delo u svakom ozbiljnijem naučnom pristupu problemu izvršilaštva u krivičnom pravu.

Ivan Đokić

IN MEMORIAM

Prof. dr Momir Milojević (1933–2021)³

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu je još od svog osnivanja 1808. godine pa sve do današnjih dana bio nesumnjivo jedna od najvažnijih institucija ne samo u obrazovanju pravosuđa i pravnika uopšte nego i svih značajnih i važnih političkih i istorijskih ličnosti novovekovne Srbije, Jugoslavije i savremene Republike Srbije. Nemoguće je da se u jednom kratkom radu navedemo na brojne profesore Pravnog fakulteta koji su doprineli njegovom ugledu i respektu ne samo u Srbiji i Jugoslaviji nego i u evropskim razmerama.

Pošto je ovaj tekst posvećen nedavno preminulom profesoru dr Momiru B. Milojeviću, koji je čitav svoj radni vek proveo na Pravnom fakultetu u Beogradu i to na Katedri za međunarodno pravo i međunarodne odnose, prilika je da spomenemo i njegove savremenike sa te Katedre: Albert Vajs, Miloš Radojković, Smilja Avramov, Mihailo Jezdić, Milan Marković, Božidar Jovanović, Stevan Đorđević, Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, Milenko Kreća i Milan Paunović.

Opredelenje Momira Milojevića za studije na Pravnom fakultetu kako je sam govorio bilo i to što je njegov otac Branislav bio diplomirani pravnik i ugledni sudija. Zatim, njegov stric Predrag Milojević bio je jedan od najpoznatijih novinara lista „Politika“ i pisac, publicista i prevodilac, koji je naveći broj svojih članaka i drugih radova pisao iz materije međunarodnih odnosa, spoljne politike, diplomatije i međunarodnog javnog prava.

Još kao student Pravnog fakulteta Momir Milojević je pokazao interesovanje za međunarodno javno pravo, pa je bio i jedan od osnivača Kluba Ujedinjenih nacija na Fakultetu. Tada je još kao student napisao više radova iz oblasti međunarodnog javnog prava koji su bili zapaženi i nagrađeni.

Posle diplomiranja i odbrane doktorata Momir Milojević je bio stipendista Francuske vlade u periodu 1966–1968. godine, gde je na Sorboni i drugim naučnim institutima i bibliotekama proučavao francusko međunarodno pravo kao i ulogu međunarodnih organizacija u integraciji Evrope. Momir Milojević je bio poliglota govorio je francuski, engleski, nemački i ruski i odlično poznao pravnu terminologiju na navedenim stranim jezicima.

Profesora Momira B. Milojevića sam upoznao krajem davne 1961. godine kao student postdiplomac na grupi za međunarodno pravo i međunarodne odnose, a

---

3 Redakcija Časopisa zamolila je uvaženog kolegu dr Đorđa Lopičića da napiše ovaj tekst u želji da obeleži odlazak prof. dr Momira Milojevića ne samo zato što je u Časopisu objavio nekoliko priloga i jedan zapažen članak, nego je od osnivanja CRIMEN-a bio nezvanični član Redakcije koji je najrevnosnije čitao svaki broj i uvek imao potrebu da prokomentariše njegov sadržaj i da nam uputi koristan savet.

Momir Milojević je bio tada asistent i doktorand. Nama deseterici postdiplomaca (koliko je tada bilo na tim studijama) ostao je u veoma lepom sećanju, jer nam je kao početnicima na tim studijama bezbroj puta nesebično pomagao u objašnjenju čitavih instituta, pojmova, studija i istorijskih događaja iz materije međunarodnog prava i međunarodnih odnosa. Njegova angažovanost se naročito ogledala i u pomoći oko nabavke stručne domaće i strane literature kao i u savetima u vezi sa pisanjem naših seminarskih i diplomskih radova i pri spremanju kolokvijuma i ispita.

Momir Milojević je posle završetka Pravnog fakulteta 1960. godine postao prvo stručni saradnik – asistent, a zatim docent, vanredni i redovni profesor. Predavao je Međunarodno javno pravo i Međunarodne odnose na redovnoj nastavi na osnovnim, postdiplomskim i doktorskim studijama, kao i više specijalističkih međunarodnih kurseva. Momir Milojević je praktično čitav svoj radni vek proveo na Pravnom fakultetu Beogradu od 1960. godine pa sve do penzionisanja 2000. godine. Posle penzionisanja produžen mu je radni odnos još dve godine do 2002. (znači ukupno 42 godine aktivnog rada na Fakultetu). Sve do svoje iznenadne smrti 2021. godine Momir Milojević je neprestano bio prisutan na Pravnom fakultetu, što je jedinstven slučaj u dugoj istoriji te naše visokoškolske ustanove.

Nesumnjivo da je Momir Milojević svojim pedagoškim i naučnim radom bio jedan od najomiljenijih nastavnika na Pravnom fakultetu u Beogradu. Jer, on je imao uvek vremena da za svakog studenta koji mu se obrati i razumevanja da mu objasni i pomogne u materiji za koju se zainteresovao. Poznato je da su mnogi studenti koji su pisali magistarske i doktorske teze u toku izrade obraćali se Momiru Milojeviću za konsultacije i savete, pošto su znali i visoko cenili da njegovo naučno i stručno mišljenje i stav, kao i spremnost da uvek i u najboljoj nameri pomogne.

Momir Milojević je bio po svojoj prirodi veoma povučen, skroman, nenametljiv kao ličnost i nikada nije imao bilo kada i bilo kakvu želju da se negde zbog svog rada istakne. Takođe nije imao sklonost za publicitetom u sredstvima javnog informisanja. Često je govorio da ako od nas nešto ima da saopšti to treba da uradi i publikuje u našim stručnim i naučnim časopisima. Kao što smo napred naveli njegova dobronamernost, skromnost i druželjublјivost bila je veoma poznata i profesorima i studentima.

Momir Milojević je po svom znanju bio zaista pravi enciklopedista, ne samo iz oblasti pravnih disciplina nego i iz velikog broja društvenih nauka. Pre svega iz opšte i nacionalne istorije, diplomatije, međunarodnih odnosa, međunarodne politike, političkih nauka, književnosti, filozofije, sociologije i religije.

Naučni opis Momira Milojevića je zaista impozantan. Objavio je preko 250 članaka, komentara, rasprava, analiza, prikaza, recenzija i osvrtu u našim i stranim stručnim i naučnim časopisima. Pored navedenog publikovao je šest monografskih studija. Navodimo samo tri najvažnije: *Položaj pojedinca i njegov aktivni subjektivitet u međunarodnom planu*, Beograd, 1965.; *Les droits de l'homme en periode d'exception*, La Haye, 1986.; *Ustav, pravni poredak i međunarodne obaveze Jugoslavije*, Beograd, 1989.

Učestvovao je na preko 60 naučnih simpozijuma, konferencija i savetovanja u zemlji i u inostranstvu. Odlaskom u penziju 2000. godine Momir Milojević nije pre-

stao sa svojim naučnim i pedagoškim radom. Svakodnevno je dolazio na Pravni fakultet pre svega u biblioteku, a zatim i da prisustvuje raznim odbranama magistrskih i doktorskih teza, gde je često bio i član ispitne komisije. Učestvovao je raznim naučnim projektima koje je obrađivao Pravni fakultet ili neki od drugih naučnih instituta. Mnogi drugi pravni i fakulteti društvenih nauka veoma su cenili znanje i rad Momira Milojevića i pozivali ga da održi predavanja ili neke kraće kurseve iz međunarodnog javnog prava, međunarodnih odnosa i diplomatije.

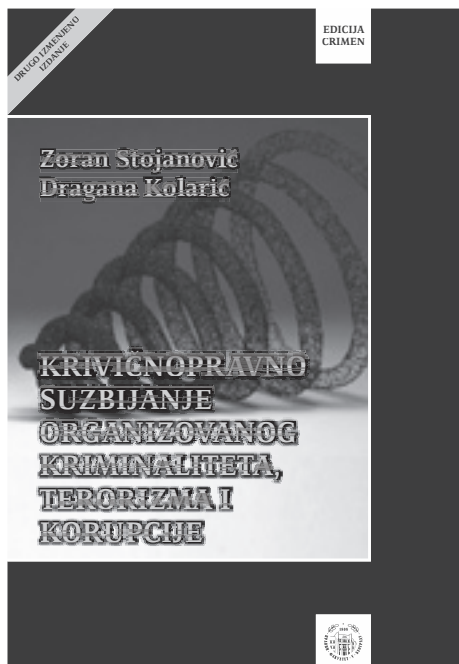
Ministarstvo spoljnih poslova tadašnje SFR Jugoslavije, a zatim i Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije takođe veoma cenilo njegovo znanje i rad. Kao poznati stručnjak za međunarodno javno pravo Milojević je često bio pozivan kod Glavnog pravnog savetnika Saveznog ministarstva za spoljne poslove radi konsultacija po raznim međunarodnim pitanjima, kao i u vezi sklapanja ili tumačenja raznih međunarodnih bilateralnih i multilateralnih konvencija. Tako je Momir Milojević bio u timu Savezne Republike Jugoslavije u periodu 1993–2000. godine, koji je nastupao pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, u sporu Bosna i Hercegovina protiv Savezne Republike Jugoslavije zbog navodnog kršenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1949. godine. Momir Milojević je saradivao i sa Saveznim ministarstvom za finansije, Uredom za zaštitu jugoslovenske imovine u inostranstvu. Veliki broj izdavačkih kuća sa zadovoljstvom ga je pozivao da bude recenzent rukopisa iz oblasti međunarodnog javnog prava i međunarodnih odnosa, kao i za govornika na promociji tih knjiga.

Iznenadna smrt profesora Momira B. Milojevića predstavlja težak gubitak ne samo za Pravni fakultet u Univerziteta u Beogradu, njegove rođake, kolege i mnogobrojne prijatelje nego i za čitavu srpsku međunarodno pravnu nauku i praksu.

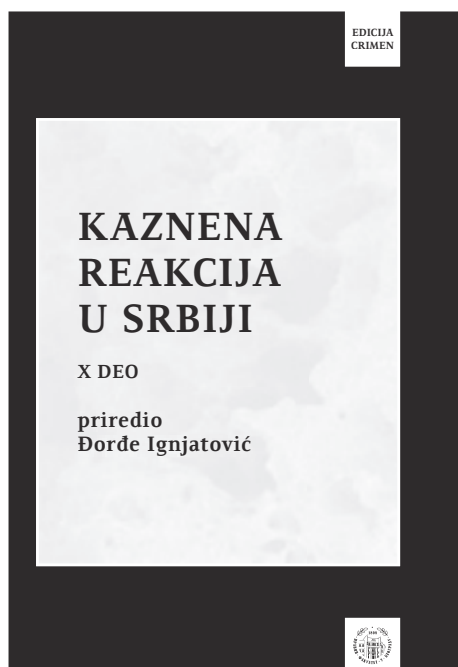
Beograd, 6. mart 2021.

Prof. Dr Đorđe N. Lopičić

EDICIJA *CRIMEN*

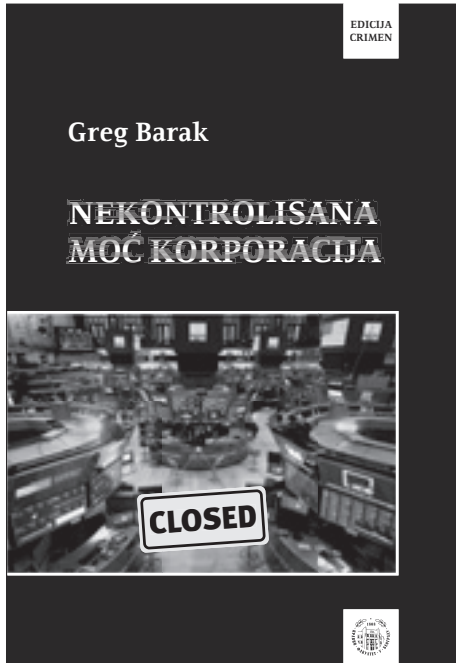

Edicija CRIMEN • Knjiga 29
Drugo izmenjeno izdanje

Edicija CRIMEN • Knjiga 48

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 49

Edicija CRIMEN • Knjiga 50

EDICIJA *CRIMEN*

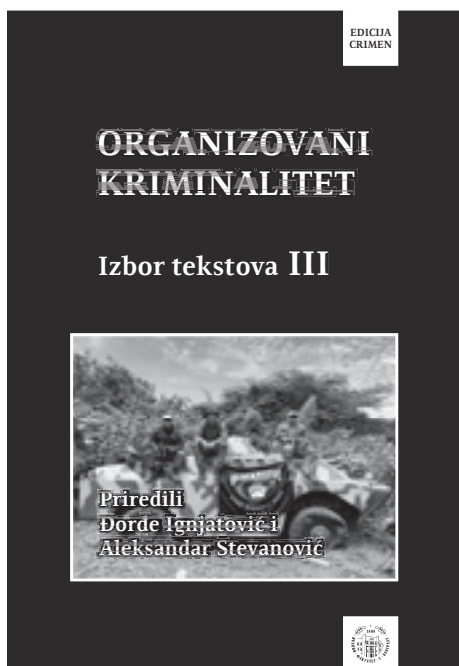

Edicija CRIMEN • Knjiga 39
Drugo izmenjeno izdanje

Edicija CRIMEN • Knjiga 51

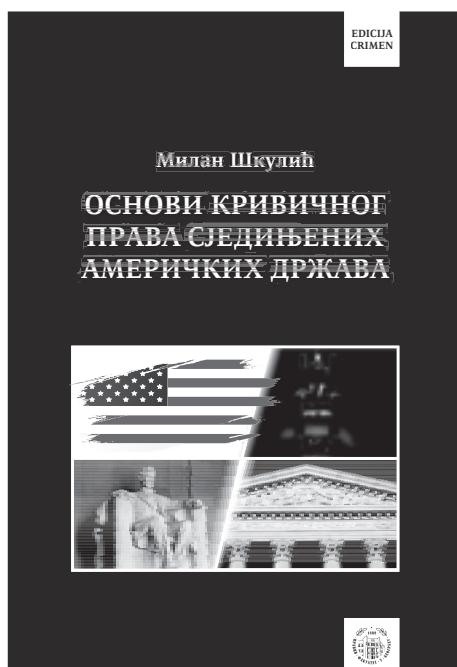

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 52

Edicija CRIMEN • Knjiga 53

U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. КОРУПЦИЈА – ОСНОВНИ ПОЈМОВИ И МЕХАНИЗМИ ЗА БОРБУ (Илић Г. прир.) (2 издања)
3. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I (Ignjatović Đ. ed.)
4. Žan Pradel: ISTORIЈAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod. Perić O.)
5. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – II (Ignjatović Đ. ed.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIЈA ISTRAŽIVANJA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (3 izdanja)
7. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА ОПШТИХ ИНСТИТУТА У КЗС
8. Remzi Klark: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
10. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – III (Ignjatović Đ. ed.)
11. Žan Pradel: KOMPARATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIЈE U KRIMINOLOGIЈI
13. Бајовић В.: СПОРАЗУМ О ПРИЗНАЊУ КРИВИЦЕ – Упоредно-правни приказ
14. Deni Sabo: OD ANTROPOLOGIЈE DO KOMPARATIVNE KRIMINOLOGIЈE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolaric D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
16. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – IV (Ignjatović Đ. ed.)
17. Luk Hulsman, Jacqueline Bernat de Celis: IZGUBLJENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA
19. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI (Ignjatović Đ. ed.)
20. Markus Felson: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Marvin Volfganag, Franko Ferakuti: POTKULTURA NASILJA (prevod: Ljubičić D.)
22. Danilo Zolo: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
23. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI II (Ignjatović Đ. ed.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPARACIЈA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIЈE: SRBIЈA – EVROPA
25. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI III (Ignjatović Đ. ed.)
26. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА У ПОСЕБНОМ ДЕЛУ КЗ СРБИЈЕ
27. Лукић Н.: СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА
28. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI IV (Ignjatović Đ. ed.)
29. Stojanović, Z., Kolaric, D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIЈANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIЈE
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIЈE
31. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI V (Ignjatović Đ. ed.)
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA – OPŠTI DEO
33. Džon Huard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Bajović V.: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU
35. Nils Kristi: GRANICE PATNJE (prevod: Vujičić N.)
36. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VI (Ignjatović Đ. ed.)
37. Stojanović Z.: POLITIKA SUZBIЈANJA KRIMINALITETA
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTUŽENIČKOЈ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ђокић И.: ОПШТИ ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ ПРАВУ
40. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VII (Ignjatović Đ. ed.)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
42. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VIII (Ignjatović Đ. ed.)
43. Nils Kristi: NORVEŽANI STRAŽARI SRPSKIH LOGORA NA SEVERU NORVEŠKE 1942–1943. (prevod: Bukvić R.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanić M.)
46. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI IX (Ignjatović Đ. ed.)
47. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova II (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
48. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI X (Ignjatović Đ. ed.)
49. Greg Barak: NEKONTROLISANA MOĆ KORPORACIЈA (prevod: Stevanović A. i Petrović M.)
50. Ђокић И.: ИЗВРШИЛАШТВО У КРИВИЧНОМ ПРАВУ
51. Лукић Н.: КРИМИНАЛИТЕТ КОМПАНИЈА – КРИМИНОЛОШКИ АСПЕКТ
52. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova III (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
53. Шкулић М.: ОСНОВИ КРИВИЧНОГ ПРАВА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Pored odštampanog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.

4. Fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100

Prevodi knjiga

Ž. Pinatel /1964/: *Kriminologija*, Sarajevo [orig. Pinatel J. /1960/: *Criminologie*, Paris]

Zbornici

M. Sorensen (ed.) /1989/: *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15

Ponovljene reference

J. Fawcett: *op. cit.*, p. 40.

Uzastopne reference

J. Fawcett: *Ibid.*, p. 40.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

D. Connell /1988/: *Jurisdiction*, *British Journal of International Law*, n° 4, pp. 2–18.

Prilozi u zbornicima

N. Kluwer /1995/: *Subjects of International Law* – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.

5.3 Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. **Druga pod-celina potamnjena slova (bold)**

1.1.1. *Treća pod-celina u italic-u ili podvučena*

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XII) 1/2021 pp. 1-110

ARTICLES

- Milana Ljubičić, Analysis of (un)official Discourses
on Drug Use in Serbia 3
- Dragana Čvorović, Vince Vári, Police in
the Hungarian Criminal Proceedings 23
- Svetlana Nenadić, The Presumption of Innocence in EU Law
– One Step Forward, Two Steps Backwards 38

REVIEW ARTICLES

- Ivana Leposavić, Jasna Veljković, Forensic Neuropsychology:
Role and Significance in Judicial System 53
- Aleksandar Matković, Criminal Offense “Violation of a Grave“ in
the Judicial Practice of Autonomous Province of Vojvodina 65
- Irena Čučilović, Joint Criminal Enterprise in the Practice
of International Criminal Tribunal For the Former Yugoslavia 81

FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- Teodor Taranovski, Imprisonment 100

REVIEWS

- Claus Roxin, Täterschaft und Tatherschaft (I. Đokić) 104

IN MEMORIAM

- Prof. dr Momir Milojević 108

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

u saradnji sa

Kriminološkom sekcijom Srpskog udruženja za krivičnoravnu teoriju i praksu

Izdavački savet / Scientific council

Strani članovi / Foreign members:

prof. dr Hans-Jörg Albrecht, Frajburg (Nemačka)

prof. dr Jacqueline Azzopardi, Valeta (Malta)

prof. dr Michael Bock, Majnc (Nemačka)

prof. dr Serge Brochu, Montreal (Kanada)

prof. dr Christian Grafl, Beč (Austrija)

prof. dr Ulrich Sieber, Frajburg (Nemačka)

prof. dr Stefano Ferracuti, Rim (Italija)

prof. dr Dragan Milovanovic, Čikago (SAD)

prof. dr Eduard Filipović Pobegajlo, Moskva (Rusija)

prof. dr Jean Pradel, Poatje (Francuska)

prof. dr Miroslav Scheinost, Prag (Češka)

Domaći članovi / Members from Serbia:

prof. dr Danilo Basta

dr Ivana Stevanović

prof. dr Miroslav Đorđević

prof. dr Dragan Simeunović

prof. dr Radenko Vuković

prof. dr Snežana Soković

Redakcija / Editorial board

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

prof. dr Zoran Stojanović

Urednik / Associate editor

prof. dr Đorđe Ignjatović

Zamenik urednika / Vice editor

prof. dr Igor Vuković

Članovi Redakcije / Editorial board members

dr Jovan Ćirić

prof. dr Nataša Delić

prof. dr Đorđe Đorđević

prof. dr Goran Ilić

prof. dr Zoran Ilić

prof. dr Dragana Kolarić

Mladen Nenadić

dr Slobodan Vuković

prof. dr Milan Škulić

Saradnici / Collaborators

doc. dr Ivan Đokić, sekretar Redakcije

doc. dr Vanja Bajović, lektor

Jovana Banović i Ivana Radisavljević (tehnička priprema priloga)

Uz tekst autori dostavljaju izjavu da rad nije objavljen niti predat nekom drugom časopisu u tom cilju.

Sve članke predate na objavljivanje u Časopisu recenziraju najmanje dva anonimna recenzenta

All articles submitted to the CRIMEN are peer reviewed by two anonymous peer reviewers

Časopis izlazi tri puta godišnje (april, septembar i decembar) / CRIMEN is published three times a year

(April, September and December)

Časopis CRIMEN je indeksiran i uključen u sledeće međunarodne baze / CRIMEN Journal is indexed by and included in international bases:

HienOnline, EBSCO, CEEOL, Electronic Journals Library (EZB).

ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS:

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Bul. kralja Aleksandra 67, 11000 Beograd, Srbija

Web adresa: <http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/default.htm> • e-mail: crimen@ius.bg.ac.rs

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove. / Authors transfer to the Journal their rights to submitted texts.

Priprema: Dosije studio, Beograd

Štampa: Birograf, Zemun

GODIŠNJA PRETPLATA: 750 RSD; pojedinačan broj 300 RSD / Annual subscription: 30 €

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XII) 1/2021 pp. 1-110

ARTICLES

- Milana Ljubičić, Analysis of (un)official Discourses
on Drug Use in Serbia 3
- Dragana Čvorović, Vince Vári, Police in
the Hungarian Criminal Proceedings 23
- Svetlana Nenadić, The Presumption of Innocence in EU Law
– One Step Forward, Two Steps Backwards. 38

REVIEW ARTICLES

- Ivana Leposavić, Jasna Veljković, Forensic Neuropsychology:
Role and Significance in Judicial System 53
- Aleksandar Matković, Criminal Offense “Violation of a Grave“ in
the Judicial Practice of Autonomous Province of Vojvodina 65
- Irena Čučilović, Joint Criminal Enterprise in the Practice
of International Criminal Tribunal For the Former Yugoslavia 81

FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- Teodor Taranovski, Imprisonment 100

REVIEWS

- Claus Roxin, Täterschaft und Tatherschaft (I. Đokić) 104

IN MEMORIAM

- Prof. dr Momir Milojević 108

ISSN 2217-219X

